

 Україна

 Польща

 Словаччина

 Угорщина

 Румунія

Наталія ГАБЧАК, Олександр БІЛАК

ТРАНСКОРДОННИЙ ТУРИЗМ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ

КУРС ЛЕКЦІЙ
(перше видання)

УДК 338.48 (477.8 - 67 Кар) (075.8) Г12

Транскордонний туризм Карпатського єврорегіону: навчальний посібник /ДВНЗ «Ужгородський національний університет», укладачі: Н. Габчак, О. Білак – Ужгород: Вид. ТОВ «РІК-У» 2023. – 248 с.

Курс лекцій з навчальної дисципліни «Транскордонний туризм Карпатського єврорегіону» підготовлений для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за ОП «Туризм», яка займає чільне місце в циклі вибіркових дисциплін що поглиблюють професійну підготовку фахівців у сфері туризму.

Він охоплює питання природно-ресурсного потенціалу, економічного розвитку та туристичного освоєння країн, які входять до складу Карпатського єврорегіону та складається з двох модулів. При висвітленні даних питань враховано сучасні підходи регіонального поділу Європи. Приділяється значна увага питанням сучасного стану, проблемам та перспективі розвитку туристичної інфраструктури країн Карпатського єврорегіону.

Навчальний посібник містить великий обсяг інформації, яка дає змогу здобувачам осмислити і зрозуміти складні процеси сучасного соціально-економічного розвитку Карпатського єврорегіону, побачити його особливості та відмінності, визначити місце країн у європейському співтоваристві та перспективи розвитку туризму та рекреації.

Рецензенти:

Мальська М.П – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка

Носа Б.М. – начальник Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА

Рекомендовано до друку кафедрою туризму факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 1 від 31.08.2022 року)

Рекомендовано до друку редакційно-видавничою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 2 від 23.09.2022 року)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 8 від 06.10.2022 року)

©ДВНЗ «УжНУ», 2023

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник, який вміщає повний курс лекцій з навчальної дисципліни «Транскордонний туризм Карпатського євро регіону» покликаний сформувати у здобувачів вищої школи цілісний суспільно-економічний та політичний погляд на особливості та тенденції розвитку прикордонних територій України, зокрема її складової – Закарпатської області. Визначити специфіку транскордонних зовнішньоекономічних зв'язків та розкрити їхню роль у підвищенні конкурентоспроможності євро регіонів в умовах розширення сучасних євроінтеграційних процесів. Виходячи з навчальної мети важливим є набуття здобувачами сукупності теоретичних знань і практичних навичок з організації туристичної діяльності на прикордонних територіях та набути вміння працювати в міжнародному середовищі з питань розвитку туризму та рекреації, виокремлювати перспективи розбудови нових пунктів пропуску на ділянці державного кордону України, Закарпаття з країнами ближнього зарубіжжя.

Важливим є вивчення системи понять транскордонного туризму, організації різних його форм співпраці, зокрема євро регіонів, нових напрямів здійснення туристичної діяльності на прикордонних територіях, вітчизняного та закордонного досвіду реалізації інтеграційного потенціалу суміжних територій. Реалізація даних завдань повинна забезпечити досягнення мети та сформувати у здобувачів вищої освіти програмні результати навчання, а саме:

- 1) засвоєння теоретико-методологічних основ розвитку, аналізу та оцінки туристично-рекреаційного потенціалу прикордонних територій;
- 2) аналітична оцінка стану прикордонного та транскордонного простору;
- 3) вивчення характерних рис та особливостей організації розвитку туризму в межах транскордонних територій;
- 4) виявлення основних тенденцій динаміки зовнішньоекономічних операцій;
- 5) аналізувати та порівнювати транскордонні туристичні ринки тощо.

Відповідно до ОП програми 242 «Туризм», вивчення даної навчальної дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти загальних та фахових компетентностей.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....5 **МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ З ПИТАНЬ** **ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСКОРДОННОГО ТУРИЗМУ**

- Лекція 1.* Транскордонне співробітництво в галузі туризму: сутність і визначення основних понять «транскордонний регіон», «транскордонний туризм», «транскордонний туристичний ринок».....7
- Лекція 2.* Правові основи та підтримки транскордонної співпраці в галузі туризму регіонів.....18
- Лекція 3.* Прикордонний та транскордонний простір.....34
- Рекомендовані джерела інформації.....37
- Контрольні запитання та завдання.....41

Єврорегіони як форма транскордонного співробітництва в галузі туризму

- Лекція 4.* Єврорегіони за участю України.....42
- Лекція 5.* Карпатський єврорегіон: склад та загальні відомості про Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію та Україну.....50
- Лекція 6.* Природно-ресурсний потенціал країн Карпатського єврорегіону 53
- Лекція 7.* Соціально-економічний потенціал країн Карпатського єврорегіону..61
- Лекція 8-9.* Туристичний потенціал країн Карпатського єврорегіону.....76
- Рекомендовані джерела інформації.....147
- Контрольні запитання та завдання.....151

МОДУЛЬ 2. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ **ТУРИЗМУ КРАЇН КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ ВЗДОВЖ** **ДІЛЯНКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ТА ЗАКАРПАТСЬКОЇ** **ОБЛАСТІ**

- Лекція 10.* Туристичний потенціал українсько-польських прикордонних територій.....152
- Лекція 11.* Туристичний потенціал українсько-словацьких прикордонних територій.....166
- Лекція 12.* Туристичний потенціал українсько-угорських прикордонних територій.....174

<i>Лекція 13.</i> Туристичний потенціал українсько-румунських прикордонних територій.....	188
Рекомендовані джерела інформації.....	197
Контрольні запитання та завдання.....	205

**Практичні аспекти організації транскордонного туризму в межах
Карпатського єврорегіону Закарпатської області**

<i>Лекція 14.</i> Географія зовнішньоекономічних зв'язків Закарпатської області в межах транскордонних територій з країнами ЄС.....	206
<i>Лекція 15.</i> Аналіз динаміки перетинів кордонів у розрізі 2010-2020 років... ..	215
<i>Лекція 16.</i> Особливості функціонування діючих та перспективних пунктів пропуску вздовж українсько – польської, словацької, угорської та румунської ділянок державного кордону.....	224
Рекомендовані джерела інформації.....	236
Контрольні запитання та завдання.....	240

МОДУЛЬ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ З ПИТАНЬ ТРАНСКОРДОННОГО ТУРИЗМУ

Лекція 1. Транскордонне співробітництво в галузі туризму: сутність і визначення основних понять «транскордонний регіон», «транскордонний туризм», «транскордонний туристичний ринок»

Державний кордон – лінія на поверхні землі (суходолу або водного простору) і уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї в повітряному просторі та в надрах землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів. Існують два етапи встановлення державного кордону – делімітація і демаркація. *Делімітація* – це визначення (за згодою між урядами сусідніх держав) загального напрямку проходження державного кордону з позначенням її на географічних картах. *Демаркація* – це проведення лінії державного кордону на місцевості та позначення її спеціальними прикордонними знаками. Україна як суверенне політичне утворення відповідно до міжнародних норм підтверджує офіційний статус державного кордону Законом України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року. Слід відрізнити державні кордони, що розділяють і розмежовують території суміжних суверенних держав, і адміністративно-територіальні або адміністративні кордони, за допомогою яких здійснюється розмежування окремих частин однієї держави: адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів федерації і т.п.

Проблема територій, їх кордонів завжди була однією із самих гострих й складних у міжнародному праві, тому що територія – це не просто простір, а необхідний атрибут держави, соціально-економічна основа життя людей. Історія засвідчує, що протягом людської цивілізації виникають конфлікти й спалахують війни за володіння територією та її ресурсами.

Україна – держава Східної Європи, площею 603,7 тис.км², яка межує вздовж державного кордону з сімома країнами, а саме: Польщею,

Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою, Росією та Білоруссю з протяжністю українського кордону 6992,982 км, починаючи з 2014 року зазнає жорстокої воєнної ескалації на сході України з боку Російської Федерації. Так, ділянки кордону східних областей України станом на липень 2022 року перебувають в зоні активних воєнних дій і унеможливають діяльність прикордонних регіонів.

Однак, питання транскордонного співробітництва в прикордонних регіонах є важливим напрямком дослідження кордонів. Геополітичні зміни на політичній карті в 90-х роках сприяли зняттю «залізної завіси» між Заходом та Сходом, а також розширили європейську інтеграцію щодо державного управління кордонами та можливості розширення транскордонної співпраці в регіонах.

Особливого стратегічного значення набуває транскордонне співробітництво у всіх сферах діяльності на західному кордоні України, до якого максимально примикають кордони країн Європейського Союзу (далі – ЄС). Транскордонне співробітництво є важливим елементом інтеграції до Європейського Співтовариства, що сприяє євроінтеграційним процесам в межах країни, враховуючи принципи регіоналізації та локального розвитку.

Серед основних пріоритетів в розвитку транскордонного співробітництва України виокремлюють такі як: покращення інфраструктури, укладання транскордонних угод з країнами-сусідами в галузі економіки, культури, туризму, розташування мережі логістичних центрів та центрів підтримки підприємництва, координація соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних регіонів, гармонізація законодавства України з законодавствами сусідніх країн тощо.

В Україні транскордонне співробітництво як інструмент підвищення конкурентоспроможності прикордонних територій та чинник прискорення інтеграційних процесів відображено у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027рр. та Регіональній стратегії розвитку на період до 2027 року. Реалізація даних Стратегій створює додаткові можливості

вирішення проблемних питань щодо умов життєдіяльності прикордонних регіонів та інтенсифікації інтеграційних процесів Україна - ЄС у регіональному вимірі.

Усі прикордонні території України, які межують з ЄС до стратегічних пріоритетів свого розвитку відносять саме розвиток сфери туризму на засадах сталості та підвищення ефективності функціонування транскордонних туристичних ринків.

Поняття транскордонного співробітництва у галузі туризму і рекреації можна визначити як встановлення взаємовідносин між суб'єктами туристичної і рекреаційної діяльності, територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади, громадськими організаціями з відповідними інститутами інших держав і міжнародними організаціями щодо реалізації спільних рішень у галузі туризму і рекреації.

Транскордонний регіон – це територія двох, або більше країн (держав), які мають суміжні території вздовж державного кордону та подібні географічні, демографічні, політичні й соціально-економічні особливості, а також в її межах відбувається «обмін» туристами та рекреантами. Згідно статистики ЄС, у Європі існує 184 регіони, які розвивають прикордонні зв'язки, з яких 122 – прикордонні, а 58 межують не з державами-членами ЄС. За участю України сформовано дев'ять євро регіонів вздовж державного кордону. Транскордонному співробітництву на регіональному рівні та формуванню транскордонних регіонів властиві чотири етапи процесу розвитку: вивчення існуючих зв'язків між партнерами, визначення стратегії розвитку, розробка і забезпечення програм розвитку, моніторинг і оцінка. Співробітництво здійснюється за урядово-регіональним і регіонально-локальним напрямками. У першому випадку співробітництво спирається на міжнародні угоди. Воно поширене там, де є велика децентралізація управління. Регіонально-локальне ж співробітництво розвивається досить спонтанно. Його рушійною силою є особисті контакти з сусідами, викликані господарськими потребами, а також співпраця в галузі культури та туризму. Транскордонне співробітництво

здійснюється в межах компетенції територіальних громад або властей, визначеної внутрішнім законодавством та базується на реалізації головних принципів європейської регіональної політики: субсидіарності, децентралізації, партнерства, програмування, концентрації та адиціоналізму.

Субсидіарність (громадсько-політичний принцип, за яким вищі суспільні одиниці мають право і повинні розв'язувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні), як базовий принцип, дійсний з часу підписання угоди про Європейський Союз, нині переживає своєрідний ренесанс. Адже згідно Маастрихтської угоди цей принцип є базовим для ЄС (ст.3): «У сферах, які не входять до окремої юрисдикції співтовариства, воно згідно принципу субсидіарності починає свою діяльність лише в тому випадку, коли буде неможливо достатньою мірою досягнути мети визначених заходів на рівні держав-членів, і тому в силу їх масштабу чи дієздатності можуть бути здійснені більш ефективно на рівні співтовариства». По суті, у статті 3 Договору чітко визначено, що у випадку, коли в питаннях, на які не розповсюджуються виключні повноваження ЄС, цілі не можуть бути досягнуті відповідними діями держав-членів, а з метою реалізації конкретної справи використовуватиметься спільна політика ЄС.

Децентралізація. Одвічною дилемою регіонального розвитку є перерозподіл владних повноважень, ресурсів, бюджету, надання диференційованих дотацій із спільного бюджету та фондів ЄС на користь менш розвинутих регіонів з метою досягнення певного вирівнювання економічного розвитку та досягнення політичної стабільності.

Отже, поряд із субсидіарністю, саме децентралізація, як перерозподіл повноважень регіонів з метою їх ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив, оптимізації практичного вирішення питань саме на регіональному рівні, а також і як розмежування функцій та повноважень між різними рівнями управління ЄС, – становлять дві головні основи регіональної політики ЄС. Важливість цих двох принципів безперечна. Адже їх реалізація (що є метою ефективної європейської інтеграції) посилює відповідальність на

місцевому рівні та активізує локальні ініціативи транскордонного співробітництва.

Партнерство. Фактично, партнерство є співробітництвом між суб'єктами різних рівнів (Євросоюз, держава, регіон) територіально-адміністративних одиниць з часу визначення мети до завершення реалізації конкретного проекту. Цей принцип базується на тій умові, що діяльність та розвиток транскордонних регіонів може здійснюватися лише тоді, коли суб'єкти співробітництва постійно та послідовно співпрацюють з метою досягнення спільної мети. Вертикальний сегмент цього співробітництва відображає також і головну умову, специфіку транскордонних взаємозв'язків, а саме: Євросоюз, держави-члени мають визначити цілі та розробити стратегічні плани розвитку транскордонних регіонів спільно з регіонами, насамперед із якнайширшим залученням громад, місцевих ініціатив, економічних та політичних суб'єктів регіонів. Співпраця у площині регіон-регіон, як розвиток транскордонного співробітництва, та співпраця локальних територіальних одиниць, громад також є важливим сегментом вертикального співробітництва.

Програмування передбачає розробку на основі партнерства стратегій розвитку транскордонних регіонів з урахуванням пріоритетних довгострокових та короткострокових цілей. У регіональній політиці Європейського Союзу принцип програмування визначає пріоритет інвестування не окремих проектів чи дій, а насамперед програм, які мають глибинний вплив на розвиток усього регіону. Стратегія територіального програмування базується на чітко розробленій системі цілей, бо в цьому випадку слід враховувати як інтереси регіонів «знизу», громад у контексті сприяння просторовій ефективності, так і доцільність врахування загальнонаціональних пріоритетів «згори», як сприяння розвитку національної економіки.

Реалізація принципів *концентрації* та *адичіоналізму* означає, що фінансові ресурси, які надає ЄС окремим державам-членам чи суб'єктам територіального, регіонального розвитку мають бути доповнені та розширені за рахунок місцевих джерел. По суті, ці два принципи мають взаємодоповнюючий

характер і головною умовою ставлять кооперування та ефективного використання ініціатив, пошук та розвиток власних джерел фінансування програм регіонального розвитку та транскордонного співробітництва. Загальноприйнятим є те, що 50% того чи іншого проекту фінансує держава-член ЄС, а внесок депресивних регіонів становить мінімум 20%. Ефективна реалізація принципів концентрації та адиціоналізму у регіональній політиці Європейського Союзу має подвійну мету, що передбачає посилення та концентрацію наявних ресурсів з метою сприяння реалізації визначених цілей регіонального розвитку; виявлення таких територіальних одиниць, які мають однакові чи подібні проблеми (низький рівень доходів, великий рівень безробіття тощо), що також важливо і для реєстрації та створення статистичної бази найбільш відсталих регіонів, районів, депресивних територій. Зазначимо, що відповідність вищезазначеним принципам регіональної політики ЄС є необхідною умовою розвитку основних типів транскордонних організаційних форм співробітництва як в рамках Європейського союзу, так і за участю регіонів країн ЄС та прикордонних регіонів сусідніх держав (в коло яких входить і Україна).

Туризм та рекреація є важливою складовою транскордонного співробітництва, адже для більшості транскордонних регіонів туризм є стратегічною сферою регіонального розвитку. Однак, туризм в більшій мірі залежний від рівня розвитку економіки країни (держави) і доцільність транскордонного співробітництва залежить від розміщення природно-рекреаційних об'єктів, що забезпечують туристичну привабливість регіону. Тому на прикордонних територіях регіонального рівня, по обидві сторони кордону йде зацікавлення місцевими органами самоврядування країн розширення туристичної інфраструктури та перспектива використання спільних туристичних об'єктів. Горб К.М. вважає, що *транскордонний туризм* – це вид туристичної діяльності, в основі якого лежить розвиток туристичної інфраструктури та організація туристичних маршрутів на транскордонній території та безпосередньо біля неї. Він є елементом міжнародних туристичних

потоків. Туризм в прикордонних районах сприяє економічному зростанню та соціальному розвитку і, як наслідок, може призвести до трансформації периферійної схеми в центральному розташуванні регіону. Транскордонний туризм можна розглядати як: 1) види туризму, які дозволяють використовувати їх на прилеглих прикордонних територіях принаймні двох (і більше) держав; 2) види туризму, пов'язані з конкретними цілями подорожуючих та відбуваються в прикордонних районах (відмінність, взаємодоповнюваність, економічний аспект, різниця в ціні); 3) туризм, метою якого є, відвідування та ознайомлення з територією на іншій стороні кордону; 4) туризм, як сукупність систем двох сусідніх держав, які мають спільний кордон тощо. підтримка розвитку транскордонного туризму є інструментом соціально-економічного розвитку регіонів та пом'якшення територіальних диспропорцій у всіх сферах життя по обидві сторони кордону.

Як одна з форм міжнародного туризму транскордонний туризм, безумовно, пов'язаний з перетином державних кордонів. Його характерна відмінна особливість – взаємозалежний та узгоджений рекреаційний розвиток двох і більше відокремлених одна від одної державним кордоном територій, що утворюють єдиний рекреаційний простір і прилягають до певних транскордонних коридорів (шляхів) з пунктами прикордонного й митного контролю.

Важливим механізмом забезпечення економічної та культурної інтеграції України до Євросоюзу та розвитку міжнародних відносин є «транскордонна співпраця, що втілюється у різних сферах життєдіяльності і слугує однією із форм міждержавної взаємодії в різних галузях. Це сприяє появі транскордонних регіонів, що включають території сусідніх держав та функціонують згідно узгоджених планів з урахуванням інтересів цих країн». Ефективно ці процеси відбуваються в туристичній галузі.

Актуальна форма транскордонного співробітництва у сфері туризму – участь у транскордонних програмах, що дає можливість реалізовувати транскордонні проекти. Для більшості регіонів туризм є стратегічною сферою

регіонального розвитку, а тому в програмах транскордонного співробітництва співпраця у галузі туризму посідає одне з вагомих місць.

Транскордонні процеси у галузі туризму «є результатом співпраці прикордонних регіонів сусідніх держав та впливу цієї співпраці на їх соціально-економічний розвиток. Актуальним завданням ряду єврорегіонів є покращення інформаційної доступності туристичного продукту та його промоції, що вирішується через впровадження ряду транскордонних проєктів».

До основних форм реалізації транскордонного співробітництва в Україні відносимо: єврорегіони, міжрегіональні агломерації, транскордонні туристичні кластери, стратегії транскордонної співпраці, двосторонні міжурядові чи міжрегіональні угоди, програми партнерства та транскордонні проєкти.

Сфера обслуговування виокремлює нове визначення, а саме визначення туристичного ринку як сфери реалізації туристичного продукту, тобто сфера туристичних послуг виробляє певні туристичні продукти і виступає з ними на ринку послуг. Ринок послуг – один із видів національного ринку, поряд з ринками засобів виробництва, споживчих товарів, робочої сили та фінансових ресурсів. У межах ринку послуг формується ринок туристичних послуг – сфера реалізації специфічних туристичних продуктів. За О. Любіцевою *туристичний ринок* – це сфера задоволення потреб населення у послугах, пов'язаних з відпочинком, змістовним проведенням дозвілля чи оздоровленням.

За державною ознакою туристичні ринки поділяють на національний туристичний ринок та міжнародний туристичний ринок. Туристичний ринок характеризується багатоступеневістю відносин: між кінцевим споживачем і виробником туристичних послуг є посередники – туристичні агентства, туроператори, постачальники і виконавці послуг розміщення, перевезення, харчування.

Міжнародний ринок туристичних послуг – це система світових господарських зв'язків, де здійснюється процес перетворення туристично-екскурсійних послуг на грошові кошти і зворотне перетворення грошових коштів на туристично-екскурсійні послуги. Його можна розглядати як відкриту

систему, що багатьма каналами (виробничо-технологічних, ресурсних, кадрових, інформаційних, фінансових тощо) пов'язана з ринками вищих рангів (ринок послуг та світовий ринок) та з господарським комплексом певної території, як з соціально-економічною системою вищого порядку, складовою якого є. Усі чинники, що впливають на розвиток ринку міжнародних туристичних послуг, умовно поділяють на дві основні групи:

- чинники, що діють незалежно від діяльності організацій індустрії туризму (мотиваційні, економічні, політичні, географічні, соціальні, екологічні);
- чинники, що сприяють розвитку туризму, які активно використовують туристичні організації у своїй діяльності (науково-технічний потенціал).

Міжнародний туристичний ринок, пропонуючи уніфіковані системи відпочинку й обслуговування, використовує регіональні природні відмінності та національну та культурну самобутність етнічних груп і місцевих громад, що в багатьох випадках стає головним мотивом подорожі.

Один із важливих напрямів вивчення впливу міжнародного туризму на світову економіку – визначення місткості ринку. Гіпотетичний туристичний ринок – це сукупність покупців, які володіють потенційною можливістю укласти угоду з продавцем туристичних послуг. Однак насправді прогноз туристичного попиту і фактичні результати не збігаються. Серед найважливіших показників місткості ринку міжнародного туризму є «кількість прибуттів», що визначається чисельністю тих, хто здійснив протягом року подорож і зареєстрований як особа, що прибула в певну країну з метою туризму. Окрім кількості прибуттів іноземних відвідувачів, показником місткості туристичного ринку є грошові надходження від міжнародного туризму.

Кількість прибуттів іноземних гостей у різних країнах фіксується за єдиною методикою, розробленою UNWTO, що уможливорює статистичний облік за країнами і порівняння показників на міждержавному рівні.

Формування національного туристичного ринку обумовлене дією внутрішніх та зовнішніх чинників. До внутрішніх чинників відносяться наступні:

1. Рівень соціально-економічного розвитку:

- науково-технічний прогрес;
- історичні чинники формування економіки;
- рівень розвитку галузей виробництва;
- рівень розвитку транспорту та транспортної мережі;
- демографічна ситуація і структура населення;
- характер міграційних процесів;
- особливості зайнятості.

2. Якість життя населення:

- умови життя (екологічні, житлово-побутові, соціально-культурні);
- рівень життя (рівень прибутків, заощаджень тощо).

3. Соціально-політична ситуація:

- суспільний устрій;
- правове забезпечення соціальних та економічних свобод;
- розвиток громадсько-політичного життя;
- рівень розвитку інформаційної сфери та ЗМІ.

До зовнішніх чинників формування та функціонування ринку туристичних послуг відносяться:

- економічна та політична стабільність держави;
- участь держави в міжнародних організаціях;
- характер міжнародних відносин;
- ступінь інтегрованості у світогосподарську систему.

У залежності від мети подорожі розрізняють такі туристичні ринки:

- ринок рекреаційного туризму;
- ринок зеленого туризму;
- ринок етнічного туризму;
- ринок ділового туризму;

- ринок спортивного туризму;
- ринок релігійного туризму;
- ринок екстремального туризму та інші.

Туристичні ринки також класифікують за формою організації, по сезонності, по класу обслуговування та ін. Поняття туристичного ринку вздовж державних кордонів на регіональному рівні набирає деталізації і визначається як *транскордонний туристичний ринок*. Як зазначає А.Алієва, транскордонний туристичний ринок необхідно розглядати як сукупність організаційно-економічних відносин між підприємствами туристичної і рекреаційної сфери, підприємствами, що забезпечують додаткові та супутні послуги прикордонних регіонів сусідніх країн та інституцій транскордонного співробітництва, що об'єднує національні регіональні ринки туристичних і рекреаційних послуг і продуктів (у тому числі спільних), з приводу формування, продажу та споживання туристичного і рекреаційного продукту, де задовольняється широкий спектр фізіологічних, матеріальних та духовних запитів туристів і рекреантів. Важливим компонентом транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг є пропозиція спільного туристичного і рекреаційного продукту, що об'єднує зусилля кількох сторін у просуванні цього продукту не лише на транскордонному ринку, але й на європейському та світовому ринках туристичних і рекреаційних послуг.

Розширення меж транскордонного туристичного ринку (відкриття нових пунктів пропуску на держкордоні) вимагає виокремлення чітких принципів розвитку транскордонного туристичного ринку з врахуванням концепції сталого туризму ВТО, а саме:

- передбачає стале використання природних ресурсів, перешкоджає загрозам для біологічного та ландшафтного різноманіття, від якого він внутрішньо залежить, і мінімізує негативний вплив на довкілля, екологію, культуру та соціум;
- забезпечує освітні можливості, підвищуючи рівень знань та повагу до природних екосистем і біологічних ресурсів; враховує соціально-культурну

автентичність місцевого населення, зберігаючи їх сформовану існуючу культурну спадщину і традиційні цінності, робить внесок в міжкультурне взаєморозуміння та сприяння толерантності;

- робить внесок в забезпечення життєздатної, довгострокової економічної діяльності, надаючи соціально-економічні вигоди, що розподіляються справедливо, усім зацікавленим сторонам, зокрема стабільну зайнятість та можливість отримання прибутку й соціальні послуги місцевим громадам, а також сприяє подоланню бідності.

Для досягнення сталості у відкритому транскордонному середовищі суттєво зростають вимоги до надавачів туристичних послуг щодо чіткого моніторингу можливих позитивних та негативних ефектів для прикордонних регіонів сусідньої країни, що суттєво змінює підходи до стратегічного планування в туристичній сфері. У програмах Європейської Комісії також сталість розвитку індустрії туризму нерозривно пов'язана з виробленням спільних стратегій розвитку туризму у транскордонних регіонах, налагодженням транскордонного співробітництва та формуванню мережових зв'язків, які розглядаються як основа економічно та соціально- і, отже, екологічно- сталого розвитку в країнах ЄС.

Лекція 2. Правові основи та підтримки транскордонної співпраці в галузі туризму регіонів

В Україні нормативні акти, що регулюють будь-які відносини мають певну структуру юридичної значимості цих актів. На сьогодні система юридичних норм, тобто визначені джерела, що регулюють правове поле, зокрема у галузі транскордонного співробітництва, наступна:

1. Міжнародно-правові акти і угоди, підписані і ратифіковані в установленому порядку в Україні.
2. Закони України.
3. Підзаконні нормативно-правові акти до яких належать нормативно-правові акти, підписані президентом та затверджені урядом України

тощо.

4. Підзаконні акти місцевого рівня.

Саме така система національних нормативно-правових норм покликана розширяти, розвивати і адаптувати вимоги міжнародних норм до особливостей і відмінностей країни. Саме тому законодавство України щодо транскордонного співробітництва базується і включає основні закони, Європейську конвенцію, хартії, положення яких парафовані Україною, та дво- чи багатосторонні міжнародні угоди, підписані Україною з іншими сусідніми державами.

Визнаючи, що правова основа транскордонного співробітництва у базовому вигляді передбачена Конституцією України та Декларацією про державний суверенітет, міжнародними договорами держави, що регулюють відносини у цій сфері і затверджені Верховною Радою, слід відмітити врахування законодавцем головних положень європейського та міжнародного законодавства, які регулюють весь комплекс транскордонних взаємовідносин між державами. Розглянемо їх основні положення.

Основою нормативно-правового забезпечення розвитку прикордонних територій і транскордонного співробітництва є Закон України «Про транскордонне співробітництво» (від 24 червня 2004 року № 1861-IV), який чинний відповідно до внесених змін щодо транскордонного співробітництва (від 04 вересня 2018 року № 2515-VIII). Дані зміни вносять суттєві доповнення в поняття «транскордонне співробітництво» та «єврорегіон». В *Статті 1* даного закону визначено, що «транскордонне співробітництво – спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, наукових, технологічних, екологічних, культурних і інших відносин між суб'єктами і учасниками таких відносин в Україні і відповідними суб'єктами і учасниками таких відносин із сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством». Також, вперше виокремлено поняття «єврорегіон» як «організаційна форма транскордонного співробітництва, що здійснюється відповідно до

двосторонніх або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво об'єднання єврорегіонального співробітництва – форма транскордонного співробітництва зі статусом юридичної особи відповідно до національного законодавства держави, на території якої є його місцезнаходження, метою якого є заохочення, підтримка та розвиток в інтересах населення транскордонного та міжтериторіального співробітництва між суб'єктами і учасниками таких відносин у сферах спільної компетенції та відповідно до повноважень, встановлених згідно з національним законодавством відповідної держави».

Серед позитивних сторін розглядуваного закону слід виокремити чітке визначення суб'єктів транскордонного співробітництва, а також його учасників. Це важливо так як однією з українських реалій здійснення транскордонного співробітництва й досі залишаються спроби жорсткого адміністрування з боку місцевих органів влади замість координації зусиль різних суб'єктів. До речі, сам закон, визначаючи функції суб'єктів транскордонного співробітництва України, робить наголос саме на здійсненні ними координаційних функцій, а саме: «суб'єкти транскордонного співробітництва – територіальні громади, їх представницькі органи та їх об'єднання, місцеві органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав у межах своєї компетенції, встановленої чинним законодавством України та угодами про транскордонне співробітництво».

У Статті 2 уточнено мету транскордонного співробітництва і її визначено як «формування добросусідських відносин та поглиблення взаємодії суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва, що сприяє спільному вирішенню завдань місцевого та регіонального розвитку, на основі таких принципів». В свою чергу вона повинно базуватись на таких принципах: 1) повага до державного суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів держав; 2) повага до внутрішніх справ держав; 3) урахування під час укладення угод про транскордонне співробітництво

повноважень суб'єктів та прав учасників транскордонного співробітництва; 4) узгоджене усунення політичних, економічних, правових, адміністративних та інших перешкод для взаємної співпраці; 5) повага до прав людини та її основоположних свобод; 6) взаємовигідне співробітництво.

Стаття 5 даного закону визначає, в яких організаційних формах може здійснюватися транскордонне співробітництво в Україні: 1) в межах створеного євро регіону; 2) шляхом створення транскордонних об'єднань та органів транскордонного співробітництва, зокрема об'єднань євро регіонального співробітництва, європейських об'єднань територіального співробітництва; 3) шляхом розроблення та реалізації спільних ініціатив, заходів, проектів, програм та стратегій в окремих сферах, що передбачає координацію співробітництва та акумулювання на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів; 4) шляхом укладення спільних угод про співпрацю; 5) шляхом встановлення та розвитку взаємовигідних контактів між суб'єктами транскордонного співробітництва.

Саме суб'єкти транскордонного співробітництва України відповідно до законодавства України можуть обирати інші форми транскордонного співробітництва, не заборонені законодавством.

Важливі положення щодо координації транскордонної співпраці та контроль за реалізацією законодавства у цій сфері спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з економічних питань закріплені у Статті 6 закону. Законодавець чітко формулює перелік повноважень суб'єктів транскордонного співробітництва України (Стаття 7), зобов'язавши їх: 1) дотримуються зобов'язань України за міжнародними договорами України про транскордонне співробітництво; 2) беруть участь у розробленні та реалізації спільних ініціатив, заходів, проектів, програм та стратегій; 3) утворюють органи транскордонного співробітництва; 4) вносять пропозиції щодо організації прикордонної торгівлі, створення транскордонних об'єднань; 5) здійснюють інші повноваження у сфері транскордонного співробітництва відповідно до законодавства та міжнародних договорів

України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

До інших змін та доповнень у Законі «Про транскордонне співробітництво» слід виокремити те, що уведено нових суб'єктів відносин, як-от об'єднання єврорегіонального співробітництва та європейські об'єднання територіального співробітництва, що діятимуть як самостійні юридичні особи. Загальну координацію та контроль за додержанням законодавства з питань транскордонного співробітництва здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну регіональну політику, за участю Міністерства закордонних справ України. До *Статті 8* внесли нові ч.ч. 3-4, за якими типова форма угоди про транскордонне співробітництво повинна затверджуватись Мінрегіоном. Самі угоди про співробітництво підлягають реєстрації шляхом повідомлення. Окрім того, до Закону «Про транскордонне співробітництво» додано нові ст.ст. 9-1 – 9-4, якими визначено організаційно-правову форму, завдання об'єднання єврорегіонального співробітництва, положення щодо його утворення, участі суб'єктів в об'єднанні, питання матеріального та фінансового забезпечення.

Слід зазначити, що прийняття даного закону про транскордонне співробітництво є важливим, адже аналогічних законів немає в інших країнах, вони не передбачені в європейському праві, оскільки країни Європи керуються з цього питання положеннями Мадридської конвенції 1980 року. Саме цим законом в Україні врегульовані правові, організаційні та економічні питання розвитку транскордонного співробітництва та його державної фінансової підтримки. Ним були розширені повноваження органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади у цій сфері діяльності.

Щодо досвіду європейських країн, зокрема сусідів ЄС, то вони розглядають транскордонне співробітництво як складову політики регіонального розвитку. Як відмічалось, зазначені країни не ухвалюють спеціальних законів про транскордонне співробітництво, маючи натомість закони про регіональний розвиток.

Не менш важливим для даної проблематики є Закон «Про місцеве самоврядування в Україні», який також зазнав змін та доповнень, чинний від 03.08.2022р. № 280/97-ВР. Цей Закон відповідно до Конституції України визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. В даному документі до виключних компетенцій сільських, селищних, міських рад (ст. 26) внесли нові п.п. 21-1, 21-2, якими надано повноваження щодо схвалення угод про об'єднання єврорегіонального співробітництва, його утворення, вступу до нього, прийняття рішень про вступ до європейського об'єднання територіального та доповнили поняття «територіальна громада», його трактують як «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр».

У законі зазначено, що спільні дії транскордонного співробітництва спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, культурних та інших відносин між суб'єктами і учасниками в Україні та сусідніх держав, а не інших держав, як зазначалось раніше, що звужує коло суб'єктів взаємодії. Суб'єктами співробітництва виступають місцеві органи виконавчої влади, територіальні громади та їх представницькі органи, що взаємодіють з суб'єктами сусідніх держав, а учасниками – юридичні та фізичні особи, громадські організації, які беруть участь у співробітництві.

Серед інших законів, які доповнюють питання розвитку транскордонного співробітництва це – Закон України від 24 червня 2004 року № 1879-IV «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України «Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року» та про ратифікацію додаткових протоколів до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями»; Закон України від 15 травня 2003 р. № 802-IV «Про ратифікацію

Європейської хартії регіональних мов або меншин»; Закон України від 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» та «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування».

У рамках єврорегіонів транскордонне співробітництво здійснюється з 1993 року. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 408 було затверджено Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки. Програма окреслює цілі та пріоритети, містить конкретні шляхи і способи розв'язання проблем, план заходів, джерела фінансування, визначає відповідальних виконавців цих заходів.

Її реалізація має продовжити формувати позитивний міжнародний імідж України, вирішити проблеми диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів України, підвищити рівень зайнятості населення регіонів України, сприяти приросту експорту та імпорту товарів та послуг, покращити екологію, сприяти залученню фінансування для реалізації транскордонних проектів та створенню нових органів транскордонного співробітництва.

У документі визначено пріоритетні напрями розвитку транскордонного співробітництва на період до 2027 року, серед яких:

- реалізація в Україні Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону та Дунайської транснаціональної програми;
- реалізація проектів (програм), що фінансуються за рахунок міжнародної технічної допомоги, а також програм прикордонного співробітництва у рамках Європейського територіального співробітництва на 2021-2027 рр. в рамках фінансового інструменту «Сусідство, розвиток і міжнародне співробітництво»;
- розвиток прикордонної інфраструктури гірських територій Карпат;
- розвиток інституційної спроможності суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва (асоціацій органів місцевого самоврядування, громадських організацій, європейських об'єднань

територіального співробітництва та інших форм транскордонного співробітництва).

Найсерйознішим викликом та перепорою для транскордонного співробітництва України на її східному та південному державному кордоні є збройна агресія Російської Федерації проти України та спроба анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, що унеможливило реалізацію транскордонного співробітництва України з цією державою. Російською Федерацією окуповано 17 тис. км² Донецької і Луганської областей, разом з територією Автономної Республіки Крим – 43,7 тис. км², або 7,2 відсотка території України, на якій проживало близько 13 відсотків населення України (2 млн. осіб в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі і близько 4 млн. осіб на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей) та формувалося 13,7 відсотка валового внутрішнього продукту (у 2013 році).

При цьому дедалі більш актуальними стають питання активізації міжрегіонального співробітництва західних регіонів України з регіонами держав - членів Європейського Союзу.

Проблемами, що стримують ефективність транскордонного співробітництва в Україні, зокрема, є:

- наявність суттєвих диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України;

Відповідно до результатів аналізу соціально-економічного розвитку розрив рейтингової оцінки деяких прикордонних регіонів України у 2018-2019 роках був більш як у 15 разів. У 2019 році найнижчими в рейтингу були показники соціально-економічного розвитку таких прикордонних регіонів, як Волинська (21 позиція в рейтингу), Сумська (23 позиція), Закарпатська (24 позиція) та Луганська (25 позиція в рейтингу) області;

- низький рівень зайнятості населення регіонів України;

За період з 2014 по 2019 рік кількість економічно активного населення України зменшилася із 19,9 млн. осіб у 2014 році до 16,3 млн. осіб у 2019 році.

Рівень зайнятості населення прикордонних регіонів України є низьким, зокрема у 2018 році цей показник у середньому по Україні становив 62,61 відсотка. Серед прикордонних регіонів України найнижче значення даного показника спостерігалося у Волинській (55,9 відсотка) та Донецькій (58,1 відсотка) областях;

- високий рівень безробіття населення в Україні;

У 2015-2017 роках кількість безробітного населення у віці 15-70 років, розрахована за методологією Міжнародної організації праці, становила 1,7 млн. осіб. Рівень безробіття зріс з 9,1 відсотка у 2015 році до 9,2 відсотка у 2019 році. Подібна ситуація спонукає населення прикордонних регіонів до трудової міграції за кордон, що є значною проблемою. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук, у 2019 році кількість трудових мігрантів становила 2,7 млн. осіб, з них більш як 50 відсотків мешканці західних регіонів;

- негативний зовнішньоторговельний баланс, низький темп приросту експорту та імпорту товарів та послуг;

У 2019 році експорт товарів та послуг становив 63675,6 млн. доларів США, або 111,2 відсотка, порівняно із 2018 роком, імпорт - 67308,7 млн. доларів США, або 106 відсотків. Негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу у 2019 році становило 3633,1 млн. доларів США, у 2018 році - 6212,8 млн. доларів США. Також проблемним є те, що імпорт у структурі торгівлі прикордонних регіонів України представлений переважно споживчими товарами, що становить більше однієї його третини, а експорт складається переважно із сировини та проміжних товарів з відносно низькою технологічною складовою. Частка високотехнологічного експорту у 2015 році становила лише 5,5 відсотка загального обсягу вітчизняного експорту;

- низький рівень міграційного приросту населення;

За даними Держстату, у 2019 році з прикордонних регіонів України вибуло 420344 особи, у 2018 році - 478998 осіб, міграційний приріст становив 30485

осіб (у 2018 році - 1964 особи). У 2018 році з України виїхало в 4 рази більше осіб, ніж у 2016 році;

- незавершеність правового оформлення та демаркації державного кордону;
- низька пропускна спроможність пунктів пропуску через державний кордон та невідповідний рівень їх облаштування;
- відсутність достатнього обсягу фінансового забезпечення здійснення (реалізації, виконання) заходів (проектів, програм) транскордонного співробітництва;
- низький рівень використання суб'єктами транскордонного співробітництва форм транскордонного співробітництва, що можуть створюватися та функціонувати згідно із законодавством та угодами про транскордонне співробітництво;
- низький рівень активності суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва щодо реалізації проектів транскордонного співробітництва;
- недостатній рівень якості проектного менеджменту на рівні суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва, що визначає їх низьку спроможність до залучення зовнішнього фінансового ресурсу для реалізації спільних проектів.

Та незважаючи на загрози та виклики ця Програма спрямована на забезпечення консолідації зусиль і концентрації ресурсів суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва для сприяння збалансованому соціально-економічному розвитку регіонів України та підвищенню рівня їх конкурентоспроможності.

Карпатський єврорегіон розвиває транскордонне співробітництво з країнами-ЄС у різних сферах економічного життя, зокрема туристичній, здійснюється відповідно до чинної нормативно-правової бази та ратифікованих міжнародних документів. Вагомі міжнародні угоди країн, які входять до складу Карпатського регіону подано в табл. 2.2.1

Характеристика міжнародного співробітництва країн Карпатського євро регіону

Назва країни	Міжнародні угоди
Україна – Польща	<p>Договірно-правова база між Україною та РП налічує більше 150 чинних міжнародних договорів та регулює переважну більшість напрямків українсько-польської співпраці, а також забезпечує належний розвиток двостороннього співробітництва на рівні стратегічного партнерства.</p> <p>Базовим документом українсько-польського співробітництва є Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, укладений 18 травня 1992 року. Серед ключових двосторонніх документів можна виділити наступні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про пункти пропуску через державний кордон 18.05.1992 р.; ➤ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне заохочення та захист інвестицій 12.01.1993 р.; ➤ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 24.05.1993 р.; ➤ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 24.01.1994 р.; ➤ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти 20.05.1997 р.; ➤ Угода між КМУ та Урядом Республіки Польща про економічне співробітництво 04.03.2005 р.; ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі туризму 30.06.2005 р.; ➤ Угода про співробітництво в галузі туризму між Комітетом по фізичній культурі та туризму Республіки Польща та Державним комітетом України по туризму 24.06.2006 р. ➤ Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі туризму 24.06.2006 р. ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху 28.03.2008 р.; ➤ Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення 18.05.2012 р. <p>Важливою складовою українсько-польської договірно-правової бази є двосторонні домовленості між суб'єктами адміністративно-територіального устрою України та Республіки Польща, яких загалом налічується понад 470.</p> <p>Для подальшого розвитку стратегічного партнерства між</p>

	<p>Україною та Республікою Польща важливе значення має подальше розширення та вдосконалення існуючої договірно-правової бази. На сьогодні ведеться активна робота щодо підготовки двосторонніх документів у сфері торговельно-економічного та енергетичного співробітництва, прикордонної співпраці, транспорту, екології, культурно-гуманітарного співробітництва, молодіжної політики та військово-технічної співпраці тощо.</p>
Україна – Словаччина	<p>В українсько-словацькій договірно-правовій базі є чинними більше 120 угод, договорів та інших двосторонніх міжнародних документів.</p> <p>Позитивними моментами в українсько-словацькому співробітництві є офіційна підтримка Словацької Республіки набуття Україною повноправного членства у ЄС та у боротьбі проти російської агресії, пропозиції Словаччини щодо залучення нашої держави до співпраці у рамках Вишеградської групи, активна співпраця країн у сфері транзиту енергоносіїв до Європи та транскордонне співробітництво.</p> <p>Серед ключових двосторонніх документів можна виділити наступні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про науково-технологічне співробітництво 18.02.2004 р.; ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про співробітництво в галузі туризму 04.03.2004 р.; ➤ Угода між Україною та Словацькою Республікою про внесення змін до Угоди між Україною та Словацькою Республікою про місцевий прикордонний рух від 30 травня 2008 року; ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про співробітництво в галузі туризму 12.06.2001 р. ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про академічне взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту, виданих в Україні та Словацькій Республіці 08.09.2015 р.; ➤ Протокол про внесення змін і доповнень до Угоди між Урядом України та Урядом Словацької Республіки про повітряне сполучення (підписано 6 жовтня 2010 р. і чинний з 26 листопада 2011 р. ➤ Меморандум про співробітництво в галузі туризму між Пряшівським та Кошицьким спмоврядними краями та Закарпаттям 13.05.2017 р.; ➤ Меморандум про співробітництво в рамках «Економічного поясу Шовкового шляху» між Україною та Словаччиною 24.09.2020 р. <p>Словацька сторона підтверджує свою підтримку стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, розвиток економіки та туризму. Стратегічна мета розвитку українсько-словацького транскордонного співробітництва у середньо-терміновій перспективі до 2025 року – сприяти досягненню сталого розвитку і підвищенню якості</p>

	<p>життя населення прикордонних регіонів по обидві сторони кордону. Активніше розвивати туризм та рекреацію в гірських районах Українських Карпат.</p>
Україна – Угорщина	<p>В українсько-угорській договірно-правовій базі є чинними більше 40 угод, договорів та інших двосторонніх міжнародних документів.</p> <p>Серед ключових двосторонніх документів можна виділити наступні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною та Угорською Республікою, підписаний 06.12.1991р. (набув чинності 16.06.1993 р.). ➤ Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань 22.11.1995 р. ➤ Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань 22.11.1995р. ➤ Угода між Державним комітетом молодіжної політики, спорту і туризму України та Міністерством економіки Угорської Республіки про співробітництво в галузі туризму 02.08.2001 р. ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху 08.11.2007 р. ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху. Міжнародний акт 11.01.2008 р. ➤ Угода між Україною та Угорською Республікою про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом 06.03.2008 р. ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про точки з'єднання автомобільних доріг на українсько-угорському кордоні у рамках П'ятого пан'європейського транспортного коридору 03.09.2008 р. ➤ Протокол про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної в м. Київ. Міжнародний акт 28.04.2010 р. ➤ Угода між Міністерством молоді та спорту України і Міністерством людських ресурсів Угорщини про співробітництво в сфері фізичної культури і спорту. Міжнародний акт 24.11.2016 р. ➤ Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України і Поліцією Угорщини про співробітництво в Спільному контактному пункті «Захонь» 30.11.2016 р. ➤ Договір про співробітництво між Службою безпеки України та Історичним архівом державної безпеки Угорщини 10.07.2019 р. ➤ Меморандум про узгодження низки спільних проєктів з популяризації туристичного потенціалу Угорщини та Закарпаття (Україна) 16.06.2021р. <p>На жаль, з приходом до влади в Угорщині консервативного уряду В. Орбана, обранням ним курсу на побудову «Великої</p>

	<p>Угорщини» в українсько-угорських відносинах спостерігається певна напруга, яка посилилась після анексії Криму та російської інтервенції. Основними проблемними питаннями, на думку угорської сторони, є порушення прав угорської національної меншини та вимоги автономії для угорців Закарпаття, претензії угорської влади до нового Закону України «Про освіту». Угорська влада навіть вдалася до шантажу, погрожуючи Україні переглянути угоду про асоціацію з ЄС та блокуючи співпрацю України та НАТО. Тому, з огляду на важливість розвитку партнерства між Україною та Угорщиною, надзвичайної актуальності набуло питання нормалізації українсько-угорських відносин на умовах досягнення консенсусу з усіх проблемних питань.</p>
Україна – Румунія	<p>В українсько-угорській договірно-правовій базі є чинними більше 45 угод, договорів та інших двосторонніх міжнародних документів.</p> <p>Серед ключових двосторонніх документів можна виділити наступні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією був підписаний у Констанці 2 червня 1997 р. (Верховна Рада України ратифікувала Договір 17 липня 1997 р., Парламент Румунії – 14 липня 1997 р.). ➤ Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань був підписаний 17 червня 2003 р. (ратифікований ВРУ 12 травня 2004 р., Парламентом Румунії – 5 квітня 2004 р.). ➤ Консульська Конвенція між Україною та Румунією була підписана 3 вересня 1992 р. (набула чинності 14.03.1995 р.). ➤ Угода між Урядом України та Урядом Румунії про спрощений порядок перетинання спільного державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних районах і повітах 14.11.1996 р. ➤ Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією 22.10.1997 р. ➤ Угода між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в галузі водного господарства на прикордонних водах 28.01.1999 р. ➤ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту, наукові ступені, виданих в Україні та Румунії 10.01.2000р. ➤ Угода про співробітництво в галузі спорту між Державним комітетом України з фізичної культури і спорту та Міністерством у справах молоді і спорту Румунії 29.02.2000 р. ➤ Угода між Урядом України та Урядом Румунії про повітряне сполучення ➤ Угода між Урядом України і Урядом Румунії про міжнародне автомобільне сполучення 07.04.2000 р. ➤ Договір між Урядом України та Урядом Румунії про

- співробітництво в сфері науки та технологій 07.04.2000 р.
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємодопомогу в митних справах 2.12.2001 р.
  - Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань 27.05.2004 р.
  - Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії про пункти пропуску через українсько-румунський державний кордон 26.11.2006 р.
  - Протокол між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії про внесення змін та доповнень до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про умови взаємних поїздок громадян, підписаної в Києві 19.12.03 р. (17.01.2007 р.0)
  - Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про економічне, промислове, наукове та технічне співробітництво 17.03.2009 р.
  - Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом 22.10.2013 р.
  - Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про заходи зміцнення довіри і безпеки 27.05. 2015 р.
  - Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про місцевий прикордонний рух 14.05.2015 р.
  - Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії про прокладення волоконно-оптичного кабелю через українсько-румунський державний кордон у районі між населеними пунктами Орлівка (Україна) та Ісакчя (Румунія) 29.04.2015 р.
  - Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про відкриття міжнародного пункту пропуску через українсько-румунський державний кордон для поромного, пасажирського та вантажного сполучення між населеними пунктами Орлівка (Україна) та Ісакча (Румунія) 05.06.2015 р.
  - Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва у сфері туризму між Міністерством економічного розвитку і туризму України та Міністерством туризму Румунії 25.06.2019 р.
  - Програма транскордонного співробітництва 2014-2020 р. «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» 14.10.2015 р.

Регіональне співробітництво на рівні громадського сектору та місцевих державних органів України та Румунії є іншим важливим чинником для загального розвитку двосторонніх відносин. Гарним прикладом регіональної співпраці є проект утворення міжнародного українсько-румунського біосферного резервату у Марморських горах. Наразі ведуться переговори щодо переліку перспективних територій, які б могли увійти до складу міжнародного біосферного резервату. Близьчим часом очікується також завершення модернізації і відновлення функціонування пунктів перетину державного кордону «Дяківці - Раковець» та «Красноільськ - Вікову де Сус». За останні роки двостороннє міжрегіональне і транскордонне співробітництво обох держав

	стало дієвим механізмом, у рамках якого Україна та Румунія успішно реалізують взаємовигідні проекти у сферах прикордонної інфраструктури, енергетики, туризму, підприємництва та культурно-гуманітарних обмінів.
--	--

Лекція 3. Прикордонний та транскордонний простір

Роль кордону у розвитку сфери туризму є вкрай неоднозначною. З одного боку, наявність лінії розмежування країн провокує інтерес населення однієї країни до способу життя, культури, економіки тощо в іншій країні, що має позитивний вплив на зростання обсягів туристичних потоків. Водночас, саме кордони покликані регулювати рух потоків людей, товарів, транспорту між державами. Фізичний кордон може утворити перешкоду на шляху туристичних потоків (якщо не створити умови для його безперешкодного перетину).

Виділяють чотири типи взаємодій між туризмом та кордонами. По-перше, кордони самі по собі можуть виступати певного роду атракціями, які притягують туристів. Перетин міжнародних кордонів вабить людей впродовж століть і може бути мотивом для подорожей певних груп населення. Багато найпопулярніших туристичних пам'яток у світі знаходяться поблизу або безпосередньо на міжнародних кордонах. По-друге, кордони пов'язані з візовими обмеженнями, які створюють перешкоди на шляху туристичних потоків. По-третє, кордони – це лінії транзиту товарів і послуг, зокрема туристичних. І по-четверте, кордон як протистояння ідей націоналізму та глобалізму.

D. Ioannides, P. Nielsen і P. Billing у своїй праці застосували типологію кордонів Мартінеса для дослідження рівнів транскордонного партнерства. Їх модель включає п'ять типів прикордонних регіонів в залежності від налагодженості транскордонного партнерства:

- відчужені прикордонні регіони, де повсякденна взаємодія та транскордонне партнерство взагалі не існують. Такі регіони часто

характеризуються політичним протистоянням;

- співіснуючі прикордонні регіони – характеризуються нейтральними відносинами. Такі взаємовідносини не передбачають вироблення спільних стратегій і зорієнтовані виключно на вирішення внутрішніх проблем у межуючих регіонах;

- прикордонні регіони із партнерськими відносинами, в межах яких формуються і реалізуються епізодичні спільні ініціативи;

- прикордонні регіони, які характеризуються перманентними коопераційними взаємозв'язками, які будуються на взаємоузгодженій інституційній базі;

- функціонально інтегровані прикордонні регіони, де всі обмеження пов'язані із кордоном були зняті, а регіони мають розроблені спільні стратегічні документи, працюють в межах плану оперативних заходів щодо досягнення стратегічних цілей розвитку, стимулюють формування транскордонних мережевих структур.

Розуміння та сприйняття державних кордонів як бар'єрів – як з точки зору мобільності чинників виробництва, так і з точки зору соціально- економічного розвитку територій – апріорі ставлять прикордонні регіони у периферійне (маргінальне) становище по відношенню до національного центру. Водночас впродовж останніх десятиліть відбувся перехід від домінування національної політики та державного регулювання у розвитку регіонів до їх сприйняття як самостійних акторів у глобалізованому просторі. Розглядаючи дискурс регіоналізму кінця минулого століття, можемо стверджувати, що роль державних кордонів досить часто нівелюється не лише через активізацію наднаціональних економічних інституцій та нарощення потоків капіталу, які не відчують перешкод при русі між державами, а й через формування і розширення транскордонних партнерств та мережевих структур. Саме останні володіючи конкурентними перевагами у транскордонному просторі досить часто виграють конкурентну боротьбу за ресурси та капітал з національними структурами. В сучасних умовах саме регіони, а не держави повинні

розглядатись як більш природні суб'єкти господарювання з точки зору оцінки їх конкурентоспроможності, управління, сталого розвитку та ідентичності.

Важливим напрямком досліджень є також визначення місця та ролі туризму у розвитку транскордонного регіону. Оскільки, індустрія туризму пов'язана із розвиненістю різних видів інфраструктури, у транскордонному регіоні особливого значення поряд із розвитком місцевої інфраструктури набуває питання розбудови об'єктів прикордонної інфраструктури. Ці зміни обумовлені зростанням попиту на додаткові пункти перетину кордону, демаркацією кордонів та іншими послугами, пов'язаними з перетином кордону. Окрім цього, туристи часто користуються такими дороговартісними інфраструктурними об'єктами як летовища, готелі та торгові центри. Проте налагодження транскордонного співробітництва та мережевих зв'язків щодо спільного використання туристичної інфраструктури можуть суттєво зменшити витрати на її розбудову, уникнути непотрібного дублювання таких об'єктів та підвищити ефективність їх використання.

Ефективний маркетинг та зміцнення регіональної ідентичності є ще однією перевагою розвитку транскордонних туристичних ринків. Кордони, що розділяють країни і нації, іноді змінюють свою функцію під натиском туризму. Поява транснаціональних ідентичностей є результатом збільшення мобільності та поглиблення транскордонних партнерських зв'язків у прикордонних регіонах. Сильна національна ідентичність високо цінується в туристичній галузі, щоб досягти широкого ринку. У цьому контексті особливо важливими в прикордонних регіонах є зусилля, спрямовані на популяризацію та маркетинг. Співпрацюючи у сфері маркетингу, суттєво зростають шанси максимально збільшити туристичний потенціал усього регіону та принести більші переваги стейкхолдерам усього транскордонного регіону.

Ще однією перевагою туризму в прикордонних регіонах є покращення місцевої економіки та створення нових робочих місць. Туризм часто є способом отримання твердої валюти та має можливість покращити платіжний баланс. Тому він став невід'ємним чинником економічної реструктуризації та

потужним інструментом економічного зростання національних держав. Додаткові переваги формування транскордонного туристичного ринку – створення нових робочих місць, підвищення рівня життя, збільшення рівня доходів регіонів та більш ефективне управління в регіоні.

Активізація транскордонного туризму також може працювати як катализатор для розвитку інноваційної системи регіону. В сучасних умовах регіони стали просторами створення та передачі знань, що обумовлено глобалізацією економічної системи і зростанням креативності економіки. Транскордонні кластери набувають особливого значення, оскільки вони можуть сприяти передачі знань через кордони. Перевагою інноваційних транскордонних кластерів є зростання доступності до новітніх знань і процесів навчання, які практично неможливо придбати на ринку. Підтримка конкурентоспроможності регіону за рахунок інновацій, комерціалізації знань та нарощення креативних індустрій є однією з цілей економічного розвитку, яка може бути досягнута завдяки розвитку транскордонних туристичних ринків та ефективного використання туристичного потенціалу прикордонних регіонів.

Інші результатом розвитку транскордонного туризму в прикордонних регіонах є соціальні зміни, які є наслідком збільшення подорожей місцевого населення за кордон. В цьому контексті туризм повинен розглядається як символ свободи, оскільки дозволяє громадянам вільно подорожувати, а також як катализатор соціальних змін, дозволяючи та заохочуючи більш тісне спілкування туристів та приймаючих громад.

Транскордонне співробітництво, зокрема в галузі туризму є важелем щодо розвитку прикордонних регіонів, що створює сприятливе підґрунтя для вирішення соціально-економічних проблем, які присутні в прикордонних регіонах, та посилює інтеграційні процеси України в Європейський Союз. Відповідно до державної політики України щодо розвитку транскордонного співробітництва є створення нових форм транскордонного співробітництва задля ефективнішого функціонування та управління процесами такого

співробітництва. До нових форми транскордонного співробітництва (за О. Мельник та Р. Приведа) відносимо ті, які функціонують у транскордонному просторі, а саме: транскордонні, серед яких і туристичні кластери, транскордонні промислові парки/зони, євро регіони, ОЕС (об'єднання євро регіонального співробітництва), ЄОТС (територіальні об'єднання територіального співробітництва) та транскордонне партнерство, які є визначальними у функціонуванні транскордонного регіону. Дотичними до них є прикордонна торгівля та транскордонні проєкти.

Рекомендовані джерела інформації

Основна література

1. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи: доповідна записка/ ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2017. 16 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170401.pdf>.
2. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-%D0%BF>.
3. Про затвердження Порядку повідомлення та забезпечення функціонування Реєстру угод про транскордонне співробітництво: наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 18.11.2019 р. № 270. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0019-20>.
4. Про транскордонне співробітництво: Закон України//Відомості Верховної Ради України 9ВВР). 2004. №45. Ст. 499 (зі змінами, внесеними згідно із законами № 1833-VI (1833-17) від 21.01.2010, ВВР.2010. № 12. Ст.116; № 5463 - VI (5463-17) від 16.10.2012. ВВР.2014.№4. Ст.61).
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
8. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 р. № 1861-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.

9. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
10. Алієва А. Ю. Стратегічні завдання розвитку транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – Вип. 47.2. – 2016. – Режим доступу: http://www.visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/images/pubs/47/2/47_2_19.pdf
11. Біланюк О. П. Транскордонні туристичні ринки: концептуальні засади дослідження та розвитку / О. П. Біланюк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2017. - Вип. 6. - С. 63-66.
12. Біль М. Транскордонне співробітництво регіонів України в галузі туризму: сучасний стан та основні напрямки розвитку / М. Біль // Демократичне врядування. 2008. Вип.2. С. 21-24.
13. Буковецький М. Прикордонне співробітництво між країнами Центральної Європи // Будівництво нової Європи: прикордонне співробітництво у Центральній Європі / За ред. д-ра В. Гудака - Ужгород: Закарпаття, 2006. - С. 105-111.
14. Бучко Ж. Транскордонний туризм у контексті євроінтеграції України // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. 2015. Вип. 744-745 : Географія. С. 109-111.
15. Василюха Н.В. Розвиток ринку туристичних послуг у контексті транскордонного співробітництва / Н.В. Василюха // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2010. Вип.3. С.160-165.
16. Горб К. М. Транскордонний туризм і проблеми його митного забезпечення // Вісник Академії митної служби України. Серія: Економіка. – 2014. – № 2. – С. 30-36.
17. Горб К.М. Проблеми митного забезпечення розвитку транскордонного туризму в Україні / К. Горб // Україна: географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. Н.: ФОП «Лисенко М.М.», 2012. С.218-221.
18. Гудак В. Прикордонне співробітництво у Центральній Європі. Сучасний стан та суперечності // Будівництво нової Європи: прикордонне співробітництво у Центральній Європі / За ред. д-ра В. Гудака - Ужгород: Закарпаття, 2006. - С.10-23.
19. Динис Г.Г. Органи місцевого самоврядування у здійсненні транскордонного співробітництва / Під ред. В. Яреми - Ужгород: Програма «Центр державного та місцевого управління», 2005. - С. 163-168.
20. Дубенюк Я. А. Розвиток світового ринку туристичних послуг : автореф. дис...к. е. наук : 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Донецьк, 2008. – 22 с.

21. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. - Рада Європи. - Українська правнича фундація - 33 с.
22. Зеленко О.О. Роль єврорегіонів у розвитку туристичної індустрії України / О. Зеленко // Часопис економічних реформ. 2013. №3(11). С.148-155.
23. Мельник, О., Приведа, Р. Форми транскордонного співробітництва в Україні: стан та перспективи розвитку. Підприємництво та інновації, (12). -Київ, 2020. В-во «Гельветика». – С. 30-36.
24. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія / Н. Мікула. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.
25. Мікула Н. Національна доповідь «Сучасний стан та перспективи розвитку транскордонного співробітництва в Україні» (Основні положення проекту) / Н. Мікула, В. Толкованов // Регіональна економіка. 2010. №3. С.7-19.
26. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / ред. В. Г. Герасименко. – Одеса: Астропринт, 2013. – 334 с.
27. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України»; ред. В. С. Кравців. - Львів, 2016. - 125 с.
28. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України»; ред. В. С. Кравців. – Львів, 2016. – 125 с.

Допоміжна література

1. Bozhuk T.I., Buchko Z.I. Cross-Border Ukrainian-Hungarian Cooperation in the Sphere of Tourism // Journal of Geology, Geography and Geoecology. 2018, 27(1), p. 35-42.
2. Buchko Z. Cross-border tourism in Bukovina // Scientific Review of Physical Culture, 2018, volume 8, issue 1. – p.37-42.
3. Buchko Z. Cross-Border Ukrainian–Polish Cooperation in the Sphere of Tourism // Economic and Regional Studies. - Volume 13: Issue 3. – 2020. - P. 271-283.
4. Buchko Z. Transborder recreational tourism complexes (TBRTC) as a result of international collaboration // Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego [Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society], 2021. - 35(3), 76–89.
5. Definition for Sustainable Development of Tourism // Website of the World Tourism Organization. –2017. – Retrieved from <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5>
6. Hall C. (2000). Tourism planning: policies, processes and relationship. London: Prentice

Hall. 236 p.

7. Ioannides D., Nielsen P., Billing P. Transboundary collaboration in tourism: the case of the Bothian Arc // *Tourism Geographies*. – 2006. – 8:2. – Pp. 122-142.
8. Prokkola E. Cross-border regionalization and tourism development at the Swedish-Finnish border: destination Arctic Circle // *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*. – 2007. – 7: 2, 120-138.
9. Prokkola, E.-K., Zimmerbauer, K., Jakola, F. Performance of regional identity in the implementation of European cross-border initiatives // *European Urban and Regional Studies*. – 2015. – №22(1). – Pp. 104-117.
10. Timothy D. *Tourism and political boundaries*. London: Routledge, 2001. 219 p.
11. Timothy D., Teye V. Political boundaries and regional cooperation in tourism // Lew A., Hall M., Williams A. (Eds). *A companion to tourism*. Malden: Blackwell, 2004. – Pp. 584-585.
12. van Houtum H. An overview of European geographical research on borders and border regions // *Journal of Borderland Studies* (2000). 15:1, 57–83.

Електронні джерела

1. <http://www.vin.gov.ua/invest/mizhnarodne-spivrobotnytstvo/639-transkordonne-spivrobotnitstvo>
2. <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/230933>
3. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/mizhregionalne-ta-transkordonne-spivrobotnitstv/>
4. <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-shvalyv-zakonoprojekt-pro-transkordonne-spivrobotnycztvo/>
5. <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/170>
6. http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2012/10/Book_Trnskordonne_final_14-Aprill-11.pdf
7. http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Posibnuk_TKS.pdf
8. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5736>
9. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=93851>
10. <https://voladm.gov.ua/article/transkordonne-spivrobotnitstvo/>
11. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kish_problemy-1.pdf

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть етапи встановлення державних кордонів. Які функції виконують сучасні державні кордони?

2. Перелічіть країни-сусіди вздовж державного кордону України та поясніть, які функції вони виконують?
3. З'ясуйте, коли потрібно вживати поняття «транскордонний регіон», «транскордонний туризм», «туристичний ринок».
4. Визначте основні форми реалізації транскордонного співробітництва в Україні.
5. Визначте місце та роль туризму в розвитку транскордонного регіону.
6. Назвіть, які додаткові переваги формування транскордонного туристичного ринку можна виокремити. В чому полягає їх суть?

ЄВРОРЕГІОНИ ЯК ФОРМА ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

Лекція 4. Єврорегіони за участю України

Відповідно до Закону України «Про транскордонне співробітництво» метою транскордонного співробітництва є формування добросусідських відносин і поглиблення взаємодії суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва, що сприяє спільному вирішенню завдань місцевого та регіонального розвитку. Суб'єктами транскордонного співробітництва можуть бути територіальні громади, органи місцевого самоврядування України, що взаємодіють із відповідними органами сусідніх держав у межах угод про транскордонне співробітництво. Учасники транскордонного співробітництва – це фізичні або юридичні особи, об'єднані територіальні громади, що безпосередньо беруть участь у транскордонному співробітництві

Україні як і будь-якій іншій державі важливо займати свою нішу в міжнародній системі, створювати позитивний імідж та бути виразником національних інтересів. Вона є доволі активним учасником в міжнародних відносинах та членом багатьох міжнародних організацій: ООН, РЄ, ОБСЄ, МАГАТЕ, СОТ та інших, є однією зі сторін політики Східного партнерства. Але це далеко не весь перелік форм співробітництва на міжнародній арені. Україною ратифіковані Європейська хартія місцевого самоврядування, Європейська хартія регіональних мов, вона бере активну участь у Програмі розвитку ООН в Україні, підтримує партнерські взаємовідносини з сусідніми державами. При цьому останнім часом особливого значення набуває інша специфічна форма міжнародної співпраці – транскордонне співробітництво та створення єврорегіонів, які при ефективному функціонуванні можуть бути певним засобом реалізації соціально-економічного та політичного потенціалу прикордонних територій, підвищення рівня життя прикордонних територій, комунікативним каналом, а також вектором збереження та реалізації національних інтересів.

Єврорегіон – це одна з організаційних форм транскордонного співробітництва, що функціонує на базі укладених двосторонніх або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво. Єврорегіони здійснюють свою діяльність на постійній основі, мають власні фінансові, технічні й адміністративні ресурси, мають право приймати та ухвалювати власні рішення, його географічне розташування залежить від ступеня соціально-економічної інтеграції. Єврорегіони поділяються на ті, що сформовані на прикордонних територіях країн-членів Європейського Союзу, і країн-сусідів вздовж спільного кордону; утворені на території країн, що не входять до Європейського Союзу. Отже, варто підкреслити, що транскордонне співробітництво вздовж західних кордонів України не обмежується, а єврорегіональна співпраця є одним з основних важелів щодо розвитку інтеграційних процесів держави в напрямках економіки, охорони навколишнього середовища, інфраструктури, освіти, туризму, культури та науки.

Фактично, створення єврорегіону є інструментом що регулює та активізує транскордонне співробітництво в Україні, забезпечує пошук нових ефективних шляхів взаємодії органів місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад, науково-дослідних інститутів та інших учасників транскордонного співробітництва по обидва боки кордону. Згідно з чинним законодавством України формування єврорегіонів передбачає створення власної організаційної структури та системи фінансування у формі міжнародних міжрегіональних асоціацій, об'єднань, консорціумів тощо. Ефективна діяльність єврорегіонів на території України досягається лише за наявності спільних проблем між країнами-сусідами. В результаті цього кожен єврорегіон має конкретні пріоритети та напрями транскордонного співробітництва.

Єврорегіони різняться між собою за організаційною структурою, проте є декілька таких спільних рис:

- наявність спільного секретаріату, адміністративного персоналу та експертів;

- статут єврорегіону, відповідно до якого він формується та функціонує;
- наявність хоча б одного керівного органу, що відповідає за прийняття управлінських рішень, членами якого є всі учасники єврорегіону.

Зазвичай організаційна структура єврорегіону складається з таких органів, як рада єврорегіону, голова управління, секретаріат та робочі комісії, які належать до певної сфери діяльності. Неодноразово у структурі зустрічається спільний моніторинговий комітет, до складу якого входять представники органів влади учасників єврорегіону та представники Європейського Союзу.

До основних напрямів діяльності єврорегіонів належать:

- підтримка регіонального розвитку;
- обмін досвідом;
- розвиток соціальної, дорожньої та прикордонної інфраструктури;
- розвиток торгівлі, економіки, туризму, культури та рекреації;
- покращення охорони здоров'я, охорона навколишнього середовища, утилізація відходів;
- розвиток науки та інноваційної діяльності;
- розвиток сільського господарства;
- запобігання екологічним катастрофам;
- розвиток партнерської співпраці тощо.

Транскордонне співробітництво та створення єврорегіонів є ланкою регіонального рівня європейської системи міжнародних відносин. Саме на даному рівні формуються стійкі зв'язки та вирішуються локальні проблеми. Наразі остаточно не визначені теоретичні засади створення єврорегіонів, категоріально-понятійний апарат їх дослідження, їх специфічні особливості в контексті національних інтересів, а також функції, які остаточно повинні виконувати єврорегіони.

В межах ЄС впроваджуються практично і функціонують такі транскордонні структури єврорегіонального типу як Робочі громади (Working Community), Європейські об'єднання територіального

співробітництва (European Grouping of Territorial Cooperation (ЄОТС-EGTC)), Об'єднання єврорегіонального співробітництва (Euroregional cooperation groupings (ОЕСС-CGs), Євроквартали (Eurodistrict), Євроміста (Eurocity) та інші.

Перший єврорегіон EUROREGIO був утворений у 1958 році між Німеччиною та Нідерландами. Від його назви й виник термін «єврорегіон», який не є офіційним, адже не використовується в офіційних документах ЄС. Хоча на сьогоднішній день даний термін активно експлуатується у політичній науці та міжнародних відносинах.

Ініціативи з утворення єврорегіонів в Україні виникли в 90-х роках ХХ століття. Перші транскордонні зв'язки були налагоджені між Кроснянським воєводством Польщі, регіонами північно-східної Угорщини та Закарпаттям. Місцеві органи влади спробували перевести транскордонну співпрацю в інституційні рамки.

На даний час є чимало різних поглядів та тлумачень такому складному поняттю як єврорегіон. Так, Н. Луцишин визначає єврорегіон як «певне законодавчо закріплене просторове формування з чітко окресленими межами, до складу якого входять прикордонні господарські комплекси щонайменше двох держав, що мають спільний кордон, яке має за мету спільно і узгоджено стимулювати соціально-економічний розвиток своїх територій», але І. Студенніков зазначає, що вадою цього визначення є його «вузькість», обмеження функцій єврорегіонів суто завданнями соціально-економічного характеру. У науковій літературі початку 2000-х років можна було зустріти таку дефініцію: єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів в різних сферах життєдіяльності у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по різні сторони державного кордону (за І. Студенніковим). Більш сучасні дефініції єврорегіону є ширшими та

комплексними. Так, З. Петренко визначає єврорегіон як «міждержавну транскордонну регіональну асоціацію, яка охоплює прикордонні області і розвивається за погодженими планами та проектами. Співробітництво тут відбувається у вигляді розробки спільних комплексних програм економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, конкретних транскордонних економічних проектів, розв'язання проблем зайнятості, інфраструктури, екології», тобто тут прослідковується культурологічна компонента. На думку М. Долішнього та П. Беленького, єврорегіон – це «одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів (на базі спеціально розширених повноважень на міжнародне співробітництво) місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології». Розробляючи теоретико-методологічні та методичні засади транскордонного співробітництва регіонів в умовах інтеграційних процесів України, Н. Мікула вважає, що «єврорегіон – це одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів – на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво – місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології». Інший дослідник, К. Соду, вважає, що єврорегіон – це «група муніципальних одиниць, що належать до держав по обидва боки кордону і мають спільну адміністративну структуру». І. Журба зазначає, що часто в економічній літературі поняття «транскордонне співробітництво» та «єврорегіон» використовуються як синоніми. З цим не можна погодитись, оскільки єврорегіони можна визначити як форму концентрації транскордонних ініціатив, тобто вони є вищою організаційною

формою. Він надає своє визначення євро регіону: євро регіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямована на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону. Основною ідеєю та місією євро регіонів є їхня функція як організаційної платформи для добровільної співпраці міст, громад та інституцій в прикордонному просторі сусідніх держав. За І. Журбою, у політичному аспекті євро регіони мають такі особливості:

- не діють проти інтересів національної держави;
- не є наддержавними утвореннями;
- у своїй діяльності не підмінюють зовнішньополітичні функції держав, адміністративно-територіальні одиниці яких є членами євро регіонів .

Такі дослідники як К. Немець та Г. Кулешова, узагальнюючи різні визначення поняття «євро регіон», роблять висновок, що функціонування будь-якого євро регіону передбачає розвиток економічного співробітництва між прикордонними територіями, що входять до його складу, на основі створення вільних економічних зон, спільних підприємств, нових робочих місць, впровадження пільгових умов проходження митних формальностей, розвитку транспортної та бізнес- інфраструктури, облаштування нових пунктів пропуску тощо. В рамках економічної складової діяльності євро регіонів важливе місце займає підтримка малого та середнього підприємництва. Вони зазначають, що соціокультурні аспекти функціонування євро регіонів включають розбудову соціальної інфраструктури, у т. ч. охорону здоров'я, систему вищої та середньої освіти, сферу послуг.

Діяльність даних територіальних утворень має бути спрямована на

усунення безробіття та підвищення рівня зайнятості та якості життя населення, регулювання міграційних потоків.

Прикордонні території, що входять до складу єврорегіонів, характеризуються подібними історичними та національними особливостями, близьким менталітетом. Діяльність єврорегіонів має сприяти діалогу культур, збереженню традицій та звичаїв їх мешканців, при цьому не порушуючи культурну самобутність і суверенність держави.

Важливою складовою співробітництва прикордонних територій в рамках єврорегіонів є спільне використання природних та рекреаційних ресурсів, реалізація програм та заходів природоохоронного змісту. Окрема увага належить розвитку туристичної діяльності, а саме реалізації спільних проектів розвитку «зеленого» туризму та транскордонних туристичних маршрутів, формуванню туристичної інфраструктури та рекреаційно-туристичних кластерів.

Доцільно зауважити, що одним із напрямків співпраці прикордонних територій є політичні проекти, які реалізуються як представниками місцевої влади, так і політичними організаціями.

Як стверджує український дослідник Н. Роїк, транскордонна співпраця займає особливе місце у відносинах Європейського союзу з країнами Східної Європи та слугує механізмом вирішення проблем з обох сторін кордону. Після Другої Світової Війни виникла ідея створення єврорегіонів як форми співпраці, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків існування кордону, подолання периферійності прикордонних територій, покращення умов проживання населення прикордоння, налагодження добросусідських відносин, подолання історичних стереотипів та упереджень.

Єврорегіональна співпраця вирізняється високим рівнем інституціоналізації структур прикордонного співробітництва. Транскордонна співпраця набирає рис єврорегіональних з моменту впровадження сталих, міцних інституційних форм співпраці на основі створення асоціацій, рад, секретаріатів, робочих груп, урядових комітетів тощо, а також шляхом

налагодження зв'язків зі спеціалізованими регіональними та міждержавними органами координації транскордонного співробітництва.

Крім того, визначальну роль при створенні єврорегіонів грає регіональна політика держав, наявність спільних для регіонів проблем і національні особливості.

Узагальнюючи підходи до визначення сутності єврорегіону, можемо визначити основні функції останнього:

- створення міцних транскордонних зв'язків;
- вирішення соціально-економічних, політичних та екологічних проблем прикордонних територій; покращення рівня життя населення прикордонних територій;
- інформаційно-пропагандистська функції;
- налагодження комунікативних каналів;
- участь у налагодженні кадрової та міграційної політики, а також в удосконаленні законодавства щодо транскордонного співробітництва;
- формування позитивного іміджу стабільного, відповідального партнера на міжнародній арені тощо.

Також, слід виділити певні особливості у дослідженні єврорегіонів України. По-перше, це – участь України в утворенні та активній діяльності єврорегіонів є елементом європейської інтеграції української держави й тим самим повинно досліджуватися в рамках саме цієї проблематики. По-друге, за словами І. Студеннікова, наближення кордонів ЄС безпосередньо до західних кордонів України та запровадження Європейською Комісією починаючи з 2004 року нових механізмів розвитку транскордонного співробітництва обумовлюють підвищену роль саме його інституціональних форм, насамперед єврорегіонів.

На сьогодні налічується 9 структур публічного характеру (єврорегіонів), які умовно можна поділити за територіально- географічними і адміністративними ознаками на такі, що:

- спільно утворені із країнами-членами ЄС («Карпатський єврорегіон»,

«Єврорегіон «Буг», «Єврорегіон «Нижній Дунай», «Єврорегіон «Верхній Прут»»);

- спільно утворені із країнами, які не є країнами-членами ЄС («Єврорегіон «Дністер», «Єврорегіон «Дніпро», «Єврорегіон «Слобожанщина», «Єврорегіон «Ярославна», «Єврорегіон «Донбас»»).

При цьому з воєнно-політичних причин, а саме, повномасштабної війни російської федерації проти України з лютого 2022 року остаточно припинили своє функціонування єврорегіони «Ярославна», «Донбас» «Слобожанщина» та під загрозою єврорегіони «Дніпро» й «Чорне море».

Таким чином, з огляду на вищесказане, можемо надати наступне визначення поняттю «єврорегіон» – це інтерактивна, інституціолізована форма транскордонного співробітництва, де шляхом співпраці учасників єврорегіону вирішуються спільні політичні, соціально-економічні, інформаційні проблеми та відстоюються регіональні й національні інтереси.

Лекція 5. Карпатський єврорегіон: склад та загальні відомості про Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію та Україну

Країни Карпатського єврорегіону виокремились як єдина соціально-політична і економічна цілісність у 90-ті роки ХХ ст., що пов'язано з крахом соціалістичної системи та утворенням нових суверенних держав. Саме політичні та соціально-економічні зміни впливають на суспільний розвиток країн вцілому. Вони активно впроваджують в життя політичні та економічні реформи, стверджуючи принципи реальної демократії, політичного плюралізму, ринкової економіки. Для них характерна багатоукладність економіки з різними формами власності, у тому числі приватної, формується інститут громадянського суспільства. Даний єврорегіон охоплює 5 країн (*табл. 2.2.1*).

Таблиця 2.2.1

Країни Карпатського єврорегіону (*дані 2021 року)

Країна	Столиця (к-сть населення, осіб)	Площа (кв.км)	Населення (осіб)	Густота населення (осіб/кв.км)	ВНП на душу населення, тис. доларів (2020р.)
Польща <i>(Республіка Польща)</i>	Варшава (1 7900 658)	312 685	38 625 478	126,1	16 479
Словаччина <i>(Словацька Республіка)</i>	Братислава (431 192)	49 036	5 456 000	111	16 441
Угорщина	Будапешт (1 752 286)	93 030	9 982 000	105	16 723
Румунія	Бухарест (2 354 510)	238 397	20 121 641	84	11 817
Україна	Київ (2 952 301)	603 700	40 997 699*	75	4830

*внаслідок російсько-української війни 2022 року кількість населення України різко скоротилась

Більш деталізовано, уточнено з фізико-географічної точки зору Карпатський єврорегіон включає територію Словаччини (Кошицький та Пряшівський краї), сім повітів Румунії (Біхор, Селаж, Сату-Маре, Марамуреш, Харгіта, Сучава, Ботошань), Східну Угорщину від р. Дунай (медьє Боршод-Абауй-Земплен, Хайду-Біхар, Ревеш, Яс-Надькун-Сольнок, Сабольч-Сатмар-Берег), Південно-Східну Польщу (Підкарпатське воєводство) та чотири області Західної України (Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську, Чернівецьку). Карпатський єврорегіон – міжнародна асоціація в Центральній та Східній Європі, заснована 14 лютого 1993 року міністрами закордонних справ Польщі, України та Словаччини у місті Дебрецен. Спершу площа Карпатського єврорегіону становила 53 тис. км² з населенням близько 5 мільйонів чоловік. Після приєднання Словаччини та Румунії, площа КЄ збільшилася до 145 тис км², а населення – до 14, 2 млн. Нині у Карпатському єврорегіоні проживає майже 16 мільйонів осіб, переважна більшість з них – це мешканці малих містечок і сіл.

Економіко-географічне положення країн Карпатського єврорегіону визначається наступними особливостями:

- сусідство на заході з високорозвинутими країнами, а на сході й південному сході – з Росією та країнами Південно-Східної Європи – потенційними ринками збуту для даного регіону;
- перехрестя важливих транс'європейських транспортних магістралей як в меридіональному так і широтному напрямках;
- буферне положення між заходом і сходом європейського масиву країн;
- велика протяжність території єврорегіону з півночі на південь та із заходу на схід зумовлює формування різноманітних природних умов, що суттєво впливає на економічний розвиток, а особливості геологічної та тектонічної будови – на розміщення різноманітних видів мінеральної сировини;
- розташування країн поза економічно високорозвинутою серцевиною Європи завжди породжувало серйозні проблеми так званого периферійного розміщення (економічні, політичні, етнічні, культурні тощо).

Польща – член у багатьох міжнародних організаціях та об'єднаннях, серед яких – Організація Об'єднаних Націй, МВФ, Європейський союз, НАТО, ОБСЄ, Рада Європи, Єврозона, Вишеградська група, СОТ, ВОЗ, Ініціатива трьох морів та інші. На території Польщі розміщено чотирнадцять об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Словаччина є членом Європейського Союзу, Єврозони, Шенгенської зони, Організації Об'єднаних Націй, НАТО, ЦЕРН, ОЕСР, СОТ, Ради Європи, Вишеградської групи та ОБСЄ. На території Словаччини розміщено вісім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Угорщина приєдналася до Європейського Союзу 2004 року та входить до Шенгенської зони від 2007 року. Країна є членом численних міжнародних організацій, серед яких Організація Об'єднаних Націй, Північноатлантичний

Альянс, Світова організація торгівлі, Світовий банк, АБП, Рада Європи та Вишеградська група. Угорщина третьою, після Польщі та Канади визнала незалежність України 3 грудня 1991 року. На території Угорщини розміщено вісім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Румунія є членом Організації Об'єднаних Націй з 1955 року, НАТО з 2004 року, Європейського Союзу з 2007 року, ЮНЕСКО та Ради Європи. На території Румунії розміщено сім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Україна бере участь у діяльності більше як 60 міжнародних організацій, серед них: ООН, МВФ, Ради Європи, Партнерство заради миру, ГУАМ, СОТ, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Рада євроатлантичного партнерства, Організація чорноморського економічного співтовариства, з 2022 року – асоційований член ЄС та ін. На території України розміщено сім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Лекція 6. Природно-ресурсний потенціал країн Карпатського євро регіону

У рельєфі країн Карпатського євро регіону простежуються: низовини, горбкуваті рівнини та переважання гірських систем Карпат. Це найвищий гірський масив у регіоні, що утворює опуклу до північного сходу дугу завдовжки приблизно 1500км з середніми висотами до 1000м над рівнем моря. Гора Герлаховські Штит у Татрах досягає максимальної відмітки – 2655м. Гірські хребти (дуги) входять до складу альпійської геосинклінальної області. Зовнішній пояс дуги складений флішем (піщаники, конгломерати, глинисті сланці), внутрішній пояс представлений вулканічними породами, характерна значна сейсмічність території (7-8 балів), наявність термальних джерел.

До гірських територій примикають рівнинні території, найбільш характерними серед них є: Середньодунайська, Паннонська та Нижньодунайська низовини розміщені в прибережних районах і заплавах річок.

Клімат на переважній частині регіону – помірно-континентальний, середні температури січня -3°- -5°C, липня +20°-+23°C, опадів випадає до 500 - 650мм, а в гірській території – до 1500мм і більше.

Густа річкова мережа Дунаю (друга за довжиною річка Європи – 2990км) з повноводними допливами поповнює басейн Чорного моря. Чимало тут й озер: Балатон (Угорщина), Снярдви та Мамри (Польща), Синевир, Марічейка (Україна).

Цілющі мінеральні джерела є в Угорщині, Україні, зокрема на території Прикарпаття та Закарпаття (Трускавець, Моршин, Шаян).

Країни Карпатського євро регіону мають значні мінеральні ресурси з переважанням нерудної сировини, великі запаси лісових ресурсів та значний потенціал рекреаційних ресурсів: неповторні гірські ландшафти, мінеральні джерела, карстові печери, визначні пам'ятки архітектури тощо.

Польща. Це – рівнинно-низовинна країна, територія якої нахилена з півдня на північ, з середніми висотами над рівнем моря – 173 м. Південно-східна частина Польщі, яка входить до складу Карпатського регіону займає площу приблизно 2% і представлена гірськими ландшафтами Карпат аж до Судетів. Найвища точка польських Карпат – гора Риси (2499 м), що знаходиться у Високих Татрах. До гірського масиву Карпат на півдні та південному сході примикають Малопольська та Люблінська височини.

Клімат Польщі є перехідним типом клімату помірного поясу: в південно-східній частині країни він суттєво відрізняється за кліматичними показниками, від клімату північних територій. Континентальність підсилюється впливом гір, низькими середніми температурами, більшою кількістю опадів, великою диференціацією погодних умов залежно від висоти місцевості. Середня температура січня у горах до - – 8° С, в липня - + 10° С. Кількість опадів перевищує 1000 мм.

Практично всі ріки несуть свої води до басейну Балтійського моря (99,7%), за виключенням гірської річки Стривігор, що перетинає територію Підкарпатського воєводства і є допливом Дністра, отже, до басейну Чорного моря, «національними» річками країни є Вісла (1047 км) та Одра (742 км).

Кліматичні та ландшафтні умови цілком придатні для розвитку сільського господарства.

Польща багата на енергетичну сировину, проте це стосується тільки вугілля (Верхньосілезький та Нижньосілезький басейни). Незначні запаси нафти і газу, серед них – Прикарпатський басейн. Серед інших корисних копалин слід назвати мідні руди та сірку. Поклади сірки у Польщі є одними із найбагатших у світі (0,8 млрд. т). Південно-Східну частину країни відокремлюють у видобутку сірки Прикарпатське і Свентокшиське воєводства.

Словаччина. Карпатські гори визначають своєрідність території цієї держави і носять назву Західні (або Словацькі Карпати). Вони складаються із системи хребтів, що протяглися з заходу на схід з висотами до 1000-1500 м. Високогірний характер має лише масив Високі Татри, його скелясті вершини досягають 2500 м. Між хребтами лежать долини та котловини. Найвища точка – пік Герлаховський Штит (2655 м) у Високих Татрах (Пряшівський край). Є й Низькі Татри, їхня найвища точка сягає 1829 м. На південь гори поступово знижуються і переходять у Подунайську та Потиську низовини.

Клімат Словаччини помірно-континентальний, причому вона зростає з заходу на схід. Неоднорідність рельєфу суттєво впливає на коливання температурних показників у літній період. Так, якщо на Подунайській і Потисинських низовинах середня температура липня досягає +20°C, то у гірських масивах Карпат – -10° до -11°C, середня температура січня відповідно – -2°...-4°C та -7°...-8°C. Річна кількість опадів 500-650 мм, у горах цей показник сягає до 1000-1200 мм.

Річкова сітка хоч і густа, але представлена переважаними невеликими за довжинами річками. Всі води відносяться до басейну Чорного моря за виключенням р. Попрад (143 км), що є допливом Вісли, а отже, несе свої води в Балтійське море. Найбільшими річками країни за довжиною є Ваг (367 км), Грон (278 км), Іпель (198 км), Горнад (179 км), Дунай (172 км у межах країни). Гідроенергетичний потенціал країни становить близько 3 млн. кВт.

2/3 території країни вкривають ліси. На невеликому проміжку р. Дунай утворює природну межу між Словаччиною та Угорщиною. На південно-східних рівнинах можна помітити ознаки степової рослинності. Антропогенна

діяльність людини винищує значну частину лісових масивів (ялина, дуб, бук), а на їх місці насаджують ялину, яка швидко росте. В цілому хвойні породи переважають над листяними.

Ґрунти низовинних територій представлені чорноземами, бурими лісовими та підзолистими ґрунтами, а в горах переважають скельних ґрунтів.

Мозаїчна геологічна будова території Словаччини відбиває бідність корисних копалин. В західній частині Придунайської низовини видобувають незначні поклади нафти, газу, сурм'яних руд, в східній частині – залізні руди та магнезит, а в центральній частині – поліметалічні руди, буре вугілля. Гідроенергоресурси використовуються недостатньо.

Угорщина. Щодо природних умов, то Угорщина суттєво відрізняється від сусідів. Більше як 4/5 її території займають низовинні рівнини і горбисті області, які є зручними освоєними орними землями.

В склад країн Карпатського єврореґіону входить тільки та частина Угорщини, яка розташована на схід від р. Дунай до кордону з Україною та Румунією. Більшість цієї східної частини охоплює Велика Середньодунайська низовина (Альфольд). До неї на півночі та північному-сході примикає Північне Середньогір'я – це відроги Карпат, невисокі і пологі схили яких – сприятливий район для розвитку промисловості та сільського господарства. Воно складається з чотирьох масивів і в одному із них, у масиві Матра розташована найвища точка Угорщини – г. Кекеш (1400 м). Фактично, територія Угорщини повністю розташована в басейні Дунаю. Довжина цієї річки в межах країни 410 км, протікає з півночі на південь. Її русло пролягає широкою рівниною («пуштою»). Від Дунаю пушта відгалужується на схід у долину Тиси. На захід від Тиси – ліс Баконт, де переважають широколистяні ліси.

Клімат у країні помірно- континентальний. Гірська дуга Карпат суттєво впливає на температурні показники і рух повітряних мас у східній частині Угорщини. Зима більш сувора порівняно з західними і північно-західними частинами країни. Середня температура січня коливається від +2...до +4°C, а

липня від +20... до +23°C. Річна кількість опадів знижується з 600 мм на заході до 500мм у центрі Альфьольду. Нерівномірність річного розподілу опадів і їхні часті коливання, вимагають створення зрошувальних систем в першу чергу в більш посушливому Альфьольді.

Рівнинні території багаті на чорноземні ґрунти, а гірські і передгірські райони – бурі, лісові і дерново-карбонатні ґрунти. Переважають широколисті ліси (бук, дуб, акація).

Бідність корисних копалин пояснюється особливостями геологічної та тектонічної будови даної території. Тільки по запасах бокситів їй належить одне із перших місць в Європі (в масивах Дунантульського Середньогір'я). Також незначні запаси кам'яного й бурого вугілля, нафти, газу, міді, урану та золота.

Румунія. Приблизно половина території Румунії у рельєфі представлена – горами (32%). У центрі країни Карпати сходяться з Трансільванськими Альпами. Долина р. Мурешул відокремлює західну частину Південних Карпат від Західних Румунських гір. Гори Румунії переважно середньовисотні, характеризуються значною розчленованістю і не спричиняють жодних перешкод для зв'язку між окремими частинами країни. Найвища вершина країни – гора Молдов'яну (2544 м) розташована в масиві Фигираш у Південних Карпатах. 36% території охоплюють рівнинні території представлені Нижньодунайською (Валахська) та значною частиною Середньодунайської (Притисянської) низовини.

Клімат – помірно-континентальний, з жарким і сухим літом і короткою, порівняно м'якою зимою. Відповідно в горах він більш суворий, з прохолодним літом і холодною зимою, а та більшими опадами в центрі країни, де сходяться Трансільванські Альпи з Карпатами – до 1500 мм.

Річки Румунії майже повністю належать до басейну Дунаю (за винятком вузької причорноморської смуги), мають значні запаси гідроресурсів (≈ 13 млн. кВт). Щільна річкова мережа крім Дунаю виділяє р. Жіу, Яломіца, Олт, Сірет, Муреш та інші.

Порівняно з іншими країнами, до прикладу Південної Європи, Румунія має багаті мінеральні корисні копалини: нафта, природний газ, буре вугілля, лігніт. Основний район видобутку природного газу – Трансільванське плато, найбільші родовища бурого вугілля зосереджені в долині р. Жіу, лігніту – в південній частині Підкарпаття, а найбільші родовища кам'яного вугілля поблизу міста Решиця. Чимало рудних (металевих) корисних копалин. Так, основні запаси залізної руди зосереджені поблизу м. Хунедоари, марганцевої руди (Банат), свинець, цинк, мідь (Марамуреш і Добруджа).

Ґрунтовий покрив різноманітний, починаючи від найродючіших чорноземів (улоговини Молдавської височини) до бурих лісових та підзолистих ґрунтів.

Лісові масиви займають чверть території країни (мішані і хвойні). Низовинні території зазнали значного антропогенного впливу, особливо лісостепова і степова природні зони, зараз тут переважають у структурі земельних угідь поля і пасовища.

Україна. До складу Карпатського регіону входить південно-західна частина України і охоплює територію Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей (площа – 56,6 тис. км²). Природні умови дуже різноманітні, що пояснюється з проходженням Карпат в усіх його областях.

Рельєф горбистий на Подільській височині й низовинний на Малому Поліссі та Верхньосанській рівнині, на південь змінюється на височинний у Передкарпатті та гірський у південній і центральній частинах району. Закарпаття лежить у межах Придунайської низовини. На фоні одноманітної поверхні піднімаються острівні гори, серед яких найбільшим є Берегівське горбогір'я.

Територія району розташована в атлантико-континентальній кліматичній області і характеризується теплим помірно-вологим кліматом.

Карпатський район добре забезпечений водними ресурсами. Найбільші ріки – Дністер, Західний Буг, Прут і Тиса. Водні ресурси місцевого формування становлять 15,7 км³. Їх об'єми в розрахунку на одного жителя коливаються від

747 до 6390 м³. Експлуатаційні запаси підземних вод сягають 763,9 млн. м³. У межах району є значні запаси мінеральних вод, зокрема в Прикарпатті та Закарпатті. Вони добре вивчені, але використовуються ще недостатньо.

Ґрунти гірських територій вкриті переважно бурими гірсько-лісовими ґрунтами в поєднанні з дерново-буроземними, гірсько-лучними та лучними. Оглеєні їх різновиди широко представлені в Придунайській низовині. У Передкарпатській частині Чернівецької, Львівської та Івано-Франківської областей переважають дерново-підзолисті ґрунти й оглеєні їх форми у комплексі з буроземно-підзолистими та лучними ґрунтами по зонах річок. На Закарпатській низовині домінують дернові опідзолені суглинкові ґрунти та оглеєні їх види з незначними домішками лучних, супіщаних та бурих гірсько-лісових з дерново-буроземними ґрунтами.

Карпатський район добре забезпечений лісовими ресурсами – покрита лісом площа становить 60%. Ліси дають сировину для галузей економіки, мають протиерозійне, кліматичне, санітарно-оздоровче й природоохоронне значення. У них переважають дуб, граб, бук, ялина.

Надра даної території багаті на корисні копалини. Переважають паливно-енергетичні (нафта і газ, кам'яне і буре вугілля, торф і горючі сланці) та сировина для хімічної промисловості. У Передкарпатській нафтогазоносній області розробляється 37 нафтових і нафтогазоконденсатних родовищ. За час їх експлуатації видобуто близько 100 млн. т нафти. У новій перспективній газоносній області – в Закарпатському прогині виявлено 4 родовища газу, розвідано 14 і підготовлено до глибокого буріння ще 5 ділянок. У північній частині району розміщена частина Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Промислові запаси вугілля тут становлять до 650 млн. т. Серед паливних є значні поклади торфу. Найбільші поклади торфу у північній частині району, серед них Великомоствське, Стоянівське, Радехівське і Львівське. Проте, видобуток торфу в якості палива скорочується, що цілком закономірно, бо він є цінним добривом і сировиною для хімічної промисловості.

Металевими корисними копалинами, район забезпечений гірше, ніж паливними. Родовища їх незначні і розробка нерентабельна. Незначними, але перспективними є поклади марганцю, які виявлені в Бурштинському родовищі, Рахівському масиві, Покутських Карпатах (села Яблунів, Кути, містечка Косів, Вижниця). Загальні запаси марганцю в Бурштинському родовищі 2 млн. т при середньому його вмісті в руді 9,5 %. Рудні тіла залягають на глибині 5 – 37 м.

У Рахівському масиві виявлено нікелеві та мідні руди. Родовища самородної сірки (Новий Роздол, Яворів) повністю забезпечують потреби України. Сірконосні пласти потужністю до 25 м залягають на глибині 350-2000 м. Вміст у них сірки – до 45%. Площа басейну 5 тис. км². Відкритим способом експлуатуються Роздольське та Подорожнянське, методом підземного виплавлення – Язівське та Немирівське родовища.

Нині розвідано 21 родовище і 25 проявів калійних солей. Площа Передкарпатського соленосного басейну – 4,5 тис. км². Вони залягають у вигляді лінз і пластів потужністю 15 - 50 м. Найбільші за запасами Калущ-Голинське та Стебницьке родовища. Загальні запаси калійних солей становлять близько 3 млрд. т. Поклади кухонної солі представлені Солотвинським родовищем з промисловими запасами 360 млн. т. Щороку видобувають її 900-920 тис. т шахтним способом з глибини до 400 м. Після збагачення отримують молоту та брикетовану сіль (700 тис. т) для потреб харчової, хімічної промисловості та сільського господарства. Відомі також Боронявське, Теремблянське, Вуликовецьке, Соляне, Тарновське, Водицьке родовища кухонної солі.

Із фосфатних руд поширені фосфорити (Незвиське родовище). У багатьох галузях для очищення газів і стічних вод як добавку до корму та добрив використовують цеоліти, промислові запаси яких виявлено в Закарпатті (Сокирницьке, Крайниківське, Данилівське). Цеолітові утворення найбільш рудного Сокирницького родовища (120 млн.) повністю задовольняють потреби промисловості й сільського господарства. Вохристі глини залягають у

Новоселицькому та Іршавському родовищах. Поклади графіту є в Чивчинських горах.

Серед магматичних та метаморфічних корисних копалин у районі поширені андезит, базальт, перліт, ліпарит. Мармур і мармуроподібні вапняки залягають у Теремблянському та Лугівському родовищах, вулканічні туфи – в Косинському і Буковинківському, бентонітові глини – в Горбківському (Закарпаття). Є корисні копалини осадового походження – аргіліти, пісковики, піски, піщано-гравійні суміші, а також значні запаси цементної сировини. З глинистих порід відомі різні типи лесу, суглинків, каолінів та глин, а з карбонатних – вапняки, мергелі, доломіти.

Мінеральні води. Особливо чільне місце в структурі природно-рекреаційного потенціалу Карпатського соціально-економічного району займають мінеральні води. Загалом це – найперспективніший курортно-рекреаційний регіон України, який за запасами лікувальних мінеральних вод не поступається світовим аналогам.

В Карпатському районі нараховується до 800 джерел і свердловин лікувальних вод з добовим дебітом 57,5 млн. л., лєвова частка цих джерел знаходиться в Закарпатській області – більше 500.

Найбільш поширеними в Карпатському районі є вуглекислі лікувальні води з різною мінералізацією, які своїм походженням зобов'язані активній тектонічній діяльності, що припадає на неогеновий період кайнозойської ери. Родовища цих вод зосереджені в основному в Закарпатській області. На їх базі функціонує ряд відомих курортних об'єктів і заводів промислового розливу вод.

На території Карпатського району можна виділити 17 основних курортно-рекреаційних районів, які базуються на мінерально-лікувальних водах.

У Передкарпатті мінеральні води відрізняються за хімічним складом і мінералізацією (мало-, середньо-, високомінералізовані). Особливо характерні для цієї території слабомінералізовані води (2-5 г/л) типу «Нафтуся», які містять в собі органічні речовини (Трускавецький та Східницький курортні райони, курорт «Шкло»). В останніх кількість сірководню сягає 50-160 мг/л. За

кількістю джерел мінеральних вод, їхньою якістю і різноманітністю Карпатський район немає собі рівних у країні.

Лекція 7. Соціально-економічний потенціал країн Карпатського єврорегіону

Перехід в 90-х роках ХХ ст. країн Карпатського єврорегіону на рейки ринкових засад економічного життя супроводжувався значним спадом виробництва, зниженням рівня життя, зростанням безробіття. Кожна із країн зіткнулась із серйозними проблемами, які нагромадились у попередній період не завжди вдалої економічної політики. Серед них – зовнішня заборгованість, зниження рівня життя, інфляція. Так, за межею бідності перебуває майже 40-50 % населення України та Румунії. Незначні обсяги іноземних інвестицій в країни регіону гальмує їх економічний розвиток. Найпривабливішими для іноземних інвесторів залишаються Польща, Угорщина. В Південно-західній частині України інвесторів приваблює рекреаційна сфера, але не стабільність податкової політики не дає очікуваних («бажаних») результатів.

Найближчі перспективи економічного зростання країн Карпатського єврорегіону є досить обнадійливими. За прогнозами експертів Всесвітнього банку ВВП у регіоні щороку зростатиме у середньому на 4-5%. Але реально ці показники будуть вищими, в першу чергу, в Угорщині, Польщі, Словаччині та Румунії і дещо нижчими в Україні. Адже країни, які глибше інтегрувались в європейські структури мають вищий потенціал економічного зростання.

Усі країни даного регіону належать до країн із середнім рівнем соціально-економічного розвитку. У МГПП вони представлені галузями ПЕК (вугільною, нафтовою, газовою, металургією, хімічною промисловістю, окремими галузями машинобудування, як правило важкого, транспортного та сільськогосподарського), лісопромисловим комплексом і переробними галузями легкої та харчової промисловості.

Спеціалізація сільського господарства визначається вирощуванням зернових (пшениця, жито, ячмінь, кукурудза), технічних (цукровий буряк,

соняшник, хміль, льон-довгунець) та кормових культур, картоплі, овочів та фруктів. Тваринництво представлене переважно молочно-м'ясним скотарством, свинарством, птахівництвом.

Економіка Польщі. В 90-х роках Польща вступила до радикальних економічних реформ із завданням створення суто ринкового господарства. «Шокова терапія» досить швидко і ефективно дозволила здійснити перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Якщо валовий національний продукт (ВНП) на одного мешканця в 1990 р. становив приблизно 3000\$, то в 2021 році – 19 000\$, що свідчить про посилені темпи економічного зростання країни. Все ж таки залишаються серйозні проблеми: інфляція, значний дефіцит бюджету, зовнішня заборгованість.

Польща – індустріально-аграрна країна. Її господарство є досить диверсифікованим. У структурі національного продукту країни на промисловість припадає 35 %, торгівлю і сферу послуг – 45 %, сільське господарство – 6 %. В галузевій структурі промислового виробництва найбільшою є частка легкої і харчової промисловості (29 %), машинобудування (28 %) та паливно-енергетичного комплексу (23 %).

Основне джерело енергетичної енергії – теплові електростанції. З-поміж галузей обробної промисловості важливе місце належить машинобудуванню, зокрема, будують морські судна, автомобілі, вагони тощо. Також йде випуск у великих об'ємах сільського машинобудування, електротехнічної та радіоелектронної промисловості. Виготовляють поляки й промислове устаткування. Значного розвитку набули хімічна і нафтохімічна галузі промисловості, чорна й кольорова металургія. На ринок постачають свою продукцію підприємства текстильної, швейної, харчової, меблевої, цементно-скляної та інших галузей промисловості.

У Польщі виділяють 22 промислові райони. До складу Карпатського євро регіону входить Верхньосілезький промисловий район. Його основою є видобуток та переробка кам'яного та бурого вугілля – це промислово розвинута зона Польщі. Більш східніше до гірських територій розташовані економічно

депресивні райони, які потребують перебудови господарського профілю в першу чергу. За останні роки харчова промисловість країни стала найбільш інвестиційно привабливою, особливо цукрова галузь. Текстильна промисловість традиційно концентрується у великих і середніх містах (Перемишль, Кросно, Жешув, Тарнув). Вона займається обробкою бавовни, штучних волокон, вовни, льону і шовку.

В аграрному секторі переважають індивідуальні господарства (фермерські господарства), тут ніколи не було колгоспів. Сільське господарство країни набагато краще розвинуто, ніж в Україні чи Молдові. У рослинництві виробляється близько 59% вартості сільськогосподарської продукції. Частка зернових становить 23 %, картоплі – 21 %, цукрових буряків – 3 %, овочів та фруктів –11 %. Основними зерновими культурами є пшениця, жито, ячмінь та овес. Польща – відомий у світі виробник овочів та фруктів: перше місце в світі в зборі порічок, третє – полуниць, четверте – малини, шосте – капусти тощо.

У тваринництві переважає розведення великої рогатої худоби та свиней. Найбільше виробляється свинини, молока, яловичини, яєць, менше – вовни і баранини. У південно-східній Польщі, де розвиток свинарства базується лише на природних кормах, поголів'я свиней значно зменшилось за останні роки.

У Польщі успішно розвиваються всі види транспорту від залізничного до повітряного. Переважає залізничний транспорт, який перевозить такі основні види продукції як: вугілля, руди й метали, мінеральні добрива, нафту і нафтопродукти. Важлива роль залізниць у пасажирських перевезеннях, особливо це стосується транзитного напрямку Захід-Схід, поміж найбільшими містами країни, а також у районах великих агломерацій. Тоннаж морського торговельного флоту – близько 4 млн. брутто – реєстрових тонн. Головні морські порти – Щецін, Гдиня, Гданськ. Найбільший міжнародний аеропорт у столиці країни – Варшаві.

За останні десять років Польща активно розвиває свої зовнішньоекономічні зв'язки. У товарній структурі польського експорту провідне місце займають кольорові метали (мідь), електротехнічне й електронне обладнання, текстильні

вироби. Дещо традиційною експортною продукцією є сирка, заморожені овочі, сире м'ясо. Основні статті польського імпорту – мінеральна сировина, продукція хімічної промисловості та текстиль. Польща і надалі залишається залежною від поставок нафти, газу та кольорових металів з Росії. Протягом останніх років країна суттєво переорієнтувала свої зовнішньоекономічні зв'язки зі сходу на захід. Її орієнтир вже не Росія, а Німеччина, Італія, Франція та Великобританія. Тобто, найважливішими торговими партнерами сьогодення є Німеччина, Росія та Італія.

Через війну в Україні у Польщі очікується погіршення економічних перспектив, зростання інфляції та можлива стагфляція. Та з іншого боку ринок праці отримає великий приплив робочої сили. Кількість біженців з України в Польщі вже перевищує два мільйони. За даними УВКБ ООН, близько 1,5 мільйона людей можуть залишитися в Польщі на постійній основі. Якщо ці оцінки справдяться, це означатиме принаймі тимчасове збільшення населення країни приблизно на 4%. Також, показник ВВП країни на 2022 рік впаде з 4,5% до 3,5%.

Економіка Словаччини. Сьогодні Словаччина – індустріальна країна з показником валового національного продукту 16 441 тис. \$ (2021р.) на одного мешканця. Вона вміло використала в економічному плані – розвитку свого південно-західного сусіда – Австрію, яка є одним із найбільших інвесторів в економіку країни, а також вектор значних інвестицій з Німеччиною, Великобританією, США, Чехією, Францією. Її східні сусіди – Україна, Угорщина доповнили її економіку дешевою робочою силою та сировиною.

В структурі господарства Словаччини переважає промисловість з найбільшою концентрацією на заході країни. В ПЕК значна частка електричної енергії припадає на атомну енергію (40%) з найпотужнішою АЕС в Ясловське – Богуніце (Трнавський край), інша частка виробляється на теплових та гідроелектростанціях.

В обробній промисловості, крім традиційних – деревообробної, текстильної і харчової заслуговують на увагу – чорна металургія, хімічна (нафтохімія) і

машинобудування. Власний видобуток залізної руди незначний, тому більшу її частину закупають в Україні (Придніпров'я) та коксівне вугілля в Чехії (Островсько-Карвінський басейн). Металургійний комбінат «U. S. Steel Košice» повного циклу в Кошице в рік виробляє 2 млн. т чавуну, 3 млн. т сталі та 2 млн. т прокату. Найбільшим центром виробництва алюмінію із угорських бокситів є м.Жияр-над-Гроном. У машинобудуванні значне місце займає електроніка та електротехніка, зокрема, виготовлення телевізорів, радіоприймачів, морозильних камер, пральних машин. Основними центрами даної галузі є Братислава, Кошице, Пряшів, Трнава, Жиліна (виробництво автомобілів), м.Тренчин, м.Попрад, м.Комарно, м.Мартін (річкове суднобудування), м.Рожнява, м.Зволен (автобусів).

В південно-західній частині країни добре розвинута хімічна промисловість з найбільшим центром у Братиславі, де функціонує Slovnaft – словацький нафтопереробний завод, збудований в 1957 році в Братиславі. В 2000 році Slovnaft стає частиною MOL Group, якій належить 98,5 % акцій компанії. Slovnaft має два іноземних філіали: Slovnaft CZ в Чехії і Slovnaft Polska в Польщі.

У північних частинах країни, які оконтурюють Пряшівський та Жилінський край, сконцентровані основні підприємства деревообробної та целюлозо-паперової промисловості.

Понад 1/2 продукції сільського господарства дає тваринництво, в якому головне місце займає розведення великої рогатої худоби, свиней і овець. У рослинництві вирощують: зернові, картоплю, цукрові буряки, олійні, кормові та овочі. Основний район зернових – Подунайська низовина складена алювіальними ґрунтами. Словаччина також відома своїм садівництвом та виноградарством на південних гірських схилах.

Переважає в країні гірського рельєфу зумовлює формування складної конфігурації транспортної сітки. Тільки у залізничній мережі виділяють три широтні та п'ять меридіональних ліній. Найбільшими транспортно-залізничними вузлами є Братислава та Нітра. Недавно введено в експлуатацію

п'ять віток швидкісних автострад, двома залізничними переходами пов'язана з Україною. Вартий уваги і трубопровідний транспорт (нафта і газ), зокрема, нафтопровід «Дружба», газопроводи «Братерство», «Союз» та «Прогрес».

П'ятдесят на п'ятдесят така цікава структура експорту та імпорту Словаччини. Країна експортує сталь, прокат, нафтопродукти, хімікати, зброю. В імпорті переважає сировина – нафта, газ. В десятку найважливіших торгових партнерів входить Україна, але першість належить Чехії, Німеччині, Росії, Австрії, Італії, Польщі та ін.

Словаччина активний учасник співпраці у регіональному економічному співробітництві «Карпатському Єврорегіоні». У Кошицькому краї функціонує ВЕЗ «Кошице».

За даними Євростату (червень, 2022р.) найбільше українців-біженців, які скористалися тимчасовим захистом в Словаччині становить 76 510 осіб. Уряд Словаччини прийняв закон «Lex Ukraine», який має на меті полегшити життя українських біженців. Закон передбачає заходи, що стосуються охорони здоров'я, пільг для тих, хто надає житло українцям, та влаштування в школах. Біженці також не повинні платити муніципальні податки і можуть відкрити банківський рахунок без звичайних документів.

Економіка Угорщини. Впродовж 1000 років для угорського суспільства і економіки було характерним примикання до Заходу. На думку істориків, це найбільше вдалось у XII – XIII ст., коли прийшло укріплення держави як політично так і економічно, що визначило її як центральну державу Європи. Із-за початку Першої світової війни цю можливість не вдалось використати, ще й додалися негативні наслідки несправедливого перерозподілу світу, через який: 1) Угорщина втратила 2/3 території; 2) 60% мінеральної сировини, яку використовувала в промисловості; 3) значну частину транспортної інфраструктури. Країна із центральної, політичної та економічної держави перетворилась в незначну з політичної та економічної точки зору країну Європи без значних внутрішніх ринків. Фактично до Другої світової війни вона була аграрною країною, упродовж 90-х років провела кардинальні економічні

реформи, що забезпечили ріст ВВП за допомогою широкого залучення в розвиток господарства іноземних інвестицій. На даний час Угорщина – індустріально-аграрна країна. У структурі її промисловості відбулись зміни, в результаті яких, зменшилась частка добувної промисловості та значно зросла частка машинобудування і хімічної промисловості. Концентрація промислових ареалів вкрай нерівномірна. Будапештська агломерація виробляє половину промислової продукції країни. Енергетичними ресурсами країна забезпечена менше ніж наполовину. Основна частина нафти імпортується з Росії та країн Близького Сходу, газу з Росії та Румунії. У виробництві електричної енергії Угорщини переважає теплоенергетика, слабо розвинута гідроенергетика. У металургійному комплексі виокремлюється кольорова металургія, адже країна за запасами бокситів займає провідне місце в Європі і світі. Дефіцит енергоресурсів зумовив різні масштаби розвитку стадій алюмінієвого виробництва, найбільше процвітає виробництво глинозему, а найменше – виплавка алюмінію. Провідними галузями машинобудування є радіотехнічна, електротехнічна, оптична, приладобудівна, електронна, автомобільна. Головні центри даної галузі – Будапешт, Дебрецен, Мішкольц, Сегед, Дьор, Секешфегервар. Потужний завод по виробництву автобусів «Ікарус» розташований у Будапешті та його філіали в містах Секешфегерварі та Сегеді припинили свою роботу у 2014 році, але уряд країни зробив усе можливе для його відновлення у грудні 2020 року. Угорський холдинг Muszertechnika, який викупив у компанії Iveco права на марку Ikarus, відновив випуск легендарних автобусів. Хімічна промисловість забезпечує сільське господарство азотними та фосфатними добривами (м.Варпалота та м.Сольнок). Відома фармацевтична фабрика «Гедеон Ріхтер» розміщена у Будапешті. У легкій промисловості першість займає текстильна та швейна промисловість з найбільшими центрами – Дебрецен, Калоча, Комло, Дунауйварош. Високорозвинена харчова промисловість базується на власній сировині і характеризується високим рівнем приватизації з найбільшими центрами в містах Печ, Дьєр, Кечкемет, Дьєндьєш, Будапешт.

3/4 території Угорщини використовують для потреб сільського господарства, вона входить в п'ятірку європейських країн «чистих експортерів» сільськогосподарської продукції, поступаючись Нідерландам, Франції, Данії та Ірландії. У посівних площах переважають зернові – пшениця та кукурудза. В межиріччі Дунаю, Тиси та Північного Середньогір'я розташовані головні райони виноградарства та садівництва. Великим попитом користуються угорські фрукти: яблука, персики, груші, сливи, черешні, абрикоси. В основному вирощують відомий сорт яблук «джонатан». Угорщина – один із основних виробників меду в Європі. В тваринництві домінує свинарство, яке забезпечує власні потреби та є експортною продукцією. Простежується тенденція збільшення поголів'я ВРХ та птиці.

В транспортній мережі Угорщини переважає залізничний та автомобільний. Не менш важливе значення посідає трубопровідний, зокрема, нафтопровід «Дружба» з Росії, який перетинає Україну та нафтопровід «Адрія» та «Прогрес» постачають в країну російський газ. Річковий транспорт розвинений на рр. Дунай та Тиса. Національна авіакомпанія «Малев» обслуговує численні міста Європи, Близького Сходу, Африки та Північної Америки.

Географія зовнішньоекономічних зв'язків Угорщини спрямована на захід. 80% угорського експорту та 75% імпорту припадає на розвинені країни. На країни Центрально-Східної Європи – близько 10% експорту та 15% імпорту. Найважливішими зовнішньоторговельними партнерами Угорщини є Німеччина, Австрія, Італія, Франція, США. Основні статті експорту – це продовольчі товари, продукція хімічної промисловості та продукція машинобудування, а в імпорті переважають мінеральні корисні копалини. Росія та Україна являються великим ринком збуту багатьох угорських товарів. Найбільшими інвесторами – Німеччина, США, Франція та Австрія. За ініціативою Угорщини створено міжрегіональну транскордонну організацію «Карпатський Єврорегіон».

За даними МЗС Угорщини, країна прийняла близько 840 000 біженців з України за час повномасштабної російсько-української війни. Близько 500 українських дітей відвідували угорські дитсадки, а школи прийняли близько 1700 українських учнів. Уряд також забезпечив спеціальне лікування 130 дітей і запропонував стипендії для 1000 українських студентів для навчання в угорських вищих навчальних закладах.

Економіка Румунії. Румунія ще за панування комунізму після Другої світової війни почала перетворювати аграрну країну на індустріальну. Програми, які впроваджував в економіку країни диктатор Ніколас Чаушеску не оправдали сподівань. Так, наприклад, так звана «програма систематизації» полягала у примусовому переселенні населення до міст із метою вивільнення площ для сільськогосподарського використання. Тільки після його страти це безглуздя припинили, а колгоспи і радгоспи приватизували. Румунія поступово перейшла до етапу ринкового розвитку і роль держави в економічному розвитку країни відповідно зменшилась. Хоча соціально-економічне становище населення залишається досі доволі складним, показник ВВП на одного жителя ледь досягає 11 817\$ (2021р.).

За рівнем економічного розвитку країну відносять до типу індустріально-аграрних країн. Сектор промисловості потребує докорінної модернізації. У галузевій структурі даної галузі переважає металургійна, хімічна, гірничо-видобувна промисловість. В металургійного комплексі переважає чорна металургія з найбільшими центрами в містах – Галац, Гунедоара, Решіца. Основні підприємства кольорової металургії розташовані в Марамуреші та Трансільванії поблизу відповідних родовищ. Хімічна промисловість розвивається на базі власних сировинних ресурсів. В останні роки зросла роль машинобудування, деревообробної промисловості та електроенергетики з переважанням теплових електростанцій.

Найбільший промисловий центр столиця Бухарест. Великими промисловими регіонами є дунайські порти Галац і Бреїла, міста північного сходу та північного заходу країни.

Румунія визначається високим рівнем сільськогосподарського освоєння території. Її сільське господарство має рослинницько-тваринницьку спеціалізацію. Вирощують пшеницю, кукурудзу, жито, цукрові буряки, соняшник тощо. Основні зернові райони – Олтенія, Мунтенія, Добруджа. Виноградарство та садівництво розвинене та височинах Передкарпаття, у Банаті, Добруджі, в середній течії р. Муреш. Тваринництво країни має м'ясо-молочний та м'ясо-вовняний напрям спеціалізації.

Транспортна інфраструктура Румунії забезпечує внутрішні та економічні зв'язки країни. Для зовнішніх зв'язків використовується переважно залізничний та автомобільний транспорт. Інтенсивно використовується Дунай, довжина його румунської ділянки – 1075 км. Значення румунських річкових портів зростає у зв'язку зі створенням транс'європейської водної магістралі Рейн-Дунай. Головні дунайські порти – Галац, Браїла, Джурджу. Головний чорноморський порт – Костанца і міжнародний аеропорт у Бухаресті.

Однак, станом на 2021 рік Румунія стикається з багатьма проблемами в економічному розвитку. Посилення проблеми нестачі робочої сили на фоні високої міграції, зниження притоку інвестицій та подальше сповільнення темпів росту ВВП тощо. Податкова нестабільність – головна проблема для бізнесу в Румунії у 2021 році, оскільки за минулий рік держава внесла більше 800 змін до податкового законодавства, найбільша з яких – «податок на жадібність» на банківські активи, що почав діяти з цього року. Друга найбільша проблема – зниження інвестицій через непередбачуваність дій уряду, обмеження фінансування та посилення нестачі робочої сили. Світовий банк (СБ) прогнозує подальше сповільнення темпів росту ВВП Румунії: якщо в 2017 році ВВП зросло на 6,9 %, то вже у 2019 році – на 4,1 % (за останніми оцінками СБ), а у 2020 році прогнозоване зростання становитиме 3,5 %, у 2021 – 3,1 %, 2022 – 2,8 %. За даними СБ, нестача робочої сили, що призводить до зниження експорту з країни, є однією з причин сповільнення зростання ВВП у Румунії, Болгарії та Хорватії. Торгівельний дефіцит (переважання імпорту над експортом, що є негативним явищем для економіки) в Румунії у 2021

році збільшився на 18 % порівняно з 2020 роком. Причиною цього є сильний попит на внутрішнє споживання у порівнянні з експортними можливостями країни.

За інформацією МВС Румунії з початку російсько-української війни до країни загалом прибуло понад 600 тисяч осіб з України, але більшість з них вирішило продовжити подорож у інші країни. Наразі у Румунії проживає 70 тисяч українців, з яких понад 10 тисяч вже звернулися за отриманням державної допомоги. Поблизу кордону з Україною створено 15 мобільних тимчасових центрів для біженців загальною місткістю 3840 осіб. Всього надано допомогу для 75 тисяч українських біженців. Румунський Червоний Хрест відкрив соціальні магазини в кількох областях, де українські біженці мають безкоштовний доступ до предметів першої необхідності. Крім того, організація забезпечувала їм харчування, спеціалізовану допомогу та фінансову підтримку для отримання квитка на поїзд чи літак. За допомогою Міжнародного Червоного Хреста в Україну було доставлено близько 1450 тонн вантажів гуманітарної допомоги.

Економіка України. Розташування на заході України, межування з 5 державами Європи, різноманітність природних умов та ресурсів сформували таку структуру господарства, де переважаючою ланкою є промисловість, тобто Україна – індустріально-аграрна країна зі складним комплексом галузей важкої, харчової, легкої промисловості і багатогалузевим сільським господарством.

Україна – потенційно багата країна, господарський комплекс якої становлять такі види промисловості, як важке машинобудування, чорна та кольорова металургія, суднобудування, виробництво автобусів, легкових і вантажних автомобілів, тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, тепловозів, верстатів, турбін, авіаційних двигунів і літаків, обладнання для електростанцій, нафто-газової та хімічної промисловості тощо. Крім того, Україна є потужним виробником електроенергії. В Україні налагоджено виробництво ракетноносіїв, супутників і обладнання для дослідження космосу. Україна є значним виробником військової техніки – танків, військово-

транспортних літаків, зенітно-ракетних комплексів, оптичного обладнання. Літаки типу «АН», ліхтеровози, крокуючі екскаватори, точні верстати, електрозварювальні прилади виготовляються за новітніми технологіями та відповідають найвищим світовим стандартам. Також, вона – транзитна держава, через яку проходить 5 з 10 міжнародних транспортних коридорів Європи. Розвинені всі сучасні види транспорту – залізничний, автомобільний, річковий, морський, трубопровідний і повітряний. Головні морські порти: Одеса, Чорноморськ, Херсон, Ізмаїл, Маріуполь, Керч. Лєтовища є в усіх обласних центрах, у багатьох із них, а також у Києві – міжнародні. Серед інших діють нові авіакомпанії («Міжнародні авіалінії України» тощо).

Аналіз статистичних даних показав, що за 2021 рік у порівнянні з 2020 роком експорт українських товарів збільшився на 38,4%, до 68,09 мільярда доларів США. Найбільше товарів Україна експортувала до Китаю (на 8 млрд дол.; на 12,7% більше, ніж за 2020 рік), Польщі (на 5,23 млрд дол.; на 59,7% більше) та Туреччини (на 4,14 млрд дол.; на 70,0% більше). Понад усе у 2021 році Україна продала на зовнішніх ринках чорних металів (на 13,95 млрд дол.; на 81,4% більше, ніж за 2020 рік); зернових (на 12,34 млрд дол.; на 31,2% більше); жирів та олій тваринного або рослинного походження (на 7,04 млрд дол.; на 22,5% більше). За 2021 рік у порівнянні з 2020 роком імпорт товарів збільшився на 34%, до 72,82 мільярда доларів США. Найбільше товарів за 2021 рік Україна імпортувала з Китаю (на 10,97 млрд дол.; на 31,9% більше, ніж за 2020 рік); Німеччини (на 6,28 млрд дол.; на 17,7% більше) та Російської Федерації (на 6,08 млрд дол.; на 33,9% більше). Основними товарними позиціями українського імпорту у 2021 році були: палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (на 14,33 млрд дол.; на 79,5% більше, ніж за 2020 рік), машини, обладнання та механізми (на 14,20 млрд дол.; на 22,9% більше), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (на 9,74 млрд дол.; на 32,8% більше).

Однак, російсько-українська війна 2022 року спричинила глобальне руйнування промислового потенціалу на сході України. За перші три тижні

війни Україна зазнала втрат на суму 565 мільярдів доларів. За оцінками Національного банку, під час війни економіка України втрачає 50% «невиробленого» ВВП. Тобто кожен тиждень коштує національній економіці понад 50 мільярдів гривень. І це без втрат від руйнувань. МВФ оцінює втрати України через військове вторгнення російських окупантів 35% ВВП.

Щодо території дослідження, а саме, Карпатського єврорегіону, то із української сторони кордону до нього примикає Карпатський економічний район (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області), який розташований поза зоною воєнних дій, тому його потенціал зростає, навіть з тих причин, що на дану територію релакувало (переїхало) більше 800 підприємств і половина з них запрацювала.

До паливно-енергетичного комплексу Карпатського економічного району належать видобуток, виробництво, транспортування, розподіл і використання палива та виробництво електроенергії (переважно на теплових електростанціях).

Провідною галуззю є електроенергетика. Вона представлена Бурштинською, Добротвірською, Бориславською, Львівською, Калуською ТЕЦ, Теремле-Ріцькою та Дністровською ГЕС-ГАЕС та іншими менш потужними електростанціями. Теплові електростанції працюють здебільшого на вугіллі Львівсько-Волинського басейну.

Металургійний комплекс розвинений слабо через відсутність достатньої сировинної бази і представлений виробництвом металевих конструкцій і виробів, у тому числі для будівництва – ЗЗБВ-1, монтажньо-заготівельний, дослідний, експериментальний заводи (Львів), металевих труб, кранів і засувок, з'єднань до них – ВАТ «Керамічний завод», «Прикарпатарматура» (Львів), «Карпатонафтомаш» (Калуш), «Турбогаз» (Ужгород); арматурні заводи (Івано-Франківськ, Кобилецька Поляна), побутових виробів з металу – завод «Металіст», АТ «Вторколірметал» (Львів), «Прикарпаття» (Коломия), ВТФ «Бистриця» (Івано-Франківськ), чавунного литва – завод комунального устаткування (Львів) та ливарно-механічний (Борислав), легких металів і напівфабрикатів – ТОВ «Політранс» (Львів).

Машинобудівний комплекс району це – приладобудування, виробництво телевізійної техніки, електроламп, радіоелектронної і медичної апаратури, верстатів з програмним управлінням, металорізальних інструментів. Він зорієнтований на висококваліфіковану робочу силу, наукову інфраструктуру Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Ужгорода і розвивається в умовах високої технічної культури. До прикладу, серед відомих у Львові та Львівській області ВАТ «Дрогобицький завод автомобільних кранів», ТзОВ «Львівські автобусні заводи», ВАТ «Львівський інструментальний завод», ЗАТ НВО «Термоприлад», ЗАТ Львівський завод «Автонавантажувач», ВАТ «Концерн -Електрон». В Івано-Франківську та області: «Івано-Франківський арматурний завод», «Промприлад», «Локомотиворемонтний завод», ТОВ «Електролюкс», ПрАТ «Калуський завод будівельних машин», ТзОВ «Калушський трубний завод» та ін.. В Закарпатській області: ПАТ «Мукачівприлад», ПАТ «Мукачівський машинобудівний завод (с.мт. Кольчино), ТОВ «Ядзакі-Україна» (с.Минай), ТОВ «Джейбіл Сюркіт Юкрейн Лімітед» (с.Розівка), ЗАТ «Єврокар» (с. Соломоново).

Хімічна промисловість виробляє в основному засоби для сільського господарства, зокрема добрива, виробляють: концерн АТ «Оріана» (Калуш), ВО «Сірка» (Новий Роздол), Львівське ВАТ «Галичфарм», ВАТ «Дашавський завод композиційних матеріалів», Перечинський лісохімічний комбінат, ТзОВ «Карпатсмоли» та «Карпатнафтохімія» (м.Калуш); мийні засоби – «Ватра» (Снятинський район), ЗАТ «Софора» (Ужгород); каталізатори й хімічну продукцію для лабораторій «Реактив» (Львів); барвники, фарби, ґрунтовки, клеї, антикорозійні матеріали, мастики, шпаклівки, герметики – лакофарбний і гумових виробів, НВП «Атей», МП «Ресурс» (Львів), ВТФ «Бистриця», «Металопласт» (Івано-Франківськ), «Галлак» (Борислав), хімічний завод (Чернівці) та інші.

Лісовиробничий комплекс здійснює заготівлю, механічну обробку й хімічну переробку деревини. Лісозаготівля визначає в цілому розвиток лісового комплексу Карпатського економічного району.

Меблева промисловість зорієнтована на споживача та оброблення деревини. Відомими діючими підприємствами є ВАТ «Карпати» (м. Львів), меблеві комбінати в містах Дрогобич та Стрий, ТЗОВ «Кроно-Україна» (м. Кам'янка Бузька), Жидачівський целюлозно-паперовий завод та СП «Дунапак - Україна» у м. Жидачів, ТОВ «Смерічка» у м. Золочів, ВТФ «Бистриця» та ДЛП «Прикарпатліс» у Івано-Франківську, ПП «Вікторія» у Берегове, ТДВ «Галичанка» у м. Тисмениця, деревообробний комбінат, лісокомбінат у м. Коломия, меблеві фабрики в містах Іршава та Виноградів, ТОВ «Джлію-Софа», ПАТ «Яворник», ТОВ «Фішер Мукачево» та ін.

Промисловість будівельних матеріалів району представлена підприємствами трьох стадій: 1) з видобутку і первинної обробки будівельної сировини, 2) з виробництва в'язучих матеріалів, 3) з виробництва стінових матеріалів та конструкцій. Виробництво цементу й сировини для неї зосереджене в Миколаєві та Ямниці. Гіпс, шпаклівки, вапно виготовляють заводи «Львівбудматеріали», «Квалітет», ЗАТ «Атмосфера-Центр» (Львів), ВАТ «Залізобетон» (Сокальський район), ЗЗБВ (Долина) та ін. Виготовлення виробів з бетону, збірних бетонних конструкцій і будівельних компонентів сконцентроване у Львові (завод будівельних виробів, комбінат будівельних конструкцій, ЗЗБВ-1, «Квалітет», «Львівагропромбуд», ВО «Львівбудматеріали»), Стрию («Буддеталь»), Дрогобичі, Долині, Червонограді, Новому Роздолі, Калуші, Чернівцях («Будіндустрія»), Миколаєві.

Легка та харчова промисловість у районі набула значного розвитку й орієнтується як на місцеву, так і на привізну сировину. У її структурі найбільшу частку становить продукція текстильної, швейної, хутрової та харчових підгалузей. Серед діючих підприємств слід виокремити такі як ВАТ «Калина» у м. Червоноград, ВАТ «Юність» та ЗАТ шкіряне підприємства «Світанок» в м. Львів, ПАТ швейна фабрика ПАТ «Прометей» та Хустська фабрика фетрових головних уборів «Хуст-Фільц» у м. Хуст, ОП «Ужгородський коньячний завод» тощо.

Поліграфічна промисловість в районі представлена ЗАТ «Куверт-Україна». Створена вона на іноземні та вітчизняні інвестиції і входить до складу концерну «Майєр-Куверт-Груп» – одного з лідерів виробництва поштових конвертів у Європі. Фабрика «Куверт-Україна» є абсолютним лідером із виробництва конвертів у державі. Вона випускає їх 60 видів. За зміну виготовляють майже 600 тисяч штук конвертів різної форми. Усі вони надзвичайно високої якості. «Куверт-Україна» експортує свою продукцію в Молдову та Білорусію, країни Прибалтики.

Сільське господарство спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків, льону-довгунця, м'ясо-молочному і м'ясо-вовняному тваринництві. В Закарпатті розвинене виноградарство, в усіх областях – садівництво.

На розміщення тваринництва впливають природні умови, що формують сукупно ресурси кормовиробництва. Провідними галузями тут є молочно-м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, у гірській частині району розвинуте вівчарство м'ясо-вовнового напрямку. В Карпатах широкого розвитку набуло бджільництво, а показники продуктивності ставкового рибництва одні з найвищих серед регіонів України.

Провідними видами транспорту Карпатського району є залізничний, мережа якого має більшу густоту, ніж по Україні в цілому: на 1000 км² припадає 50,4 км залізниць, найбільша вона у Львівській області – 60 км. Функціонує Управління Львівської залізниці. Ще наприкінці XIX – початку XX ст. у Прикарпатті, Закарпатті та Карпатах була споруджена розгалужена мережа вузькоколіїних залізничних ліній, головним чином із основних лісових масивів до центрів переробки лісу, які на сьогодні майже втратили значення. Головні залізничні лінії прямують на Львів через Тернопіль та Здолбунів і далі на Ужгород і Чоп. У перевезеннях переважають транзитні вантажі (вугілля, кокс, метал, залізна й марганцева руди, перевантаження яких здійснюється на станціях Чоп і Мостиська. Головні пасажиропотоки сконцентровані в напрямку Львів – Тернопіль (електрифікована ділянка в 1998 р.) і далі на Київ. Великими залізничними вузлами є Львів, Красне, Стрий.

Густота автомобільних шляхів у районі найвища в країні. На 1000 км² їх припадає 322,9 км, у тому числі в межах Чернівецької області – 364,4, Львівської – 350,2, Івано-Франківської – 318,7, Закарпатської – 258,3. Головні напрямки: Львів - Тернопіль і Львів - Рівне з продовженням на Київ; Львів - Самбір і Львів - Стрий і далі на Ужгород; Львів - Чернівці через Івано-Франківськ.

У районі добре розвинений трубопровідний транспорт. Ще в 1924 р. на Прикарпатті (вперше в Україні), було збудовано газопровід Дашава – Стрий – Дрогобич. У грудні 1929 р. завершено спорудження газопроводу Дашава – Львів, а в 1948 р. Дашава – Київ. З Прикарпаття пролягли гілки до Мінська й далі в Прибалтику. Газова система «Братерство» постачає газ у Чехію, Словаччину, Польщу. Функціонує також потужний етиленопровід Калуш – Тисауйварош (Угорщина).

Для зовнішніх та внутрішніх перевезень використовується також авіаційний транспорт, роль якого особливо велика в напрямку захід – схід (Львів – Київ, Львів – Харків, Львів – Донецьк).

Лекція 8 - 9. Туристичний потенціал країн Карпатського єврорегіону

Польща. *Історичний нарис.* Історія Польської держави, яка виникла наприкінці X століття, багата на славні, історичні, а також драматичні події. Назва «Польща» походить від давньослов'янського племені Полян (від слова «поле»). Вони виявилися сильнішими і кмітливішими, ніж сусіди – Вісляни, Мазовшани і Поморяни, – і саме від них історики починають відлік польської державності.

З 1025 року Польща стала королівством, з 1569 року вона називається Річ Посполита. Могутня Річ Посполита через два століття зникла з політичної карти. Внаслідок трьох поділів Річ Посполитої (1772, 1793, 1795 роки), між Прусією, Австрією і Росією, а також переділу на Віденському конгресі 1814-15 років, царській Росії було передано більшу частину Варшавського князівства (утворено Королівство Польське), Прусії – західні воєводства, Сілезію і

Помор'я. Австрія також отримала частину польських земель. Польські національно-визвольні повстання 1794 року, 1830-31 років і 1863-64 років були придушені.

Після більше ніж столітнього іноземного панування незалежність Польщі було відновлено під кінець Першої світової війни. У серпні 1918 року радянський уряд скасував договори царського уряду про розподіл Польщі. Країну було проголошено республікою.

У вересні 1939 року фашистська Німеччина і СРСР окупували і поділили Польщу. Внаслідок Другої світової війни Польща втратила близько 40 відсотків національних досягнень і більш як 6 мільйонів осіб, тобто 1/5 населення. У травні 1945 року Польщу повністю визволено. Після війни в Польщі було проголошено будівництво соціалістичного ладу під керівництвом Польської об'єднаної робочої партії. Громадсько-політичний розвиток країни відбувався за складних умов. Про це свідчать кризи влади 1956, 1968, 1970, 1976 років. У другій половині 70-х років у країні виник масовий опозиційний рух «Солідарність».

13 грудня 1981 року в країні запроваджено воєнний стан. Лідерів руху було інтерновано, а саме професійне об'єднання оголошено поза законом. Проте профспілка зберегла вплив у суспільстві, виступаючи за ліквідацію тоталітарної комуністичної системи і проведення демократичних перетворень. У 1989 році за посередництва католицької церкви почалися переговори «круглого столу» між представниками основних політичних систем країни. Під час переговорів сторони сформували принципи майбутньої політичної системи Польщі, такі як свобода слова, незалежність судів, демократичний порядок формування всіх представницьких органів державної влади. У червні 1989 року відбулися парламентські вибори, які принесли перемогу «Солідарності».

В січні 1991 року з'їзд Польської об'єднаної робітничої партії прийняв рішення про розпуск.

Економічні перетворення, здійснювані в країні, користуються повною підтримкою провідних країн світу. Основна мета реформ – створення ринкової економіки, близької до систем, апробованих у високорозвинутих країнах.

У 1998 році Польща розпочала переговори про приєднання до Європейського Союзу. У 1999 році вона стала членом Організації північноатлантичного договору (НАТО).

1 травня 2004 р. країна вступила до Євросоюзу, а 21 грудня 2007 р. – в Шенгенську зону.

Туризм. Краків. Згідно легенди причиною виникнення міста Краків була смерть дракона, кістки якого дотепер зберігаються в Королівському замку. Головним туристичним об'єктом міста є Королівська дорога. Площа Матейки, на ній знаходиться пам'ятник королю В. Ягелло, костел св. Флоріна (XIV ст.). Барбакан (1499 р.) – бастіон, який був частиною міських укріплень і призначався для обстрілу з флангів ворожих військ, що наближалися до міських стін. На даний час, в літній період Барбакан використовується для театральних чи естрадних постановок. Ринкова площа – одна з найбільших ринкових площ у старій Європі (4 тис. м²), до неї сходяться всі вулиці Старого міста. Маріацький костел (1257 р.) – головна святиня середньовічного Кракова, у XIV ст. перебудована споруда набула готичного стилю. Велика вежа костелу має висоту 81 м церква св. Андрія. Вхід у церкву охороняють 12 апостолів, які як живі пильно дивляться вниз на перехожих. Церква захищала місцевих жителів від нашествия татар в XIII ст.

Лодзь. Найбільша концентрація барокових будівель у місті є на вулицях Вулчанская і Гданська. Найвідомішими туристичними об'єктами є головний палац Познанського, біла фабрика Людвіка Гейлера, ректорат Лодзинської Політехніки, кафедральний собор св. Костки, будинок Петерсі.

Варшава. Щорічно Варшаву відвідує декілька мільйонів чоловік. У місті близько тисячі історичних пам'ятників. Великою популярністю користується відбудоване після війни Старе місто з готичними костелами, фортифікаційними спорудами, фасадами ренесансних і барокових будинків. У північній частині

площі Ринок розміщений історичний музей Варшави; у двох будинках, на східній стороні – музей літератури. З ресторанів особливої уваги заслуговує старий винний льох «Фукер», збудований 1590 р. До старих пам'ятників культової архітектури Варшави зараховують кафедральний собор Святого Яна (XIV ст.). У крипті собору поховані мазовецькі князі, лауреат Нобелівської премії Генрік Сенкевич, перший президент незалежної Польщі – Габрієль Нарутовіч. Під час варшавського повстання кафедральний собор був зруйнований. Символом польської державності є королівський замок, споруда в стилі бароко з готичними фрагментами і фасадом в стилі рококо з боку Вісли. У цьому місті народився і виріс Фредерік Шопен. Після смерті серце Шопена повернулося на Батьківщину і замуровано в лівій колоні костьолу Святого Хреста.

Щецін. У середньовіччі місто було столицею поморського князівства. Для туристів цікавою є стара частина, де збереглися стародавні пам'ятники архітектури: замок поморських князів (XIV ст.), зараз в ньому розмістилися опера і оперета, театр, виставкові зали; готична Ратуша (тепер історичний музей Щеціна), кам'яниця сім'ї Лоїзув в пізньоготичному стилі; готичний собор Святого Яна Євангеліста і храм Святого Якуба, залишки середньовічних міських укріплень (Дівоча Башта) і сучасніші пам'ятники (Королівські Ворота, Портові Ворота).

Торунь. У місті зберігся один з найбільших в Польщі комплексів готичних споруд, занесений ЮНЕСКО в список пам'ятників міжнародного значення. З одного боку Вісли можна побачити фрагменти колишніх міських укріплень з воротами, а також зерносховища в стилі готики і ренесансу, збереглися руїни замку хрестоносців (XV ст.). Більшість пам'ятників архітектури сконцентрована навколо Ринку і уздовж вулиць, що відходять від нього. У центрі ринку знаходиться ратуша. Поруч знаходиться кам'яниця, в якій 19 лютого 1473 р. народився видатний астроном Коперник, костел святої Діви Марії та святого Яна.

Вроцлав складається з 12-ти островів, які сполучені між собою 112 мостами. У ньому збережені архітектурні споруди середньовіччя: Ратуша готична споруда, яка понад 700 р. є символом міста; Хол Леопольдіна – найбільша будівля Польщі у стилі бароко, на території якого в XVII ст. знаходився університет. Панорама битви поблизу Вроцлава 7 квітня 1791 р. – одна з найпопулярніших пам'яток, розміри панорами – 120 метрів завширшки і 15 метрів у висоту.

Узбережжя Балтики. Для узбережжя Балтійського моря характерні широкі піщані пляжі з широко розвиненою туристичною інфраструктурою, де розміщені комфортабельні готелі, будинки відпочинку, пансіонати, кемпінги, агрооселі. Найбільшою популярністю користуються пляжі: Свіноуйсьце, Мендзиздроє, Дзівнув, Колобжек, Устка, Леба, Хел, Криніца-Морська. Найпопулярніша курортна місцевість на східному узбережжі Сопот.

Курорти. Зараз в Польщі працює понад 40 курортів в різних регіонах країни: на Балтійському узбережжі та Помор'ї, центральній Польщі, в Судетах і Карпатах.

Душники-Здруй – курортна місцевість, розміщена на висоті 550 м вище р. м., на межі Столових і Бистшицьких гір, поблизу польсько-чеського кордону. Мікроклімат створюють лісові масиви, що оточують курорт. Лікувальні чинники регіону: джерела вуглекислих, лужних і залізистих мінеральних вод з великим вмістом двоокису вуглецю, а також лікувальні грязі. Щорічно в серпні тут проходить Міжнародний фестиваль музики Шопена з участю видатних піаністів.

Композитор виконував тут свої твори в 1826 р. під час лікування. Лікувальний профіль: захворювання органів дихання, системи травлення, гінекологічні.

Поляниця-Здруй розміщений на березі ріки Бистшица Душніцка на висоті 400 м вище р. м., біля підніжжя Столових і Бистшицьких гір. Із заходу місцевість оточена лісами. Влітку тут проходить Міжнародний турнір Шахістів

пам'яті Акибі Рубінштейна. Лікувальний профіль: захворювання серцево-судинної системи, системи травлення.

Цеплице Сленське-Здруй. – здравниця розміщена на висоті 350 м вище р. м., в Еленегурській улоговині, біля підніжжя гір Кркноше. Лікувальний профіль – захворювання опорно-рухового апарату і ревматизм, очні захворювання, захворювання серцево-судинної системи у дітей, запалення суглобів.

Кудова-Здруй – курортна місцевість, розміщена в Клодській улоговині на висоті 400 м вище р. м., біля підніжжя Столових гір. Клімат в цій місцевості м'який, помірний, гірський. Щорічно тут проходить Міжнародний фестиваль музики Монюшко, виконуються його сольні твори, опери, оркестрові твори. Лікувальний профіль: у дорослих захворювання серцево-судинної системи, внутрішньої секреції і обміну речовин; у дітей – захворювання органів травлення.

Устронь розміщений у верхній течії річки Вісли, на межі Силезької височини і Силезького Бескиду, на висоті 400 м вище р. м., в оточенні хвойних лісів. Курортними чинниками тут є високотермальні хлоридо-натрієво-кальцієві, бромисті, борні, йодисті, радонові мінеральні води. З Устроня ведуть туристичні маршрути в Силезькі Бескиди. Взимку тут сприятливі умови для лижного спорту. Лікувальний профіль – захворювання опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, органів дихання, порушення обміну речовин, а також ревматичні захворювання.

Щавніца – курортна місцевість на висоті 500 м вище р. м., на межі Пенінських гір і Сондецьких Бескидів з особливим мікрокліматом, схили покриті модриновими і буковими лісами. Поряд знаходяться Пенінській національні і парк і Попрадський ландшафтний парк. Щавніца відправна точка для багатьох туристичних краєзнавчих походів. Лікувальний профіль захворювання органів дихання і алергічні захворювання.

Криница – курорт розміщений на сході Сондецьких Бескидів в оточенні лісів на висоті понад 500 м вище р. м. Цю місцевість називають «перлиною польських курортів». Лікувальними чинниками курорту є мікроклімат, мінеральні води і

лікувальні грязі. Більшість санаторіїв розмістилася на схилах гір. На курорті впродовж року організуються різноманітні культурні заходи, в тому числі фестиваль пісень Яна Кепури. Лікувальний профіль – захворювання серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, порушення обміну речовин, гінекологічні.

Велічка – курортне місто, розміщене за 14 км від Кракова. Унікальний курорт європейського масштабу, тут знаходиться підземний санаторій для лікування алергічних захворювань. У ньому хворі впродовж декількох годин перебувають в спеціально обладнаних соляних камерах на глибині близько 200 м. Тут специфічний мікроклімат, багатий соляним і йодистим аерозолем, в якому відсутні алергени. Лікувальний профіль – захворювання органів дихання.

Колобжег – найбільший курорт на Балтійському побережжі, розміщений в гирлі річки Парсенти, 40 км на захід від міста Кошаліна. Тут працюють два оздоровчі центри, де використовуються фізіотерапія, а також курортні поліклініки, санаторії на березі моря або в оточенні соснових лісів. Лікувальний профіль – захворювання серцево-судинної системи, органів дихання, опорно-рухового апарату, ревматизм, порушення обміну речовин.

Цехоцінек – найбільший бальнеологічний курорт розміщений в широкій долині річки Вісли. Його оточують луки і соснові ліси. Клімат помірний теплий, з невеликою кількістю опадів. Лікувальний профіль – захворювання серцево-судинної системи, верхніх дихальних шляхів, опорно-рухового апарату, ревматизм.

Наленчув – курорт розміщений в рівнинній місцевості на березі річки Швидкої, 30 км від Любліна. Горби порослі лісами захищають цей курорт від вітрів і створюють м'який мікроклімат, який сприяє лікуванню серцево-судинних захворювань. У кінці XIX ст. Наленчув був модним курортом, куди приїжджали лікуватися видатні представники польської інтелігенції.

Словаччина. *Історичний нарис.* На початку нової ери Словаччину, заселену доти кельтами, опанували германські квади, у другій половині 2 ст. південно-західну частину опанували римляни, у V - VI ст.. Словаччину заселили слов'яни.

У IX столітті на території західної і центральної Словаччини виникло Нітранське князівство з Прібіною на чолі (тоді почалася християнізація Словаччини).

З 863 р. до початку 10 ст. Словаччина була разом з Моравією ядром Великоморавської держави, після її упадку – об'єктом боротьби чеського, польського та угорського королівств, яке остаточно опанувало Словаччину у другій половині XI століття

У складі Угорського королівства Словаччина не являла собою окремої адміністративно-територіальної одиниці, але була поділена, як усе королівство, на комітати (жупи). Поступово Словаччина зазнавала зугорщення: в її південній частині селилися угорці, вищі прошарки населення угорщилися; разом з тим ослабли зв'язки з Чехією, від якої Словаччина була відокремлена державним кордоном. У XII - XIII ст. у Словаччині виникли сильні німецькі острови, які були осередками гірництва і торгівлі. Після Битви при Могачі 1526 р. разом з Угорщиною, увійшла до складу монархії Габсбургів і з 1540 р. понад 150 рр. була тереном воєн з турками.

У другій половині XVIII ст. під впливом чехів почалося словацьке національне відродження; з 1840-их рр., завдяки Людовиту Штурові, витворилася словацька літературна мова (доти нею була чеська або «словакізована чеська»). Деякі пільги для словацького руху (зокрема з 1848 р.) були скасовані по перебудові Габсбурзької монархії на дуалістичну Австро-Угорщину. Як і в українському Закарпатті, на Словаччині поширено політику угорщення. Зубожілі словацькі селяни масово емігрували за океан, головним чином до США. Тут словацькі еміграційні діячі уклали в Піттсбурзі договір 30 травня 1918 з чеськими діячами, яких очолював Т. Г. Масарик, про створення чехословацької держави на федеративних основах. По розпаді Австро-Угорщини, на підставі договору з західними союзниками, чеське військо па початку 1919 у кривавих сутичках у Словаччині витіснило угорську армію. На підставі мирного договору з Угорщиною у Тріаноні 4 липня 1920 р. до складу Словаччини увійшла також частина угорської етнічної території. Західну

частину історичного Закарпаття підпорядковано адміністративному управлінню Словаччини. У новопосталій Чехословаччині чехи не здійснили договору у справі автономії Словаччини, натомість висунуто концепцію однорідного чехословацького народу і мови, що стало джерелом чехословацького конфлікту.

Сепаратистський рух репрезентувала передусім Словацька Народна Партія на чолі з Андреем Глінкою. Восени 1938 р. на Словаччині введено широку автономію, але в результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. південна Словаччина відійшла до Угорщини. 14 березня 1939 року Словаччина проголосила державну незалежність у союзі з Німеччиною. Авторитарна влада була в руках Словацької Народної Партії на чолі з президентом Йозефом Тисо та прем'єр-міністром Войтехом Тукою. Словаччина брала участь як союзник у війні Німеччини з Польщею й СРСР. У серпні 1944 у центральній Словаччині, при допомозі радянських партизанів, вибухнуло повстання проти уряду Тисо, але його придушило німецьке військо. Навесні 1945 всю Словаччину визволило радянське військо і вона (у межах до 1938) стала знову складовою частиною Чехо-Словаччини, але вже з певною автономією. З жовтня 1968 Словаччина стала соціалістичною республікою і становила разом з Чеською соціалістичною республікою – спільну Чехословацьку державу.

Продемократичні демонстрації в Празі й Братиславі в листопаді 1989 призвели до створення нових політичних партій, у грудні був створений новий коаліційний уряд, Вацлав Гавел був призначений президентом і був переобраний на багатопартійних виборах в 1990. В 1991 став наростати чеський і словацький сепаратизм. Були виведені радянські війська. У 1992 р. президент Гавел пішов у відставку а представники найбільших партій прийняли рішення про розподіл Чехословаччини на дві окремі держави. 1 січня 1993 р. Словацька республіка стала самостійною державою. 29 березня 2004 р. увійшла до складу НАТО і 1 травня 2004 р. до ЄС.

Туризм. Словаччина для туристів приваблива через свою гарну природу, передусім гори, печери, але і культурні та історичні пам'ятки, як середньовічні

замки та міста, народну архітектуру, курорти та гірськолижні бази. Згідно з деякими даними країна має найбільшу концентрацію замків на одну особу.

Улюбленими місцями туристів – столиця Братислава та Високі Татри з містом Попрад. Туристи також відвідують і інші гірські регіони: Низькі Татри з базами Ясна, Хопок, Доновали, Національний парк «Словацький рай», підгірські регіони Ліптов з термальними аквапарками у Бешеньовій та водоймищем «Липтовська Мара» і Спиш із знаменитим Спиським замком та Левочою, історичний центр якої занесений до списку ЮНЕСКО. До середньвічних міст із старим історичним центром належать ще Бардіїв, Кежмарок, Банська Штявниця, Банська Бистриця, Кремниця, Трнава. Крім Братиславського замку відомий теж Зволенський замок, Красна Гворка, Чахтицький замок, Тренчинський замок. З курортів закордонні туристи відвідують передусім П'ештяни, Тренчанські Теплице, Раецьке Теплице, Бардейовське Купеле. Переважну більшість туристів щодо кількості реєстрованих нічлігів в країні становлять самі громадяни Словаччини (59,1%), решта приходить відпочивати з Чехії (13,4%), Польщі (4,8%) та Німеччини (3,7%), Австрії (1,7%), Угорщини (1,7%) та України (1%). Країну в галузі туризму представляє Словацьке агентство туризму (Slovenská agentúra pre cestovný ruch), яке займається рекламою Словаччини за кордоном.

Братислава – найбільше місто Словаччини є дуже особливе. Незвичайним є вже його розташування: функції столиці виконує місто, розташоване на периферії держави, немов приклеєне до австрійської та угорської столиці. Якщо зробити порівняння з Україною, це так, якби її столицею був Ужгород. Братислава є при цьому єдиною столицею в світі, яка межує одночасно з двома державами, а віддалені один від одного лише на 60 км Братислава та Відень є найближчими столицями в Європі.

Братислава є одночасно старим і молодим містом. Її історія починається вже дві тисячі років тому: вже тоді у стратегічному місці, де Малі Карпати підходять до Дунаю, функціонували кельтські поселення та римські прикордонні укріплення. Територія нинішньої Братислави вже тоді являла

собою межі двох світів: римлян та кельтів, Півдня та Півночі. А в пізніших віках Братислава була містом на межі Сходу та Заходу, оскільки саме тудою пролягла сумнозвісна залізна завіса.

Період комунізму зіштовхнув Братиславу до ролі хоча й досить великого, але радше провінційного міста. Після проголошення незалежності в 1993 році Братислава стала однією з молодших столиць у Європі та надалі не дочекалася на таке туристичне відкриття, як популярна Прага, Відень чи Будапешт. Однак столичний статус не є для Братислави нічим новим: протягом кільку сотень років це місто було столицею... Угорщини. Саме тут коронували угорських королів, про що нагадує прекрасний кафедральний собор Святого Мартина в центрі міста. Цей факт також є дуже особливим: рідко коли буває так, би якесь місто протягом свого існування було столицею двох різних держав, які не є своїми правовими наступниками.

Братислава гордиться своєю географічною провінційністю, а водночас має всі риси сучасної метрополії. Це парадокс, але «провінційність» є головною рисою, що формує унікальну атмосферу словацької столиці. Однак це аж зовсім не є провінційність ментальна ані культурна, а лише географічна: для половини словаків з-поза столиці Братислава розташована дуже далеко, географічно далі, ніж Краків, Будапешт чи Ужгород. У свою чергу з Братислави можна швидше доїхати до Відня, Будапешта й Праги, ніж до другого за величиною міста Словаччини – Кошиц. Також Відень є для Братислави ближчий, ніж часто відвідувані українцями міста: Михайлівці, Пряшів, Попрад чи Литовський Микуляш. Період після вступу Словаччини до ЄС приніс чергове диво. Братислава стала магнітом, який приваблює мешканців австрійських та угорських сіл, розташованих поблизу словацького кордону. Мешканці столиці масово поселяються по другому боці кордону та звідти їздять на роботу до Братислави – так є однозначно дешевше та зручніше.

Якщо ми би мали в декількох словах описати атмосферу Братислави, то зробили б це таким чином. Характерний, величезний замок у формі відверненого столу, з котрого простягається гарний краєвид на Старе місто,

річку Дунай та зелені пагорби сусідньої Австрії, яка – наче рукою подати. Вузькі вулички Старого міста та забавні скульптури різних братиславських персон, а крім цього – прекрасні палаці та кафедральний костел, які нагадують часи, коли Братислава була столицею Угорщини, а на граді жила Марія Терезія. Неповторний міст UFO, поставлена догори вверх піраміда, телевізійна вежа, що височіє десь на горизонті, а також інші об'єкти, які свідчать про те, що соцреалістична архітектура інколи може мати «людське обличчя» та створити справжні дива. І до цього – безліч зелені, повсюдні пагорби – сади, Малі Карпати, що доходять до самого центру, численні озера, хмарочоси Нового Міста і Ружінова, які свідчать про метропольний характер столиці, а також цікаве ZOO з Дінопарком, яке сподобається наймолодшим. Такою є сучасна Братислава, котра гармонійно сполучає в собі історію та сучасність, а також метропольні функції та камеральний характер багатьох закутків, які надалі чекають на відкриття.

Визначні пам'ятки Братислави. Братиславський Град пам'ятає дуже багато. Його історія сягає аж до старожитності, коли люди, що жили в старому граді над річкою, контролювали відомий дунайський брід. Пізніше, в місці великоморавського поселення, виник середньовічний замок, котрий поступово змінював своє обличчя внаслідок декількох реконструкцій. Велика пожежа з 1811 року зупинила на багато років його розвиток. Замок відбудували після II світової війни – його вірну реконструкцію виконали в 1953 році.

Замковий комплекс оточують оборонні стіни з середньовічною вежею Люгінслянд та готичною Брамою Зигимунда. Посередині стоїть величезний палаць з чотирма наріжними вежами, що височіють над містом. Недавно провели його реконструкцію, завдяки якій замок отримав сніжно-білий колір та ілюмінацію.

Град є привабливий не тільки з огляду на свою архітектуру та історичні цінності. З замкового пагорба простягається мальовничий краєвид на розташоване нижче Старе місто, Дунай, унікальну конструкцію Нового моста з рестораном UFO, а також віддалену лише на 3 км Австрію. Поміж градом та

Старим містом знаходиться найгарніша братиславська вуличка – Жидівська. Варто відвідати одну із тутешніх кнайп (наприклад Под Модроу Гвездоу – Під блакитною зіркою), щоб можна було сказати: так, саме це і є неповторний клімат старої Братислави.

Братиславська ратуша. Стара ратуша в історичному центрі Братислави являє собою живий підручник архітектурних стилів. Протягом семи віків кожна нова мода, котра настала в архітектурі, позначилася на його вигляді. Завдяки цьому ратуша становить гармонійне сполучення стилів: романського, готичного, ренесансу, бароко та рококо. Над ратушею височіє доступна для туристів вежа, з якої простягається чудовий вид на місто. Натомість у історичних інтер'єрах міститься музейна експозиція, присвячена історії Братислави.

До ратуші належить також Прімаціальний палац, побудований у 1781 році. В люстриновій залі палацу підписали під кінець 1805 року відомий Братиславський мир, що підтвердив перемогу Наполеона в Битві трьох царів під Славковом.

Главне наместе – Головна площа є центральною братиславською площею, яке за характером і атмосферою нагадує львівську Площу Ринок, хоча має іншу архітектуру. Центрі словацької столиці додає привабливості специфічний розклад вулиць, які не укладаються тут у шахівницю, як у інших містах магдебурзького права. Сама Головна площа сполучається з двома іншими площами: Францішканською та Прімаціальною, створюючи таким чином привабливе місце зустрічей та проведення вільного часу.

Посередині братиславського ринку стоїть фонтан зі статуєю царя Максиміліяна II Габсбурзького. Під час його коронації в місті спалахнула пожежа, котрої не було чим загасити. Саме тому, щоб запобігти подібним ситуаціям у майбутньому, кілька років пізніше на площі поставили фонтан, один із перших у Європі.

Братиславські скульптури. Кожне місто має якийсь символ, інколи деталь, який однозначно з цим містом асоціюється та є вміщеним на всіх листівках та

фотоальбомах. Таким розпізнавальним знаком Братислави є забавні скульптури, які з'являються перед туристами в найбільш неочікуваних місцях. Найбільше людей фотографує себе з Чумілом, тобто веселим робітником, що вилазить з каналу та споглядає з цієї перспективи на місто – і дивиться дамам під спідниці. Не менш популярним є також Шене Наці, що стоїть неподалік, біля входу до культової кав'ярні. Багато старших братиславчан ще пам'ятають веселого елегантного пана у фракку та циліндрі, який гуляв по місті з квітами та пакетом із кав'ярні. Власники кав'ярень раді запрошували його на безкоштовні каву та тістечко, даруючи йому на виході свої ласощі в фірмовому кав'ярняному пакеті – адже Наці, що гуляв по місту з пакетом із логотипом саме їхнього закладу був для них найкращою рекламою. «Гарний Ігнацій», бо так звучить його прозвисько в українському перекладі, дарував зустрінутим дамам квіти, а коли його гарно попросити, заспівав один із старих братиславських пісень.

Трохи далі, з-за рогу споглядає папараці, який полює на гарну фотографію, на якій у неординарній ситуації зафіксує когось із братиславської еліти. На Главному наместі спирається об лавку наполеонівський вояк (дехто вбачає в ньому самого Наполеона), котрий стоїть тут на пам'ятку відомого Братиславського миру, укладеного після стратегічної Битви під Аустерлітз (під Славковом). Кожна з цих скульптур справляє враження живої людини – в них немов зафіксували рух, неповторний момент, що відображає живі реалії старої Братислави.

Вулиця Міхальська є для Братислави тим, чим Флоріанська для Кракова, а Андріївський узвіз для Києва. Разом із Главним наместім воно – серце словацької столиці. Ця мальовнича вулиця починається зі старої Міхальської брами, яка входить у склад короткого, збереженого до сьогодні уривка оборонної стіни. Під Міхальською брамою можна зустріти цілі групи студентів, що проходять тудою мовчки – згідно з братиславським забобоном, це має гарантувати позитивне складення іспиту.

Одним із важливіших пам'яток архітектури на Міхальській є Королівський палац з 1756 року, побудований для потреб Угорської королівської палати. Парадоксально, велика поразка угорського війська в битві під Могачом у 1526 році виявилася для Братислави імпульсом для блискучого розвитку. Турецька окупація Буди і Пешту, Отригома та Белграду спричинила необхідність переведення столиці Угорщини в більш безпечне місце. Вибрали саме Братиславу, котра завдяки довгому столичному статусу збагатилася на численні королівські палаці та кам'яниці.

Придунайський квартал. Простір між Старим містом та Дунаєм, ще донедавна занедбаний та недооцінений, нині проходить комплексну ревіталізацію. Щоправда, тутешні вулиці вже не мають тієї затишної атмосфери, що вулички сусіднього Старого міста чи Підград'я, але посеред сірих та буденних кам'яниць щораз трапляються справжні перлини. А з кожним роком стає їх відчутно більше, адже в цьому районі постійно проходять чи то капітальні ревіталізації старих кам'яниць, чи то нові архітектурні дива, які гармонійно вписуються в старий контекст.

Одним із таких об'єктів є братиславська філармонія, що міститься в Редуті на вулиці Мостовій. Це справжня духовна учта для шанувальників класичної музики, а й сам еkleктичний будинок із 1915 року заслуговує на особливу увагу. Щороку восени Редута стає головною сценою славнозвісних Братиславських музичних подій, на які з'їжджаються меломани з цілої Центральної Європи. Над самим придунайським набережжям знаходиться сучасний об'єкт Словацької сучасної галереї. Це один із найвідважніших будинків у центрі Братислави та доказ того, що словаки не бояться сполучати сучасної архітектури зі старим стилем, таким чином додаючи своєї столиці динамізму. В галереї, так як і в сусідньому старому Палаці Естергазіго, можна подивитися найкращі збірки словацького та європейського мистецтва, від готики аж по сучасність. Модна сецесія, котра під кінець XIX сторіччя стала звичною в Парижі, Відні та інших європейських метрополіях, позначилася також на вигляді придунайської частини старої Братислави. Її найгарнішим

представником є характерний Модрий костел на вулиці Безручовій, в певному віддалені від Старого міста. Можна на нього потрапити, йдучи зі Старого міста на автовокзал. Костел, помальований на характерний голубий колір, є присвячений св. Єлизаветі Угорській – народженій у XIII віку на Братиславському замку, дочці угорського короля Андрія II.

Поблизу Модрого костелу, недалеко придунайської Площі Шафарика, міститься невеликий парк із досить оригінальною скульптурою, яка представляє хлопців, що випасають качок. Цю ідеальну ілюзію створив у 1914 році скульптур Роберт Кугмаєр. Вона посилається на братиславську легенду, згідно з якою малі пастирі качинь розгнівали дунайського водника, за що він змінив їх у камінь.

В останніх роках Братислава збагатилася на чимало відважних архітектурних об'єктів, котрі ідеально вписуються в старе оточення. Одним із них є сучасна споруда Словацького національного театру на вулиці Прібіновій, поблизу Дунаю. Її будівництво тривало дуже довго, розпочалося ще в 1985 році і закінчилося в 2007. В березні 2010 поблизу нового театру відкрили торговельно-розважальний центр Евровеа, який не є просто черговим гіпермаркетом, але новою розпізнавальною візитною карткою міста. Інвестор створив щось на кшталт київського Майдану незалежності з величезним пам'ятником Мілана Растіслава Штефаніка, а також нову набережну променаду. Таким чином Братислава отримала ще один цікавий закуток, який одразу став улюбленим місцем прогулянок мешканців міста та гостей столиці.

Братиславський придунайський квартал багато в чому можна прирівняти до київського Подолу чи варшавської Старої Праги. Це також один із цікавіших, а водночас трохи занедбаних частин міста, які не є настільки привабливими для туристів, як основний центр, але мають свою унікальну атмосферу. Так як і на київському Подолі, так і на братиславському Придунав'ї тривають інтенсивні інвестиції в нові, цікаві будинки, як і пробігає ревіталізація старих об'єктів. Можна припустити, що через декілька років саме тут, між мостом Аполо та Старим мостом, неподалік автовокзалу та Річкового порту,

розвинеться нове братиславське Сіті, яке стане черговою розпізнавальною в Європі частиною словацької столиці.

Відомі братиславські мости. Не кожне місто може гордитися мостом, котрий є водночас об'єктом високого мистецтва. Братислава має два такі неординарні мости, які стають місцем екскурсій любителів сучасної архітектури з цілої Європи. Одним із них є Новий Міст «УФО», а другий – Міст Аполо, відкритий у 2005 році.

На першу переправу через Дунай мешканці Братислави чекали аж до 1891 року. Це був міст Франца Йосипа, який сьогодні називається Старий Міст. Перед цим на пертжалський берег треба було переправлятися поромами, а зимою – по льоду.

Другий у черзі Новий міст, розташований у безпосередньому сусідстві Граду та Старого Міста, побудували лише в 1973 році. Він є унікальним у світових масштабах. Має специфічну конструкцію, а його розпізнавальним елементом є розташований на висоті 85 метрів ресторан UFO (названий так з приводу специфічної форми), з якої можна спостерігати неповторний краєвид на Братиславу, Австрію і Угорщину (при добрій погоді видно Альпи). Ресторан має рухому підлогу та вже сам вступ до неї дуже дорого коштує, не кажучи вже про обід.

Як досі найновішим є Міст Аполо, розташованим між Старим мостом та річковим портом, поблизу нового будинку Національного театру та центру Євровеа. Його конструкція також є багато в чому унікальною, завдяки чому міст став об'єктом екскурсій любителів сучасної архітектури з цілої Європи.

Петржалка. На протилежному березі Дунаю, поруч із Австрією, розташована Петржалка – найбільший спальний район у Центральній Європі. Для Братислави Петржалка є тим, чим для Києва лівобережна частина міста. Попри те, є в ній трохи цікавих місць та ще більше особливостей. Над самим Дунайом, між Старим та Новим мостом, розташований історичний Сад Янка Крала – найстаріший міський парк у Європі (якщо не рахувати Великобританії), заснований Марією Терезією.

Петржалка є цікава в основному з огляду на її специфічне розташування. Цей район «приклеєний» до австрійського кордону, а його дальший розвиток можливий лише на території сусідньої держави. Вже сьогодні у прикордонному Кітзе та Волфстал 90% покупців нерухомості – це словаки. В самій Петржалці наче гриби після дощу виростають сучасні офісні хмарочоси зі скла та бетону, а також центри торгівлі та розваг, які поступово змінюють нецікаве обличчя кварталу. Окрім «хрущовок» та хмарочосів, характерним елементом петржалського краєвиду є придунайські заплавні ліси та оболоні, а також старі русла Дунаю, які становлять оазис зелені посеред бетоновій пустелі.

Братиславські палаци. В золотих часах, коли на братиславському замку панувала Марія Терезія, столична Братислава збагатилася на чимало прекрасних палаців. Їх будували поза стінами тодішнього міста, на широких вільних площах, які давали можливість розміщення поблизу припалацових парків.

Одним із найвідоміших палаців є нинішній Президентський палац на Годжовій площі. Цю будівлю створили в 1760 році в стилі рококо для князя Антона Грасальковіча, який виконував численні державні функції. Сьогодні палац є резиденцією Президента Словацької Республіки.

Трохи далі міститься чергова палацова будівля, в якій розташований словацький уряд. Два палаци містяться на території «ширшого центра» – вже поза Старим Містом (на північ від нього, між Старим Містом та залізничним вокзалом), але ще в рамках історичної частини міста з XVIII – XIX віку.

Курорти. У Словаччині налічується більше ніж 20 SPA курортів з 1500 термальними мінеральними джерелами з різним хімічним складом води.

Різноманітні курортні тури з реабілітації і профілактики є ефективними традиційними методами покращення стану здоров'я і відновлення його потенціалу через перенесені хвороби і травми. Словацькі курорти спеціалізуються на лікуванні захворювань усіх систем організму людини.

Дудинце – найновіший курорт у Словаччині, що знаходиться в районі Гонт біля підніжжя пагорба в басейні Крупинська Котлина. Винятковий склад і цінні

бальнеологічні властивості мінеральної води роблять даний курорт ідеальним для лікування серцево-судинних захворювань, органів рухової і нервової систем. Кожен, хто побуває в курорті Дудинце, може особисто переконатися у винятковості і сприятливому дії, що надаються Дудинською мінеральною водою на організм.

Раецке Теплице – термальний курорт, що використовує воду, що характеризується як гідрокарбонатна, кальцієво-магнієва, температура якої сягає +38 ° С. Вода використовується для лікування запальних і дегенеративних захворювань опорно-рухового апарату, хребта, суглобів, а також для лікування нервових захворювань і захворювань пов'язаних з професійною діяльністю.

Курорт Пештяни – найбільший і найбільш успішний словацький курорт, що спеціалізується на лікуванні захворювань опорно-рухового апарату. Природні лікувальні джерела - термальна мінеральна та унікальна сірчана вода – це наріжний камінь курорту Пештяни, який став всесвітньо відомим завдяки сучасним методам лікування ревматизму і захворювань опорно-рухового апарату.

Пештяни розташований на мальовничому острові, де знаходиться розкішний парк, з багатою культурною спадщиною і численними можливостями для активного відпочинку.

Лучки – один із найстаріших курортів в Словаччині, про нього відомо з 1761 року. Це єдиний курорт у Словаччині, який спеціалізується на лікуванні жіночих і онкологічних захворювань на незвичайній термально - лікувальній воді.

Вишне Ружбахи – займає особливе місце серед інших курортів через надпотужній природний потенціал. Основою курортного лікування є термальна мінеральна вода. На сьогоднішній день на курорті використовують 14 джерел термальної мінеральної води, з температурою +20°C...+26°C. Вода характеризується як: природна, гідро-карбонатна, кальцієво-магнієва, вуглекисла, слабкої мінералізації, гіпотонічна, тепла. Лікувальні властивості цієї вуглекислої води полягають у тому, що вуглекислий газ, що міститься у

воді, потрапляє в організм людини через шкіру в час прийняття лікувальних ванн, що сприяє розширенню судин і циркуляції крові в підшкірних кулях.

Гірськолижні зони Словаччини розташовані у Високих, Західних і Низьких Татрах. Тут прекрасні природні умови, невисокі ціни й активно розвивається інфраструктура.

У Високих Татрах кілька кліматичних курортів і найвищі гори в країні – Герлаховський Штит (2655 м) і Ломницький Штит (2632 м). Траси облаштованістю й складністю рельєфу нагадують австрійські. На круті схили Західних Татр люблять приїжджати туристи з країн Центральної Європи.

Високі Татри є найвищим в Східній Європі гірським масивом. Він утворює природний кордон між Польщею на півночі та Словаччиною на півдні. Більше 200 років Високі Татри користуються популярністю у туристів зі всього світу. В межах близько 50 км розміщені 14 татранських курортних центрів, найвідомішими серед яких є Штребське Плесо, Татранська Ломниця та Старий Смоковець. Оздоровча атмосфера Високих Татрів притягує сюди людей з проблемами верхніх дихальних шляхів. Санаторії розміщені на Штребському Плесі і в Смоковці, влітку пропонують туристам можливість гірських походів в Татри, а взимку – широкий спектр зимових видів спорту: гірські лижі, сноуборд, бігові лижі, катання на ковзанах та санках. До послуг туристів в високотатранському регіоні більше 20 км гірськолижних трас, з яких більша частина обладнана спеціальними пушками для створення штучного снігу.

Татранська Ломниця – гірськолижний курорт з добре розвинутою інфраструктурою: ресторани, колиби, магазини, банки, вокзали, парк, каток, криті тенісні корти, атракціони, музей татранського біосферного заповідника. Для лижників-початківців і лижників середнього рівня дуже добре підходить район Ями, де знаходиться два бугельних витяги.

Старий Смоковець – найстаріше татранське курортне містечко, яке зберегло свій зовнішній вигляд ще з 19 ст., є особливо цікавим для лижників-початківців. На курорті переважають легкі траси та траси середньої складності. В Смоковці працюють магазини, ресторани, дискотеки, банк, з/д та автовокзал.

Для лижників-початківців ідеально підходить гірськолижна траса Якубкова Лука. До послуг лижників два бугельних витяги загальною пропускною здатністю 1100 осіб/год. Найбільшою популярністю користується гірськолижний центр Гребієнок. На Гребієнці 6 бугельних витягів та один фунікулер загальною пропускною здатністю 3740 осіб/год. Максимальна довжина гірськолижного спуску близько 3 км.

Туризм Угорщини. Історичний нарис. Походження угорців, історія яких йде в давні часи, науці досі точно встановити не вдалося. Однак, за усталеною точкою зору, в угорців у різні часи не могло не бути тісних контактів з фінно-уграми, які жили в районі Уралу, а пізніше – і з тюркськими народами внутрішньої Азії. Наука має дані, які дозволяють зробити екскурс в далеке минуле і навіть прослідкувати історію угорців від наших днів до епохи існування їх «древньої прабатьківщини», що містилася на південному заході від Уралу вздовж річки Волга. Тут (на території нинішній Башкирії) предки угорців жили в першій половині першого тисячоліття до нової ери. А ось через тисячу років вони раптом опинилися на степових просторах між річками, що впадають у Чорне море. Одна з хвиль переселення азійських народів занесла кочівників ще далі на захід. Перехід через Карпати (у 895-896 рр.) привів їх в Карпатський басейн, де вони осіли остаточно. Ватажком угорських племен того періоду був Арпад (910 рр.), наділений титулом князя вождями семи угорських племен.

Нащадки князя швидко усвідомили, що зможуть закріпитися на нещодавно знайденій батьківщині, якщо почнуть жити на європейський манер, що означало, передусім, осілість, прийняття християнства й створення держави. Цей курс був узятий на озброєння внуком Арпада князем Гезою (помер в 997 році). Син Гези – король Іштван I (997-1038 рр.), згодом причислений до лику святих, – пішов по стопах батька. При цьому йому вдалося створити в Карпатському басейні сильну християнську державу західноєвропейського зразка, яка вже в його бутність зуміла протистояти гегемоністським спрямуванням Священної Римської імперії німецької нації.

Порівняно гармонійний розвиток країни при нащадках Іштвана I Святого – короля династії Арпадів – був перерваний у 1241 році внаслідок татаро-монгольського ярма, не так тривалого (усього рік), як спустошливого: спалену дотла її треба було будувати заново. Незважаючи на таку трагічну подію, можна сказати, що в епоху правління королів династії Арпадів (в 1301 році династія по чоловічій лінії припинила існування), а потім і династії Анжу Угорщина була авторитетною державою Центральної Європи, а її кордони, по суті, залишалися незмінними.

У подальшому зміцненні держави та її позицій не можна не віддати данину поваги королю Карою (Карлу) Анжуйському (1307-1342 рр.). Ефективними виявилася його податкова політика і грошова реформа. Він сприяв поживленню виробництва на багатих угорських шахтах, а 1335 року виступив з ініціативою економічного й політичного співробітництва. З його ім'ям пов'язана й так звана вишеградська зустріч за участю королів Угорщини, Чехії й Польщі, що поклала початок першому союзу держав у Центральній Європі.

Син Кароя король Лайош (Людовік) Великий (1342-1382 рр.) в ході військових походів розширив кордони, які при ньому простягалися до самої Болгарії. Йому принесли присягу нові румунські князівства Молдавія й Валахія, а Венеція поступилася Угорщині Далмацією. Про бурхливий розвиток культури в ту епоху свідчить також заснування 1372 року першого угорського університету в місті Пече.

Лайош Великий спадкоємця не залишив. Після його смерті розгорнулася боротьба за престол, яка призвела до анархії. Однак, Жігмонду (Сигізмунду) Люксембургському (1387-1437 рр.), який переміг у цій боротьбі, завдяки власному міжнародному авторитету, вдалося відновити порядок. У 1410 році Жігмонд був обраний імператором Священної Римської імперії німецької нації. Імператор і угорський король, він зумів чимало зробити в інтересах відновлення миру в Європі, але виявився безпорадним перед обличчям небезпеки, що насувалася з боку Османської імперії. Турецьке ярмо зумовило історію Угорщини на три сторіччя уперед.

Турки-османи, які, переправившись через Мармурове море, нападали з боку Балканського півострова, ступили на європейську землю в 1354 році і, за кілька десятиріч, підкоривши балканські народи, нестримно просунулися углиб континенту. Але звитяжні походи легендарного Яноша Хуняді (1407-1456 рр.) на ціле сторіччя відстрочили розширення турецької інвазії в Європі. За результатом битви при Нандорфехерварі (нині Белград) 1456 року напружено стежили у всій Європі. Звістка про перемогу Яноша Хуняді зустрічалася вдячними торжествами.

1458 року угорськими станами був обраний на престол син Яноша Хуняді – 15-літній підліток Матяш Хундяї (Корвін), який відрізнявся незвичайним талантом. На час правління Матяша припадає небачений розквіт країни. Його зусиллями була створена могутня централізована монархія зі стабільними прибутками, добре підготовленою адміністрацією і надійною найманою армією. «Справедливий Матяш», який згодом став героєм народних казок, утримував у Буді і Вишеграді, розташованому в найбільш живописному куточку Дунаю, один із найбільш пишних ренесансних дворів Європи. Його знаменита бібліотека також вважалася одним із найзначніших зібрань рукописів в Європі. Угорський король охоче запрошував до двора вчених і художників. Завоюванням нових територій (Моравії, Сілезії, значної частини Австрії) він прагнув до створення сильної «дунайської імперії», здатної протистояти Османській імперії.

Матяш помер 1490 року. Законних спадкоємців у нього не було. Після його кончини на троні опинилися маловпливові правителі, через що політична стабільність держави похитнулася, а її міжнародний авторитет впав. Розгул феодалної анархії і міжусобні війни призвели до селянської війни 1514 року. Країна була в стані феодалної роздробленості, її роздирали розбрати, коли до південних кордонів підійшли турки: Османська імперія, що досягла апогею влади, готувалася здійснити новий похід на Європу. Напад турок, яких усі побоювалися, стався 1526 року. Відбулася битва біля Мохача. Величезне турецьке військо, що складалося з 70-80 тисяч чоловік прибуло до місця битви

під керівництвом самого Сулеймана I (Великого). За півтори години Угорщина втратила усю піхоту; причому в битві з перевершуючими силами противника загинули її кращі представники дворянства й угорський король Лайош II (1506-1526 рр.).

Після поразки в битві біля Мохача країна протягом 150 років була розірваною на три частини: центральна частина, що вклинилася між двома іншими, була окупована турками; західними й північними областями правили Габсбурги, які вступили на угорський престол; у східній частині сформувалося Трансильванське князівство (Ердей). Боротьба за звільнення тієї частини країни, що була під турками, велася майже безперервно. Спустошливі війни, заснована на безмежній експлуатації система турок і угін в рабство мас угорського населення призвели до трагічних наслідків. За короля Матяша населення становило чотири мільйони осіб, як і в Англії тієї пори. Протягом двох подальших сторіч населення Європи подвоїлося. Що до Угорщини, то тут в кінці XVII століття нараховувалося усього лише три мільйони осіб. Усвідомлюючи необхідність в союзниках проти турок, угорські магнати західних і північних областей замість загиблого в битві біля Мохача короля обрали на престол австрійського ерц-герцога Фердинанда I Габсбурга (1501-1564 рр.). з цього часу майже протягом чотирьох сторіч на угорському престолі знаходилися королі династії Габсбургів. У боротьбі з турками не тільки Угорщина мала потребу в Габсбургах, але і Габсбурги потребували її. Тому, хоч їхня політика і відповідала, передусім, династичним інтересам, вони зберегли угорську конституцію, віддаючи повагу угорським законам, і практично майже не втручалися у внутрішні справи країни.

Трансильванське князівство (східна половина країни) не була окупована турками, зате його обклали непомірними податками. Місцеві князі досить самостійно вирішували внутрішні справи, а ось у зовнішній політиці вимушені були постійно балансувати між двома великими державами: імперією Габсбургів та Османською імперією. Видатні трансильванські князі Іштван Баторі, Габор Бетлен і князі Ракоці послідовно боролися за возз'єднання

Угорщини, за вигнання турок, а потім, оскільки влада Габсбургів набирала прискорених темпів, – і за вигнання останніх. У той час як в Європі боротьба релігій була в самому розпалі, Трансільванія залишалася островом релігійної терпимості; причому 1571 року її Державні збори в законному порядку закріпили право на свободу чотирьох традиційних релігій: католицької, реформатської (кальвіністської), євангелічної (лютеранської) й унітаріатської. 150 років боролися угорці за звільнення країни. Однак покінчити з все ще сильною Османською імперією можна було тільки, згуртувавши всі європейські сили. 1686 року міжнародні сили Священного союзу, утворені з ініціативи папи римського Габсбургською імперією, Польщею й Венецією, під предводительство герцога Євгена (Єньо) Савойського звільнили Угорщину.

Імператор Габсбург вважав звільнені землі підкореними провінціями, що викликало протест угорської знаті і призвело до змови і повстань. Найбільш значною була визвольна боротьба (1703-1711 рр.), під керівництвом Ференца Ракоці II, яка хоч і потерпіла поразку, але примусила Габсбургів повернути місцевим дворянам минулі привілеї. У наступному сторіччі розвиток Угорщини йде за загальноєвропейською моделлю: вона знаходиться під духовним впливом, як Просвіти, так і реформ проінформованого абсолютизму (Марія Терезія (1740-1780 рр.) та Йосиф II (1780-1790 рр.)). У кінці XVIII – на початку XIX століття настає епоха пробудження нації, буржуазних реформ і революції. Боротьба за реформи, що відкривають шляхи для буржуазного розвитку, була тісно пов'язана з боротьбою за національну незалежність і привела до революції в Пешті, яка вибухнула 15 березня 1848 року. Видатними історичними особистостями тієї епохи вважаються граф Іштван Сеченьї (1791-1860 рр.) і Лайош Кошут (1802-1894 рр.). Сеченьї вважав, що прогрес можливий і в умовах імперії Габсбургів. Він робив акцент на економічному розвитку і виступав прихильником еволюційних перетворень. Розгортанню процесу буржуазного розвитку Угорщини він сприяв не тільки своїми працями, що мали величезне значення, організаторською й просвітницькою діяльністю в колі аристократії, але й тим, що пожертвував заради мети цього розвитку значну частину власних

коштів. Ім'я великого патріота всілякий раз приходиться на спомин, коли мова заходить про Угорську Академію наук (заснована 1825 року), регулювання русел рік Дунаю й Тиси на угорській території, створення умов для річкового пароплавства і залізничного сполучення. Кошут, на відміну від Сеченї, наріжним каменем усіх перетворень ставив питання національної незалежності; причому він дотримувався радикальних політичних принципів. Будучи блискучим оратором, він зумів підняти національний дух людей на визвольну боротьбу, за якою пішла мирна пештська революція, коли король Габсбург, зрадивши освячене раніше завоювання революції, здійснив озброєний напад на Угорщину. Лише в союзі з російським царем Ференцу (Францу) Йосифу I (1830-1916 рр.) удалося потопити в крові героїчну національно-визвольну боротьбу угорського народу, що продовжувалася цілий рік. Угорські загони склали зброю 13 серпня 1849 року. Це сталося біля містечка Вілагош (нині Румунія, Трансільванія). За придушенням визвольної боротьби почалася жорстка розправа і майже двадцять років бюрократичної тиранії. Однак в середині 1860-х років в зв'язку з політичною ситуацією, що склалася в Європі Габсбурги були зацікавлені в упорядкуванні своїх зв'язків із пригнобленою Угорщиною, що чинила пасивний опір. Вони пішли на переговори з угорською стороною, делегацію якої очолював Ференц Деак (180-1876 рр.). (В угорській історії він є третім по рахунку видатним політичним діячем XIX століття.) Переговори із Францем Йосифом, що відбулися 1867 року, носили компромісний характер, тому-то Ференца Дека стали називати "мудрецем вітчизни". Народилася Угода про перетворення імперії Габсбургів у дуалістичну монархію Австро-Угорщину. Імператор визнав завоювання революції 1848 року і відновив конституційний порядок. В Угорщині, що отримала повний суверенітет у внутрішніх справах, був створений національний уряд. Загальними з Австрією залишилися зовнішня політика, фінанси й армія. Протягом півстоліття, що минуло після Угоди, спостерігався небачений до цього економічний і культурний підйом, в ході якого Угорщина перетворилася на аграрно-промислову країну із сучасною інфраструктурою і квітучою буржуазною культурою. Кінець «щасливим

мирним часам» поклала перша світова війна. Угорщина як складова частина двоєдиної монархії потерпіла поразку. У такій критичній ситуації восени 1916 року почалася буржуазна революція, що закінчилася проголошенням Республіки. Її президентом став граф, який симпатизував Антанті Михай Каройї (1875-1955 рр.). Новий президент не зумів справитися з внутрішньополітичними проблемами, а також належно вплинути на мирні переговори. 1919 році він передав владу комуністу Бела Куну. Угорська Радянська республіка, що проіснувала три місяці, лише посилила і без того трагічне положення. Згідно з підписаним 1920 року Версальським (Тріанонським) мирним договором, який фактично був нав'язаний перемігшими країнами Антанти, Угорщина втратила дві третини території і більше половини населення. У результаті перестала існувати єдина економічна й культурна система держави з тисячолітньою історією і його транспортна мережа. Понад три мільйони угорців стали національними меншинами в сусідніх з Угорщиною країнами. У період між двома світовими війнами політичній еліті при консервативному правителі Міклоші Хорті (1868-1957 рр.) вдалося справитися із завданнями, що витікали з військової поразки і надзвичайних втрат території й населення, і консолідувати країну. Але еліта була не в змозі модернізувати суспільну структуру і вирішити тяжкі соціальні проблеми. Угорщина не зуміла вчинити опір експансії все більш набираючої сили гітлерівської Німеччини, і хоча й не була фашистською, але, сподіваючись на можливість ревізії Версальського (Тріанонського) мирного договору й повернення їй хоча б частини територій, втрачених після першої світової війни, у другій світовій війні виступила на стороні Гітлера. Консервативна еліта, яка із самого початку протистояла нацизму, шукала можливості укладення угоди з країнами Антанти. Німеччина, користуючись даними власної Секретної служби, зуміла, однак, розгадати намір Угорщини вийти з війни і, щоб упередити це, 19 березня 1944 року здійснила військову окупацію союзника, що ослуhavся. Окупанти допомогли прийти до влади маріонетковому уряду угорських фашистів-нілашистів, внаслідок чого почалися депортація єврейського населення й переслідування прогресивної еліти. Після

звитяжного просування Червоної Армії Угорщина перетворилася на поле воєнних дій. На Ялтинській конференції 1945 року долю країни, що лежала в руїнах, вирішили великі держави: вона була віднесена до сфери радянських інтересів. Усупереч надіям угорців і обіцянкам союзницьких великих держав, звільненій від німців Угорщині не дали можливості вступити на незалежний демократичний шлях розвитку. У ній залишилися радянські війська. Сформована після війни багатопартійна демократична система під радянським тиском поступово припинила існування. При владі була поставлена Комуністична партія, сталінське крило якої під керівництвом Матяша Ракоші (1892-1971 рр.) 1948 року ввело державну систему радянського типу. 23 жовтня 1956 року вибухнула революція. Угорці боролися проти беззаконня й терору. Подавити виступи народу маріонетковому уряду вдалося лише в ході озброєної боротьби за допомогою радянських військ. Після жорстокої розправи, учиненої реорганізованою Угорською комуністичною партією на чолі з Яношем Кадаром, почався новий етап окупації, але як і раніше радянського зразка. У 60-ті роки з метою консолідації існуючого положення, уряд, пішовши на відомі послаблення, провів економічні реформи, що носили обмежений і половинчастий характер, які призвели до деякого підвищення життєвого рівня населення. Перед угорськими громадянами стало поступово відкриватися все більше можливостей для виїзду за кордон. Був також узятий курс на поживавлення економічних контактів із Заходом. Усе це певною мірою відрізняло Угорщину від інших східноєвропейських – соціалістичних країн. Вона отримала назву «найвеселішого барака» в соціалістичному таборі. У ті часи даний вираз мав вельми позитивний відтінок.

У середині 80-х років для всього світу вже не було секретом, що соціалістичний економічний лад переживає кризу. Особливо сильне суспільне й ідейне бродіння відмічалось в Угорщині з її найбільшою відкритістю на Захід. Саме тому, коли 1989 року зміни в міжнародній політиці вже не залишали сумнівів відносно реальних перспектив відновлення незалежності Угорщини, угорське суспільство виявилось підготовленим до сприйняття змін, що

дозволило здійснити зміну ладу мирним шляхом. Різні суспільні угруповання, що боролися за зміни й організовували рухи мас, створили власні легальні політичні партії. 23 жовтня 1989 року (у річницю революції 1956 року) була проголошена Угорська Республіка, що стало символічним вираженням суті зміни ладу: відновлення суверенітету країни, переходу від централізованої планової економіки до ринкового господарства і від партійно-державної диктатури до багатопартійної демократичної системи. Після сорокарічного існування однопартійної системи 1990 року відбулися перші дійсно вільні вибори. Сформовані Державні збори заснували інституційну систему демократичної держави західного типу, на основі якої країна знову стала незалежною європейською правовою державою. Відносно основних економічних національних інтересів і найважливіших цілей зовнішньої політики між парламентськими партіями відмічається консенсус. Уряд правоцентристських партій, що перемогли 1990 року, як і урядова коаліція соціалістів і лібералів, що правила в період з 1994 по 1998 рік, а потім коаліція правоцентристських і цивільних партій 1998-2002 років, так само, як і нинішній коаліційний уряд Угорської соціалістичної партії і Союзу вільних демократів вважали і вважають невідкладним завданням повноправну участь Угорщини в євроатлантичній інтеграції і розвиток контактів із сусідніми країнами, приділяючи особливу увагу захисту прав угорської національної меншини на основі європейських норм. Депонуванням документа про приєднання 12 березня 1999 року Угорщина офіційно визнана членом НАТО. Важливою віхою в історії країни стали підписані в Афінах 16 квітня 2003 року договори про приєднання Угорщини до Європейського Союзу: з 1 травня 2004 року Угорщина стала повноправним членом ЄС.

Туризм. *Єгер.* Місто Єгер розміщене у 120 км від Будапешта на північний схід, вбік від автомагістралі. Єгер славиться визначними пам'ятками, найдавнішою з яких є фортеця, що успішно витримала штурм турецької армії в 1552 р.. Заслужують на увагу гостей і чудові храми в стилі барокко: Базилика, де знаходиться найбільший в Європі орган, будинок інституту, костел Мінаритів

(молодші брати францисканці Святого Антонія) та пам'ятники періоду турецького панування. На базі вже добре відомих у ті часи джерел турки побудували лазні-купальні, одна з яких у трохи реконструйованій формі діє і сьогодні. Злегка радіоактивна лікувальна вода, що містить кальцій, магній і гідрокарбонат, успішно застосовується під час лікування хронічних захворювань органів опорно-рухового апарату, а також під час реабілітаційного лікування після ортопедичних операцій. Єгер є центром одного з найвідоміших виноробних регіонів Угорщини, серед незліченної кількості сортів вироблених тут вин виділяється всевітньо відомий «Бікавер» («Бичача кров»). Безліч цікавих екскурсій можна зробити в мальовничі гори, що розкинулися на схід від міста.

Дебрецен. Варто відвідати найбільше місто східної Угорщини – Дебрецен, що знаходиться на схід від Будапешта (230 км). Це великий центр науки, культури, мистецтв і релігії. Як центр угорської реформаторської (кальвіністської) церкви його часто називають «Кальвіністським Римом». Купальний комплекс, що розкинувся на великій території, знаходиться в найчарівнішій частині міста «Надьерде» (Великий ліс). Воду, багату на хлор, бром, йод і гідрокарбонат, використовують для лікування захворювань органів опорно-рухового апарату. Сучасному терапевтичному центру понад десять років. Улітку 1998 р. до нього прибудували і відкрили чотирьохзірковий готель «Термал» здатний задовольнити найвимогливіші запити.

Недалеко від Дебрецена розміщена ще одна термальна купальня *Хайдусобосло*. Привабливість її підвищує той факт, що в декількох кілометрах від міста розкинулися знамениті Хортобадьські степи, одна з найважливіших туристичних визначних пам'яток Угорщини.

Дюла. Наступним пунктом на сході Угорщини є м. Дюла, що знаходиться в південно - східній частині Великої Угорської рівнини, на березі р. Фехер Кереш майже на кордоні з Румунією. Лужна йодисто-бромиста вода з джерел живить відкриті й закриті басейни Міської купальні, розміщеної у величезному стародавньому парку. Курси купання успішно застосовуються під час лікування

захворювань органів опорно-рухового апарату, а питні курси використовуються для лікування запальних захворювань травного тракту. Визначною пам'яткою міста є єдина на рівнинній частині території Угорщини фортеця, що в наші дні приймає в літні місяці театральні фестивалі. У місті народилося багато видатних діячів угорської культури. Серед них автор музики угорського Гімну Ференц Еркель, звідси родом і родим всесвітньо відомого німецького художника Альбрехта Дюрера.

Будапешт. Оглянувши східну провінцію Угорщини, ми направляємось до столиці країни, яка різко виділяється між іншими містами країни. Відправитися на прогулянку Будапештом варто з Фортечної гори, де розміщена Будаїська фортеця. Її історія починається в далекому минулому. Район, де вона знаходиться, сформувався в XV ст. Знайомство з ним можна почати з його центральної площі, що має ім'я Святої Трійці. Посередині площі піднімається монумент Святій Трійці, але головна окраса площі – це знаменитий храм Матяша. Перші згадки про нього виявлені в документах 1247 р., де він згадується, як храм Марії. З того часу він неодноразово перебудовувався, у нинішньому виді існує з 1896 р.

У південній частині Фортечної гори піднімається масивний ансамбль Королівського палацу, побудованого сім століть назад. Сьогодні в його будинках працюють кілька музеїв. Найпопулярніший з них – Національна Галерея (Немзеті Галерія). Тут зібрано здобутки найбільших угорських художників і скульпторів XIX-XX ст. Перед Галереєю знаходиться велика тераса, відкіля відкривається прекрасний вид на гору Геллерт. Її висота 235 м. На вершині гори споруджена Цитадель. Це порівняно молода споруда, яку побудували Габсбурги в 1850 р., щоб тримати під контролем угорську столицю. Піввіку тут стояв австрійський гарнізон, лише в 1899 р. угорські влади викупили Цитадель. Зараз у її колишніх казармах працюють: ресторан, пивний бар, кав'ярня. Біля підніжжя гори Геллерт знаходиться одна зі знаменитих угорських купалень – «Рудаш», побудована на джерелі лікувальної термальної води. А недалеко від неї, за течією Дунаю знаходиться готель «Геллерт», у комплекс

якого входять і водолікарня, і відкритий басейн із штучними хвилями, а також закритий басейн. Вони теж використовують воду підземних термальних джерел.

На базі термальних джерел працює безліч інших купалень і бань. Одна із найпопулярніших – «Сечені», розміщена на Пештській стороні, біля парку Варошлигет, тобто «Міський гай». Купальня і водолікарня «Сечені» побудовані в 1913 р. Вода до них надходить з артезіанського колодязя глибиною 1256 м, і має постійну температуру 76°C. У парку на площі 13,5 га розмістилися Столичний зоопарк і Ботанічний сад. У даний час тут знаходяться понад 4000 тварин і близько 10 тисяч рослин.

Західна границя Варошлигета виходить на площу Героїв, у центрі якої піднімається Пам'ятник Тисячоріччю Угорщини. Його побудували в 1896 р., до свята, але на початку століття перемінили деякі його скульптури. Центр ансамблю становить 36-ти метрова колона з крилатим генієм на вершині і статуї вождів семи угорських племен, серед них і Аркада, вождя угорців, що прийшли у 896 р. на територію нинішньої Угорщини. По обидва боки колони – напівкругла колонада з бронзовими статуями видатних діячів угорської історії.

У Будапешті два залізничних і шість автомобільних мостів через Дунай. Кожний з них є чудовим архітектурним шедевром. Найстарший міст – Ланцхид, що означає «Ланцюговий міст», був побудований у 1849 р. Між мостами Арпад і Маргет, у самому центрі Будапешта, на Дунаї р зміщений острів Маргет, ще одна визначна пам'ятка угорської столиці. Його довжина 2,5 км, найбільша ширина 500 м. Люди жили тут ще в древні століття. Це улюблене місце відпочинку будапештців і гостей столиці. На ньому працюють два готелі, безліч ресторанів і кафе, і пляж «Палатінус». Спустившись на острів з моста Арпад, можна прогулятися чарівним японським садом, недалеко від якого розміщений літній міст, де щорічно проходять літні театральні фестивалі.

Паралельно до острова Маргет на західному березі Дунаю розміщений найдревніший район столиці, Буда, тобто «Стара Буда». Головними туристичними об'єктами є – Головна площа, по-угорськи «Фе Тер», залишки будівель древнього римського поселення Аквінка. Варто відвідати музей

Аквінка, що знаходиться поруч з руїнами цивільного міста римлян. Але найбільший інтерес гостей викликає амфітеатр військового міста, недалеко від музею. Це – один з найбільших амфітеатрів що були в римських провінціях. Тут можна ще довго розказувати, але найкраще побувати самому. Пізніше вирушаємо на захід, де також розміщені не менш цікаві об'єкти, серед яких найбільше озеро Європи – Балатон.

Курорти. Балф. У західній провінції країни помітний вплив австрійської культури і розвиток сучасної туристично-рекреаційної бази орієнтується на відвідування австрійцями цієї прикордонної території. Водолікарня м. Балф розміщена поблизу підніжжя Альп, на березі озера Ферті, 7 км від Шопрона й 75 км від Відня. Його джерела відомі з часів Римської імперії. З XVI ст. купальня була власністю міста Шопрон, і, цікаво відзначити, що це було перше в Угорщині курортне місце, де за вхід у купальню треба було платити. Вода місцевих джерел містить солі, гідрокарбонат, хлорид, сірку і благотворно діє під час лікування хронічних захворювань органів опорно-рухового апарату. Питні курси цієї води успішно застосовуються під час лікування запальних захворювань шлунково-кишкового тракту. Місцева вода розливається в пляшки. Невелике, але дуже затишне курортне містечко сильно постраждало під час Другої світової війни. Відбудова завершилась тільки в 1975 р.. Визначною пам'яткою Балфа є побудований у XIV ст. собор, а також так звана купальня каплиця. Її фрески унікальні у своєму роді. Вони зображують Христа в купальні. У безпосередній близькості від Балфа знаходиться одне з найкрасивіших міст Угорщини - Шопрон, яке називають угорським Версалем, де знаходиться сліпучий палац князів Естерхази і відомі каменоломні у Фертеракоше.

Бюк. У містечку Бюк три десятиліття назад у процесі нафторозвідувального буріння на поверхню, як гейзер, вирвався струмінь термальної води температурою 58° С. Після цього «сонне» містечко Бюк і його околиці пережили процес бурхливого розвитку. Була побудована водолікарня, здатна щодня приймати тисячі гостей, слідом за цим один за одним споруджувалися готелі, будинки відпочинку і дачі. Особливістю курорту є відкритий в 1997 р.

рекреаційний парк. Сьогодні Бюк є, напевно, найдинамічнішим курортом, де чудово почуваються і пацієнти, що прагнуть оздоровлення і молодь, що надає перевагу розвагам та спорту. Оскільки, Австрія знаходиться усього за 25 км, понад половину гостей прибувають відтіля. Тут же обладнана і найбільша не тільки в Угорщині, але і у всій Центральній Європі площадка для гри в гольф.

Відпочиваючі мають змогу зробити численні екскурсії, вони можуть побувати в таких середньовічних містах, як Шопрон і Кесег, познайомитися з пам'ятниками римської епохи в Сомбатхее і т. д.

Шарвар. Невелике містечко Шарвар, розміщене у 120 км і від Відня, і від Граца, у свій час було маєтком однієї із самих знатних родин Угорщини, Надашди. Пов'язаний у минулому з фортецею, величезний дендрарій сьогодні безпосередньо зв'язаний з побудованим 10 років тому термальним готелем, де проходять курси лікування не тільки пацієнти з захворюваннями органів опорно-рухового апарату, але і пацієнти з хронічними запальними захворюваннями дихальних шляхів і гінекологічних хворих. Одержувана шляхом виварювання з води одного з місцевих джерел сіль, «Шарварський термальний кристал» відома в усьому світі. Розчиняючи у воді, її використовують для прийняття ванн, а також для інгаляцій у разі хвороб дихальних шляхів. Із Шарвара легко можна проїхати в сусідні міста Шопрон, Кесег, Сомбатхей, а також до найбільшого в Центральній Європі озера Балатон.

Хевіз – найвідоміший курорт Угорщини. Він знаходиться в просторій долині у 6 км від Кестхея, на північно-західному березі Балатону. Хоча в процесі проведених останніми десятиліттями археологічних розкопок були знайдені експонати, які доводять, що уже в часи Римської імперії тут був курорт, перші письмові згадування про Хевіз датуються XIV ст. У другій половині XVIII ст. селище пережило бурхливий розвиток. Головною визначною пам'яткою Хевіза є розміщене на площі 4,7 га унікальне навіть у світовому масштабі термальне озеро глибиною 36 м. У літні місяці температура води озера становить 33-34°C і навіть у найхолодніший зимовий період вона не опускається нижче 26 °C. Дебіт води озера такий, що за 28-30 годин вона цілком

обновляється. І ця величезна кількість води знаходиться в постійному русі. Гаряча вода, що надходить із джерела розбиваючись на поверхні на радіальні струмені, повільно обертається в напрямі годинної стрілки. Через таке постійне перемішування у всіх точках озера температура однакова. Води озера,ю канали спускаються в Балатон. Одним з найвідоміших лікувальних чинників Хевіза є легко радіоактивні грязі на дні озера. Склад озерної води і термальних вод Хевіза цілком аналогічний, вона містить луѓи, гідрокарбонат, сірку і злегка радіоактивна. І лікувальні грязі, і сама вода дуже оздоровче діють під час лікування хронічних дегенеративних захворювань органів опорно-рухового апарату, посттравматичних станів, подагри, хвороби Бехтерева. Крім ревматичної клініки імені святого Андраша, бажаючих лікуватися чи просто відпочивати, приймають численні готелі, пансіонати і приватні готелі. Число місць у них наближається до 10 тисяч. Хевіз є популярним курорт м і влітку, і узимку. Близькість Кестхея і Балатону забезпечує широкі можливості для занять в галузі культури і спорту. Звідси обов'язково варто зробити екскурсію в один з найгарніших в Угорщині палаців у стилі бароко – палац сімейства Фештетич, де розмістилася чудова бібліотека «Гелікон».

Залакарош. Кілька десятиліть назад під час нафторозвідувального буріння свердловин недалеко від Хевіза і Балатону на поверхню вирвалася вода з багатим вмістом розчинених у ній мінеральних речовин, йоду, бром у і фтору. Температура води в джерелах досягала 85° і навіть 99°С. У центральному будинку водолікарні «Граніт» пацієнти можуть прийняти всі необхідні процедури. Крім закритих басейнів у парку лікарні є і басейни під відкритим небом. У Залакарош приїжджають пацієнти, що страждають захворюваннями органів опорно-рухового апарату, але місцеві води дуже сприятливо впливають і під час лікування хронічних запальних гінекологічних захворювань. Звідси можна робити й екскурсії, серед яких виділяється поїздка до Малого Балатону з його унікальним пташиним заповідником. Малий Балатон – одна з найбільших в Угорщині природоохоронних зон. Багато хто виїжджає і в заповідник буйволів, що знаходиться недалеко від Залакароша.

Туризм Румунії. Історичний нарис. Племена скіфів прийшли на нинішню територію країни в VI ст. до н. е.. Протягом I ст. до н. е. – III ст. н. е. тут мешкали гето-дакійські племена. Вони часто воювали проти Римської імперії. Даки все ж таки потрапили під владу Риму, але ненадовго. Римляни полишили Дакію 271 р. Після римлян приходили племена готів, гепідів, аварів. У V-VI ст. поселилися слов'янські племена. У VIII ст. країна ввійшла до складу Першого Болгарського царства. В XI ст. сюди вторглися печеніги та половці, а в XIII ст. – монголо-татари. У XIV ст. утворилися держави Валахія та Молдавія. У наступному столітті вони потрапили під владу Османської імперії. На півночі країни 1541 р. утворилося князівство Трансільванія. Росія та Австрія не могли змиритися з османським пануванням. У 1812 р. Росія поставила під свій контроль Північно-Східну Молдавію, себто територію нинішньої Молдови. Протягом чотирьох наступних десятиліть румунські націоналісти неодноразово організовували заклоти проти турків. Під час Кримської війни регіон окупували російські війська. Молдавія та Валахія проголосили себе незалежними князівствами. 24 січня 1859 р. господарем (правителем) Румунії вибрали молдавського господаря Александру-Йона Кузу. 23 грудня 1861 р. князівства об'єдналися та утворили Румунію (яка формально вважалася васалом Туреччини). На троні Александру-Йон Куза довго не втримався – його скинули 23 лютого 1866 р.. Господарем 22 травня обрали німецького принца Карла Гогеицол-лерна-Зігмарингена. Незалежність Румунії було проголошено 9 травня 1877 р., під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Берлінський конгрес визнав незалежність Королівства Румунії, а її господар 26 березня 1881 р. став королем Каролем I (1881-1914 рр.). У 1883 р. країна взяла участь у другій Балканській війні та захопила Південну Добруджу. Румунія приєдналася до військово-політичного союзу Німеччини, Австрії та Італії. Під час Першої світової війни Румунія попервах зберігала нейтралітет, але 1916 р. приєдналася до Антанти. З 6 грудня 1916 р. по 29 листопада 1918 рр. країна була окупована німецько-австрійськими військами. 9 квітня 1918 р. Румунія окупувала Бессарабію та Північну Буковину, за умовами Версальського мирного договору

1 грудня того ж року одержала Трансільванію, а 8 грудня – приєднала всю Добруджу. Відтак, за станом на 1919 р., територія Румунії збільшилася вдвічі. Румунська ідеологія вважає це завершенням об'єднання всіх румун у єдиній державі. Короля Кароля I 10 жовтня 1914 р. на троні заступив Фердинанд I (1914-1927 рр.), а того, своєю чергою, – Михай I (1927-1930, 1940-1947 рр.) та Кароль II (1930-1940 рр.). Останній встановив у країні фашистський режим: спершу на чолі з Корнеліу Желя-Кодряну (лідером «Залізної гвардії»), а згодом – з Йоном Антонеску. 27 червня 1940 р. СРСР повернув собі Північну Буковину та Бессарабію, а Болгарія – Південну Добруджу; 30 серпня того ж року Угорщина – більшу частину Трансільванії. Під час Другої світової війни Румунія воювала на боці Німеччини. Щоправда, без особливого ентузіазму. Про це свідчить хоча би той факт, що Одеса тримала оборону проти румун доти, доки А. Гітлер не перекинув під місто німецькі війська. 23 серпня 1944 р. в Румунії було організовано повстання, під час якого фашистський режим маршала Й. Антонеску усунули від влади, а його самого заарештували і 1 червня 1946 р. розстріляли за вироком трибуналу. Радянські війська ввійшли до країни 31 серпня 1944 р. і залишалися до 10 лютого 1947 р. 6 березня 1945 р. до влади доступився коаліційний уряд народно-демократичного фронту на чолі з Петру Гроза. Румунські війська спрямували свою зброю проти гітлерівців. За це король Михай I отримав від Й. Сталіна найвищу радянську бойову нагороду – орден «Победа». Володіння орденом не вберегло Міхая I від втрати 30 грудня 1947 р. королівського престолу, коли країну проголосили Румунською Народною Республікою. Але короля не розстріляли і не заслали до концтабору, а дозволили емігрувати до Швейцарії. Нинішні кордони Румунії визначено Паризьким мирним договором 1947 р. У 1955 р. Румунія стала учасником Варшавського договору. Протягом майже двох десятиліть Румунія була лояльним союзником СРСР. Тертя зі «старшим братом» розпочалися, коли після смерті лідера комуністів Георге Георгіу-Деж 19 березня 1965 р. державне кермо 22 березня захопив наступний лідер комуністів Ніколае Чаушеску. Було встановлено режим особистої влади (з 9 грудня 1967 р. він став главою

Державної ради, а з 28 березня 1974 р. – ще й президентом країни). Протягом 1965-1989 рр. країна мала назву Соціалістична Республіка Румунія. Владу сім'ї Чаушеску було скинуто під час революції 21-22 грудня 1989 р. Диктатора та його дружину Єлену за вироком швидкого суду розстріляли на Різдво, 25 грудня 1989 р., а з 29 грудня назва країни – Румунія. Після революції 1989 р. країною правив Фронт національного порятунку на чолі з Йоном Ілієску. Нові керівники країни були вихідцями зі старої комуністичної номенклатури. Загострилися етнічні проблеми між румунами та угорцями, румунами й циганами. Нову конституцію прийняли 8 грудня 1991 р. Й. Ілієску виграв президентські вибори 1992 р., але програв наступні 1996 р. Президентом 29 листопада став Еміль Константінеску. Країна болісно переходила на рейки демократії та ринкової економіки, про що свідчив страйк шахтарів на початку 1999 р. На президентських виборах у листопаді-грудні 2000 р. переміг Й. Ілієску (президент із 20 грудня), а на парламентських – Партія соціал-демократії. У листопаді 2001 р. Румунія одержала запрошення приєднатися до НАТО, а 29 березня 2004 року ввійшла до його складу.

Туризм. Завдяки сприятливим клімату та рельєфу Румунія має великі туристичні можливості: Чорноморське узбережжя, дельта Дунаю, гірськолижні курорти в Карпатах, бальнеологічні курорти, монастирі на Буковині (північ) в Олтенії (південь), культурні об'єкти в Трансильванії (центр) та в Марамуреші (північ). Узбережжя Чорного моря Румунії є основним об'єктом уваги румунських та іноземних туристів. Модернізація готелів та розвиток місць для відпочинку й розваги, спричинили включення румунських готелів, розташованих на узбережжі Чорного моря, до каталогів найвідоміших у світі туроператорів. Між Мамаєю, найпівнічнішим курортом румунського чорноморського узбережжя та Мангалією, тобто на відстані 60 км, зосереджено понад 100.000 місць у готелях, котеджах, таборах та кемпінгах. Зазвичай, туристичний сезон на чорноморському узбережжі починається в квітні, коли перші групи іноземних туристів приходять на бальнеогрязьове лікування, та завершується на початку жовтня.

Розташована на південному сході Румунія, дельта Дунаю є одним з найбільших в світі водно-болотним угіддям та найбільшою зоною на планеті покритою заростями очерету, будучи ідеальним місцем для гніздування водоплавних птахів. Тут було підраховано понад 330 видів рідкісних птахів, 9 з яких оголошені пам'ятником природи. Всесвітня цінність дунайської дельти була визнана її включенням до міжнародної мережі біосферних заповідників в рамках програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера». Незалежно від пори року, дельта Дунаю є ідеальним місцем проведення відпустки. Тут існують всі умови для наукового туризму, пригодницького туризму, агротуризму, культурного туризму та виховного туризму.

Взимку, дуже популярними є гірськолижні курорти Румунії. У нашій країні діють понад 40 подібних курортів, які посідають лижні, але лише деякі з них обладнані нічним освітленням та сніговими гарматами. Найпопулярнішими є Пояна Брашов та курорти розташовані в Долині Прахова (на півдні країни): Сіная, Буштень, Азуга та Предял. Так само слід згадати й про Аріешень, в повіті Алба (центр), Семенік, в повіті Караш-Северін (південний схід), Бокша та Могоша, в Марамурешському повіті (північ) та Ватра Дорней в Сучавському повіті (північ).

У каталогах найвідоміших міжнародних туроператорів можна знайти пропозиції проведення відпусток на бальнеологічних курортах Румунії. Бальнеологічний сектор є важливою складовою румунського туризму. Мінеральні й термальні води, лікувальна грязь, помірний клімат і, не востаннє, чорноморське узбережжя є вагомим аргументами на користь бальнеологічного туризму в Румунії. Бальнеологічне лікування має давню традицію, Румунія будучи однією з перших країн світу, які утворили на початку століття Наукове товариство бальнеології та кліматології. На сьогодні Румунія має понад 160 бальнеологічних курортів, з яких 40 – національного масштабу. Модернізація готелів та бальнеологічних санаторіїв спричинила повернення окремих румунських курортів в міжнародну туристичну мережу: Беїле Геркулане (південний схід), Беїле Фелікс (північний захід), Келіменешть-Кечулата

(південь), Ковасна (центр), Совата (центр), Сатурн, Мангалія (чорноморське узбережжя).

Багато православних монастирів Румунії включені до маршрутів культурного туризму. На Буковині туристи мають змогу побачити унікальні монастирі з внутрішніми та зовнішніми настінними розписами (фресками): Воронец, Сучевіца, Молдовіца, Гумор та Арборе. Історики мистецтва порівнюють, настінні малюнки цих буковинських монастирів, давністю понад 4 сторіччя, з фресками Базиліки Сан Марко в Венеції або собору Орвето (Італія). Не менш цікавими є й монастирі Драгомірна та Путна, остання будучи й некрополем господаря Молдови Стефана Великого й Святого (1457-1504). І на півдні Румунії існують кілька надзвичайних монастирів, як наприклад Тісмана в повіті Горж, Козія в повіті Вилчя - важливий пам'ятник архітектури XIV ст. та приклад початків архітектури візантійського впливу в Волощині. Теж у повіті Вилчя знаходиться й монастир Хурезь, побудований Константином Бринковяну в 1690-1697 рр., який був внесений до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. У повіті Арджеш, точніше в місті Куртя де Арджеш, можна побачити Господарську Церкву – найдавніший пам'ятник феодального мистецтва, збережений в початковій формі, а також і монастир Куртя де Арджеш - шедевр середньовічної румунської архітектури, побудований в роки правління Нягоє Басараба (1512-1521). Тут знаходяться могили перших королів Румунії Кароля I та Фердинанда I.

Надзвичайно чарівною є Мараморощина (північ), завдяки природній красі, етнофольклорному багатству та гостинності місцевих жителів. Протягом століть тутешні ліси були джерелом виникнення справжньої «цивілізації дерева». Найкращим прикладом цього є дерев'яні церкви, вражаючі марамороські дерев'яні ворота, справжні твори народного мистецтва. Крім різьби по дереву, туристи можуть на власні очі побачити як кожне господарство перетворюється, особливо в зимовий період, на міні-ткальню. У домашніх умовах робиться все, починаючи різними елементами народного костюму, що місцеві жителі одягають у неділю коли йдуть в церкву або на свята, і завершуючи килимами,

витворами народного мистецтва й, не востаннє, традиційними вовняними ковдрами білими з чорними та червоними смугами.

Бухарест. Легенда свідчить, що Бухарест був заснований пастухом на ім'я Букур, інша версія стверджує, що місто заснував після перемоги над турками в XIV столітті якийсь Мірча Старий. Перша згадка про місцевість з'являється в 1459 році в документах правителя Влада Цепеша. 1595 року місто було спалене турками. А 1698 року відновлене, побудовані перші кам'яні дороги, й князь Костянтин Бринковяну переносить сюди столицю.

1859 року Бухарест став столицею об'єднаної Румунії. Протягом XVIII століття Бухарест кілька разів займали турецькі, російські та австрійські війська. 1812 року в ньому був підписаний мирний договір, за умовами якого Румунія втратила Бессарабію і третину Молдови. 1861 року після проголошення об'єднання Валахії та Молдови Бухарест став столицею Румунії. У другій половині 19 століття місто активно розвивалося, населення збільшилося, почалося активне будівництво культурних будівель і розвиток культурного життя. У той час Бухарест називали «Східним Парижем», а проспект Перемоги порівнювали з Єлисейськими полями.

Під час Першої та Другої світових воєн Бухарест був окупований німецькими військами й сильно постраждав під час останньої через бомбардування союзників.

23 серпня 1944 місто було звільнене від німецької окупації. 30 грудня 1947 року в Бухаресті була проголошена Румунська Народна Республіка. Під час правління Миколи Чаушеску значно історична частина міста, включаючи старовинні церкви, була зруйнована. На її місці було споруджено гігантський комплекс адміністративних будівель. В 1977 році у результаті землетрусу загинули 1500 осіб і зруйнована частина старовинних будівель. У наш час Бухарест активно розвивається.

Визначні пам'ятки: Православні церкви XVIII століття і Куртя-Веке, Церква Св. Миколая, Бринков'янська замиська резиденція Могошоая (1698-1702), Музей румунського селянина і Музей села, Тріумфальна арка, Румунська

Атенеї-філармонія, Палац Крецулеску, Палац Парламенту – одна з найбільших за об'ємом будівель світу, Сади Чишміджіу (Cișmigiu Gardens) і парк Херестреу (Herăstrău Park), Національний театр, Державний єврейський театр (колишній «Барашеум»), Університетська площа, Старий Королівський двір і церква, розташовані в центрі історичного району, побудовані в XV столітті Владом Цепешем, також відомим як Влад Дракула; Проспект Перемоги – найстаріша і найбільша вулиця в Бухаресті, яку порівнювали з Єлисейськими Полями; Площа Революції, Національний військовий музей, заснований 1972 року, де представлені найважливіші битви за незалежність і свободу в історії Румунії.

Бухарестська церква Святого Георгія Нового. Румунські та іноземні історики писали в середині п'ятнадцятого століття про швидкий та гармонійний розвиток «чудового господарського двору у Бухаресті», що набагато перевершував інші господарські двори того часу, своєю красою та місцем розташування. Само собою зрозуміло, що й бухарестські церкви будувалися в тій же ноті. Відвідавши Бухарест, в другій половині шістнадцятого століття (1574 р.), француз П'єр Лекалоп'є писав, що в центрі міста були дві красиві церкви, одна із яких була Церква Святого Георгія. Отже, розташована в самому центрі столиці, вона й є однією з найстаріших церков Бухареста. Протягом століть провідні історики та археологи визначили, що церква була спочатку побудована з дерева, а фундамент з річкового каміння. Населення почало виростати, люди вже не вміщалися у церкві. У першій половині шістнадцятого століття постала необхідність будівництва нової та більшої церкви. Літописець Раду Гречану писав, що церква була зведена за кошти Добруша Банула. Історичні документи з кінця XVI століття свідчать про те, що церква була відома особливо мощами, які, як і раніше, зберігаються там, а саме «права рука святого Миколая, архієпископа Мирлікійського». Після одного століття і та церква стала занадто малою для віруючих, а це означає, що в центрі міста населення виростало, особливо родини ремісників і купців, які будували тут майстерні, магазини і житлові будинки. Той же літописець Раду Гречану пише, що на сімнадцятому році правління князя Костянтина Бринковяну (1688-1714

рр.): «Його величність не міг стояти серед таким великим натовпом народу...». Тоді князь вирішив побудувати найбільшу церкву в Бухаресті, яка повинна була носити його славу протягом століть. Ця церква є, по суті, останньою церквою побудованою Костянтином Бринковяну в румунській столиці, могила і мощі якого зберігаються у ній. Після потужного землетрусу від 1802 року, велика бринковянська церква зазнала серйозних збитків, башти будучи зруйновані. Через два роки, 28 серпня 1804 року, Бухарест був потрясаний іншим землетрусом та пожежею, в результаті яких церква знов постраждала. Ситуація повторилася і 1847, 1940 та 1977 років, коли в нашій країні сталися потужні землетруси. У другій половині минулого століття, комуністичний режим вирішив її знести, однак тому що вона була раніше внесена до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, комуністи повинні були відмінити їх план. Крім того, кажуть, що в 1889 році, у цьому храмі відбулися похорони румунського видатного романтика Міхая Емінеску. Для того, щоб Церква Святого Георгія «була знов відновлена якомога ближче до оригіналу», а саме бринковянського стилю, минули багато років археологічних досліджень, а потім досліджень щодо оновлення будівельних планів. Велися тривалі дискусії між численними фахівцями, архітекторами та реставраторами історичних пам'яток. Дослідницька група склала альбом з фотографіями і планами різних архітектурних пам'ятників бринковянського стилю. Водночас, були використані багаті фонди документів з державних архівів, картографії та альбоми з колекції Румунської академії. Після наукових досліджень і археологічних розкопок була підготовлена оцінка з відновлення історичного пам'ятника. Роботи тривали до 1 січня 1978 року. Церква Святого Георгія Нового була нарешті відновлена і стала визначним пам'ятником історії і мистецтва бринковянського стилю.

Палац Парламенту – колишній Будинок Народу, який був перейменований після падіння комуністичного режиму. Грандіозна споруда 270 x 240 м, що йде під землю на 92 м та височіє на 86 м, вага світильників становить 3500 т. У палаці 6 тисяч кімнат, за площею він поступається лише Пентагону.

Триумфальна арка – пам'ятник був зведений у 1920 році на згадку про загиблих в роки Першої Світової війни румунських солдат. Арку прикрашають скульптурні композиції, на її вершині знаходиться оглядовий майданчик.

Палац Контрачені – одна з найстаріших будівель, зведена у 1679-1681 рр., використовувалась як резиденція королів. Зміна правителів спричиняла постійні реконструкції будівлі. У 1977 році палац був перетворений на готель Чаушеску, згодом одне його крило стало музеєм, а інше – резиденцією румунських президентів.

Церква Крецулеску – ортодоксальна церква, збудована у 1720 році з червоної цегли, одна з небагатьох будівель, що збереглася до наших днів в первозданному вигляді. Стіни церкви оздоблені фресками, які були нанесені відразу після її відкриття.

Музей румунського селянства – один з перших у світі етнографічний музей під відкритим небом, який був відкритий у 1906 році. Тут зібрані твори мистецтва, колекції ремісничих виробів, з поміж яких лише колекція кераміки налічує більше 18 тисяч екземплярів.

«Чішміджіу» – міський сад, створений за проектом австрійського ландшафтного архітектора Карла Мейера у 1845-1860 рр. Тут посаджено більше 30 000 дерев, рослин і кущів, привезених з усіх куточків Румунії. Надзвичайно ретельно доглянутий сад – улюблене місце відпочинку мешканців та численних гостей міста.

Констанца – місто і головний порт Румунії, на березі Чорного моря у Добруджі. На місці Констанци у VI ст. до н. е. іонійськими греками, вихідцями із Мілета, був заснований поліс Томи, або Томіс, який у 29 році до н. е. був завойований римлянами. Тут з кінця 8 до 17 рр. жив у вигнанні римський поет Овідій. Імператор Костянтин Великий (правив у 306-337) перейменував Томи у Константініану (Constantiniana). У 1413-1878 рр. Констанца (Кюстендже) знаходилася під ярмом Османської імперії. З 1878 р. у складі Румунії. Місто розташоване на високому березі, має прямі широкі вулиці, добре озеленене. Після 1945 року споруджені залізничний вокзал, театр, спортивний зал,

реконструйовані головна магістраль і портова зона. У Констанці збереглися залишки споруд (у тому числі торгові будівлі 2-3 ст. із мозаїчною підлогою) еллінізму і римських, візантійські базиліки 5-6 ст., фортець 5-6 ст., турецькі мечеті 18-19 ст. це - центр чорноморських курортів Румунії. На північ і південь від Констанци на 50-кілометровій смузі узбережжя побудовані курортні комплекси. Найбільші з них – кліматичні приморські і грязьові курорти Мамая і Ефорія.

Головні пам'ятки Констанци – казино, побудоване на початку 20 століття, акваріум, дельфінарій і планетарій. Також в місті можна відвідати Музей історії природи та археології, музей румунського мореплавання, етнографії та астрономії, музичний і драматичний театри. Три головних релігійних пам'ятника в Констанці - православний кафедральний собор, католицький костел і мечеть. В акваторії порту можна постійно спостерігати безліч судів, які везуть сюди вантажі з усього світу, але найбільший інтерес туристів викликають старовинні османські і давньогрецькі кораблі, що стоять на вічному причалі біля набережної. Сама набережна є зосередженням великої кількості історичних пам'яток, зокрема дуже цікаві моделі кораблів, типових для різних періодів розвитку мореплавання. Та й саме місто ввібрало в себе всі ті особливості, які були характерні для стародавніх греків, римлян і османців, тому архітектура його різноманітна і мальовнича. Старовинні будівлі грецької і османської архітектури чергуються тут з сучасними висотними спорудами, вулиці прикрашені численними фонтанами, здебільшого, спроектовані у вигляді бульварів, завдяки чому Констанца виглядає дуже зеленою, а в поєднанні з морською свіжістю дає можливість для тривалих прогулянок. Одним з архітектурних символів міста є в'їзні ворота, які прикрашені кораблями в натуральну величину. Кожному гостю міста вони повідомляють про те, що Констанца – не звичайне місце, а вузол, у який міцно пов'язані морські та сухопутні дороги, античні і сучасні. У місті збереглися залишки давньогрецьких будівель, у тому числі торгові будівлі 2-3 століть з мозаїчною підлогою.

Будучи містом різних релігій, Констанца багата культовими спорудами. Православний Собор Святих Петра і Павла був побудований в 1885 році. Зовні він мало нагадує православні храми – позначився вплив османської архітектури. Головний скарб Собору – чудові унікальні фрески, які на диво добре збереглися з часів зведення собору.

Мечеть Карола, побудована в 1900 році є точною копією Анатолійської мечеті. Висота її мінарету становить 50 метрів, а з її майданчика можна розглянути практично все місто і акваторію порту. Католицький костел 1908 року виконаний в традиційному для подібних споруд стилі і є центром католицької громади міста.

Ясси. Місто Ясси розташувалося на схилі пагорба Копо, а навколо нього живописно протікає річка балую. Ясси в Румунії відомий як перше місто-музей, в якому знаходиться більше 120 туристичних пам'яток. Місто колись був столицею Молдавії, заснований на перетині торгових шляхів Чорного та Балтійського моря. Ясси швидко завоював статус одного з центральних міст повіту Молдови. Історія міста на семи пагорбах починається з 1408 року, і вже тоді в місті активно розвивалося виноробство, зробивши зараз місцевість Контарь найвідомішою в світі виноградарства.

У монастирях Ясси знайшли свій притулок у переслідуваннях православні ченці, таким чином зробивши місто центром усього східного християнства. Зараз у місті налічується більше 50 православних церков, головними з яких вважають Трьохсвятительську церкву або церкву Трьох єпархій XVII століття, найцікавіше культова споруда Європи, а також церква Святого Миколи Чудотворця, найдавніший архітектурний пам'ятник Ясси, і митрополичий Собор, який вважається матір'ю всіх Румунських церков, і є найзначнішим культовим спорудженням країни. Є в місті також і римо-католицький, і вірмено-грегоріанському, і євангелічний храми.

Кажуть, що Ясси лежать на семи пагорбах, як і вічне місто Рим. Кожен пагорб увінчаний церквою, з дзвіниці якого відкривається неповторний – у буквальному сенсі – вид. Самі церкви є чудовою архітектурною прикрасою

міста. Головна визначна пам'ятка Ясс – Церква Трьох Святителів. Незвичайно красиве архітектурне рішення доповнюється не менш чудовим внутрішнім оформленням, а орнамент, висічений з каменю під куполом церкви, унікальний. Музейна колекція цього храму містить безліч цікавих і часом несподіваних експонатів. Так, саме тут можна побачити друкарню, створену в 1640 році, вона до цих пір може виконувати свої функції.

Церква Метрополітане (XIX століття) цікава не тільки, як історичний та архітектурний пам'ятник, вона носить звання «мати всіх румунських церков». Церква Миколи Чудотворця (15век) була місцем помазання молдавських господарів. Всього в Яссах понад п'ятдесят церков, кожна з яких має свій вигляд, свою історію.

Курорти. Клімат та рельєф Румунії, безліч мінеральних та термальних джерел, соляні шахти, лікувальні грязі включають Румунію в категорію ідеальних місць для відпочинку та терапевтичного лікування, використовуючи виключно натуральні засоби.

В Румунії існують більш ніж 160 бальнеокліматичних курортів, в т.ч. європейського значення, які володіють широким комплексом лікувальних факторів, що сприяють зціленню від майже всіх видів захворювань. На території країни зосереджено більше третини мінеральних джерел європейського континенту, яких налічується біля трьох тисяч. Завдяки їх складу, мінеральні води є цінним природним лікувальним фактором. Вони володіють широкою гаммою терапевтичних властивостей.

Крім мінеральних вод, Румунія багата і іншими факторами, які сприяють процесу відновлення та укріплення здоров'я: озера з терапевтичними властивостями, сапропелеві грязі, природний газ з терапевтичними властивостями тощо.

Ефоріє Норд – завдяки унікальному поєднанню лікувальних природних факторів та чудових умов для грязе – та водолікування цей курорт став одним з кращих кліматичних та бальнеологічних центрів в Східній Європі. Основна відмінна особливість курорту – спеціалізація на лікувальних програмах. Лиман

Текіргьол є унікальним об'єктом природи румунського узбережжя Чорного моря. Його вода в кілька разів більш солена ніж морська, а дно вкрите відкладеннями сапропелевих грязей, за що його часто порівнюють по ефективності з Мертвим морем. З використанням сапропелевих грязей в Ефоріє Норд лікують ревматизм, захворювання шкіри, центральної нервової системи, безпліддя та неврастенію. Багато готелів курорту мають власну лікувальну базу на надають широкий спектр лікувальних програм. В них облаштовані басейни з підвищеною концентрацією солі.

Ана Аслан Health SPA – найбільший та найпопулярніший лікувально-оздоровчий центр Румунії, що знаходиться в готелі Еуропа 4*. Центр набув популярності завдяки технікам по тонізуванню, відновленню, лікувальним методикам по боротьбі з целюлітом та порушенням периферичного кровообігу з ефектом відродження та омолодження тіла.

Сленік Молдова – курорт відомий своїми 20 джерелами лікувальних вод, які були відкриті ще в 1801 році. Спеціалісти порівнюють склад води Сленік Молдови з водами Карлових Вар, Віші. В 18 км від курорту розташоване містечко Тиргу Окна, в якому знаходиться найбільша в Європі соляна шахта, де на глибині 150 метрів, прямо в надрах шахти, знаходиться санаторій. Відвідування санаторію шахти Тиргу Окна – найефективніший засіб для лікування астми та інших бронхологічних захворювань. Крім мінеральної води та соляної шахти, в курорті Сленік Молдова використовується інший лікувальний фактор – мофетта (вуглекислий газ, що виходить з-під земної кори через вулканічну активність).

Совата – курорт в основу лікування якого, покладений унікальний природній фактор – соляне Ведмеже озеро та його геотермальна вода. Найкраще властивості води проявляються при лікуванні розладів опорно-рухової системи, ряду дерматологічних та – у вигляді інгаляцій – захворювань органів дихання. Лікувальна грязь з дна озера має антибактеріальні та протизапальні властивості, а також використовується для лікування

розладів опорно-рухової системи та гінекологічних захворювань. Власне, саме успіхи в лікванні безпліддя і принесли колись популярність цьому курорту.

Курорт Харгіта-Бей – бальнеологічний курорт площею 34 га, розташований на висоті 1350 м над рівнем моря між гірськими піками дикої краси, на відстані 219 км на північ від Бухареста, 13 км на захід від М'єркуря-Чук, 81 км на північ від міста Брашов. Назва населеного пункту засвідчена в документі від 1558 року, коли там були виявлені дві сірчані ями. Сюди прибували для лікування відомі господарі Трансільванії тих часів, серед яких Михай Апафі (1662-1690 рр.), чий син видужав тут. Зараз ці мофети використовують для лікування серцевих захворювань і захворювань кровоносної системи. Розташований неподалік повітового центру М'єркуря Чук, він є «лижним раєм» для любителів зимових видів спорту. Зима тут є занадто довгою і приносить багато снігу. Курорт Харгіта-Бей став центром зимових видів спорту через сприятливі погодні умови, завдяки яким сніг лежить 4 місяці – грудень, січень, лютий і березень. Але не рідко бувають роки, коли на лижах можна кататися і у травні. Середній шар снігу взимку перевищує 60 см. Там три гірськолижні траси різної міри складності, з підйомниками та нічним освітленням. Не дивно, що гірськолижні траси Харгіта-Бей дали Румунії до цих пір 80 національних чемпіонів! Колись, курорт Харгіта-Бей став популярним через видобуток каоліну, тамтешню мінеральну воду та газоподібні еманції. Все це можна знайти в серцевині ялових лісів на масиві Харгіта-Чічеу. Мофети і газоподібні еманції, а також виверження сильно кислих мінеральних вод з підвищеним вмістом заліза та магнію, дуже поширені в периферійній зоні Карпат, доказують наявність сильної пост-еруптивної вулканічної активності. Сьогодення і майбутнє цього гірського курорту полягає в туризмі. Для цього розгортаються чудові проекти, перша фаза яких, а саме створення сучасної інфраструктури, була вже завершена, і були побудовані важливі пункти: асфальтовану трасу для біатлону, трасу для сноу-тюбінгу, гірські велосипедні шляхи, сучасний пригородницький парк і льодовий каток, вже не говорити про нові лижні траси. Хто шукає одужання, може отримати вигоду

з чудових ефектів сірчаних еманцій влітку, так як у взимку курорт пропонує відмінні можливості для релаксації і відпочинку для любителів зимових видів спорту. Траси ретельно готують та розчищають щодня ратраками. Унікальний гірський клімат та свіжі екологічно чисті смачні продукти, джерела мінеральної води і захоплюючі прогулянки з неймовірними краєвидами – це все допоможе вам оздоровитися і набратися від природи додаткових сил. А якщо вам надійло кататися на лижах, неподалік лижних спусків був улаштований пригородницький парк «Балу», де можна полазити по деревах і відчувати себе древо-альпіністом. Парк розрахований як на підготовлених любителів екстримальних розваг, так і на новачків активного відпочинку.

Туризм України. *Історичний нарис.* Однією з найдавніших культур вважається Трипільська культура (4-3 тис. до н.е.), пам'ятки якої трапляються на південно-західній Україні. Близько 1500 р. до н.е. на території України з'явилися кочові племена. Племена киммерійців (IX-V II ст. до н. е.) займали значну територію між Дністром і Доном, а також Кримський півострів. Скіфи, іраномовний народ з Центральної Азії, у VII ст. до н. е. завоювали киммерійців і витіснили їх з українських степів. На території сучасної України по чергово перебували племена сарматів, готів, гунів. У IX-X ст. сформувалася перша східнослов'янська держава зі столицею в Києві під владою династії Рюриковичів – Київська Русь. Володимир Великий 988 р. оголосив прийняття християнства з Візантії. Найбільшої централізації Київська держава досягає за Ярослава Мудрого (1019-1054 рр.). Поступово відбувається роздроблення на окремі князівства. З 1187 р. в літописах з'являється назва Україна, вжита до Переяславщини та пізніше Галичини. Після Батиєвої навали 1237-1241 рр. головним осередком державності залишилося Галицько-Волинське князівство (1199-1340 рр.). У XIV ст. більша частина Русі з Києвом перейшла під владу литовської династії Гедиміновичів, утворилася литовсько-руська держава – Велике князівство Литовське. Внаслідок Люблінської унії (1569 р.) Волинь, Підляшся, Поділля, Брацлавщина та Київщина перейшли під владу Польщі. З XVI ст. зросло значення нової суспільної верстви – козацтва, центром якої стала

Запорозька Січ. Козацька революція 1648-1657 рр. (Хмельниччина) повалила польський шляхетський лад у частині країни, сформувалася Козацька держава (Гетьманщина) під проводом гетьмана Б. Хмельницького, яка у 1654 р. прийняла протекцію московського царя Олексія Михайловича. Після смерті Хмельницького (1657 р.) розпочався період громадянських воєн і зовнішніх інтервенцій (Руїна), які призвели до поділу України по Дніпру між Річчю Посполитою та Московською державою. Автономна Козацька держава збереглася лише в частині Лівобережної України під владою Москви. Після невдалого виступу гетьмана І. Мазепи в союзі з шведським королем Карлом XII (1708-1709 рр.) цар Петро I обмежив автономію Гетьманщини. Остаточо козацькі автономії ліквідувала імператриця Катерина II в 1760-1780 рр. Внаслідок поділів Польщі (1772-1795 рр.) Галичина перейшла під владу австрійських Габсбургів, а Правобережна Україна – Росії. Лютнева революція 1917 р. в Росії стала поштовхом до початку національної революції в Україні. В листопаді 1917 р. Українська Центральна Рада проголосила УНР, а в січні 1918 р. – незалежність України. Внаслідок Листопадового повстання 1918 р. в Галичині утворилася ЗУНР, яка проголосила злуку з УНР 22 січня 1919 р. Війна за незалежність 1917-1921 рр. закінчилася поразкою та новим поділом України. На більшій її частині встановлена радянська влада (УРСР), Західна Україна ввійшла до складу Польщі, Буковина і Бессарабія – Румунії, Закарпаття – ЧСР. В УРСР починаючи з 1929 р. проведено примусову колективізацію селянства, масові сталінські репресії, штучний голодомор 1932-1933 рр.. Національний рух продовжував розвиватися на західноукраїнських землях. Унаслідок пакту Молотова-Ріббентропа (1939 р.) до УРСР приєднана Західна Україна, а 1940 р. – Північна Буковина і українська частина Бессарабії. Утворена 1942 р. УПА вела одночасно боротьбу проти Німеччини і СРСР до початку 50-х років. У 1945 р. до СРСР приєднано Закарпаття, 1954 р. – Крим. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада проголосила незалежність України, підтверджену всенародним референдумом 1 грудня 1991 року. На даний час Україна мужньо виборює та доводить свою незалежність у жорстокій російсько-українській війні, яка почалась 24 лютого

2022 року повномасштабним вторгненням на територію суверенної держави України. Агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 км² (1,24 млн га), що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України.

Вінницька область розміщена в лісостеповій зоні центральної частини Правобережної України, у межах Подільської та Придніпровської височин. Природно-заповідний фонд Вінницької області станом на 01.01.2021 нараховує 431 територію та об'єкт загальною площею 60189,4437 га, або 2,27% від площі області. ПЗФ області представляють: національний природний парк «Кармелюкове Поділля» (площа – 20203,4 га); регіональні ландшафтні парки – 4 (площа – 18468,38 га); заказники загальнодержавного значення – 21 (площа – 13563,7 га) та місцевого значення – 136 (площа – 11952,64 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 10 (площа – 322 га) та місцевого значення – 188 (площа – 685,69 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 10 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 11 (площа – 401 га) та місцевого значення – 26 (площа – 383,44 га); заповідні урочища – 30 (площа – 734,4 га).

На базі радонових і мінеральних вод, родовищ лікувального торфу створено курорти. Найпопулярніший курорт – Хмільник, який об'єднує 6 санаторіїв. Найбільшою популярністю користуються туристичні маршрути: «Вінниця – місто стародавнє та сучасне», (знайомлення з експозицією музею-усипальні М.І. Пирогова, музею М. М. Коцюбинського та ставки «Вервольф»; «На батьківщину Устима Кармелюка»; «Місцями життя і діяльності видатних людей на Поділлі». Найцікавіші об'єкти туризму: музей-садиба М.І. Пирогова, літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, дерев'яні церкви Миколая (1746 р.) і Юрія (1726 р.), комплекс монастирських будівель (XVII-XVIII ст.), Меморіальний комплекс – музей Д. К. Заболотного, залишки замку в Шаргороді (XVI ст.), культові споруди (XVI-XIX ст.) у Шаргороді, Браїлові, Немирові, Вінниці, Могилеві-Подільському, палаци – у Тульчині (XVIII ст.),

Немирові (XIX ст.), Мурованих Курилівцях (1805 р.), літературно-меморіальні музеї Марка Вовчка та М. О. Некрасова у Немирові, музей М. Д. Леонтовича у м. Тульчині.

Волинська область розміщена на північному заході України в межах Поліської низовини та Волинської височини, у зонах мішаних лісів і лісостеповій.

Природно-заповідний фонд Волинської області станом на 01.01.2021 нараховує 393 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 220231,5 га, або 10,93% від площі області. ПЗФ області представляють: Черемський природний заповідник (площа – 2975,7 га); національні природні парки – 3 (площа – 121767,84 га); заказники загальнодержавного значення – 15 (площа – 7731,8 га) та місцевого значення – 209 (площа – 87161,68 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 4 (площа – 122,9 га) та місцевого значення – 121 (площа – 452,99 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 10 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 3 (площа – 28,6 га) та місцевого значення – 9 (площа – 81,53 га); заповідні урочища – 27 (площа – 15064,12 га).

Головними об'єктами екологічного і спортивно-оздоровчого туризму є озера, яких на Волині понад 220 (Світязь, Пулемецьке, Турське, Луки, Пісочне). Найбільшим об'єктом природно-заповідного фонду є Шацький природний національний парк (32515 га). На базі історико-культурного та архітектурного потенціалу створено Луцький державний історико-архітектурний заповідник. Найцікавішими є пам'ятки архітектури й археології періоду Київської Русі. Успенський собор (1160 р.) у Володимирі-Волинському, Верхній замок XIII-XIV ст. у Луцьку, залишки храмів і житлових будівель (X-XIV ст.), фортечних валів (XII-XIII ст.), Георгіївська церква 1264 р. у Любомлі, Васильківська церква XIII-XIV ст. у Володимирі-Волинському, Покровська XV ст. і Хрестовоздвиженська 1619 р., монастир єзуїтів 1539-1610 рр., Троїцький собор

1755 рр. у Луцьку, замок і Луцька брама 1630 р. в смт. Олиці, залишки стін Нижнього замку XIV-XVII ст.

Дніпропетровська область розміщена в південно-східній частині України на берегах середньої течії Дніпра. Станом на 1 січня 2021 року в Дніпропетровській області створено 180 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 99757,0931 га, що становить 3,12% її території. ПЗФ області представляють: Дніпровсько-Орільський природний заповідник (площа – 3766,2 га); регіональні ландшафтні парки – 5 (площа – 14499,67 га); заказники загальнодержавного значення – 25 (площа – 32574,78 га) та місцевого значення – 81 (площа – 47959,4 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 3 (площа – 148 га) та місцевого значення – 50 (площа – 356,95 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 2 (площа – 108 га) та місцевого значення – 1 (площа – 27 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 2,8 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 45 га) та місцевого значення – 7 (площа – 417,5 га); заповідні урочища – 3 (площа – 466,4 га).

Природно-рекреаційний потенціал: багата флора (понад 1700 видів) і фауна (понад 7500 видів), 114 природно-заповідних об'єктів загальною площею близько 26 тис га. Солоний лиман – рівнинний грязьовий і бальнеологічний курорт степової зони, розміщений за 20 км від Дніпропетровська. Лікувальні природні ресурси – грязь і ропа лиману, а також питна вода, що після промислового розливу використовується як столова та лікувальна під назвою «Знаменська». Найвідомішими є культурно-архітектурні пам'ятки в Старих Кодаках, місця боїв козацьких військ з польською шляхтою під Жовтими Водами та в Княжих байраках, історико-архітектурні пам'ятки в Дніпропетровську; скіфські кургани IV ст. до н. е., розміщення козацьких січей, музей ужиткового мистецтва в Петриківці. Найцікавіші туристичні об'єкти: палац Г. Потьомкіна (1790 р.); Миколаївська церква, Преображенський собор (XIX ст.); Козацька фортеця (1635 р.); мої тла кошового отамана (1680 р.);

Троїцький собор (1773-1780 рр., Самарський монастир (1786 р.); музей прикладного мистецтва і петриківського художнього орнаменту; церква Святої Варвари з дзвіницею (1754 р.); укріплення української лінії (1731 р.); Вознесенська церква (1823 р.), давні кургани та могильники; театри, філармонії, музеї.

Донецька область розміщена на південному сході України, у степовій зоні. На півдні омивається Азовським морем. Станом на 1 січня 2021 року в Донецькій області створено 178 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 100359,8316 га, що становить 3,78% її території. ПЗФ області представляють: частина Українського степового природного заповідника (площа – 3033,2 га); національні природні парки – 2 (площа – 61326,5 га); регіональні ландшафтні парки – 6 (площа – 28927,31 га); заказники загальнодержавного значення – 8 (площа – 4800,84 га) та місцевого значення – 104 (площа – 17236,3496 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 10 (площа – 236 га) та місцевого значення – 31 (площа – 469, 4 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 203 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення – 3 (площа – 30 га); заповідні урочища – 12 (площа – 800,7 га).

М'який клімат узбережжя Азовського моря, лікувальні грязі, джерела мінеральних, радонових і столових вод належать до рекреаційних ресурсів області, на базі яких створено курорти: Маріуполь, Слов'яногірськ, Слов'янськ. В області є 2399 пам'яток історії археології, містобудування та архітектури. Туристично-екскурсійними об'єктами в області є Державний історико-архітектурний заповідник у Слав'яногірську, Святогірський печерний монастир (XVI-XVIII ст.), культурно-архітектурні споруди в Артемівську. В області є 5 театрів, з них 3-у Донецьку, 6 державних музеїв. Кам'яні могили – музей під відкритим небом, розміщений на висоті 150-200 м вище р. м., Альпи в мініатюрі, вік яких – півтора мільярди років; альпійські луки з рідкісними рослинами. Святогірськ – один з кращих кліматичних курортів України.

Житомирська область розміщена на Правобережній Україні, у центральній частині Полісся. Річки належать до басейну Дніпра (Тетерів, Ірша, Ірпінь), притоки Прип'яті – Случ, Уж, Уборть. Значні площі на Поліссі займають болота. Станом на 1 січня 2021 року в Житомирській області створено 242 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 138258,1304 га, що становить 4,64% її території. ПЗФ області представляють: Поліський та Древянський природні заповідники (площа – 50976,8 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 6757 га) та місцевого значення – 164 (площа – 79977,6704 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 51 га) та місцевого значення – 37 (площа – 96,89 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 35,4 га); дендрологічні парки місцевого значення – 3 (площа – 14,9 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 5 (площа – 119,8 га) та місцевого значення – 18 (площа – 228,67 га).

Окремі культурно-архітектурні пам'ятки в Овручі, Житомирі, Новоград – Волинську датуються періодом Київської Русі. В палаці (XVIII-XIX ст.), який оточений пейзажним парком у містечку Верхівня, жив і працював видатний французький письменник Оноре де Бальзак (1799-1850 рр.). У Бердичеві в костьолі Святої Варвари (1826 р.) вінчався Оноре де Бальзак з Евеліною Ганською. Об'єкти туризму: резиденція князя Рюрика Ростиславовича XII-XIII ст. і Василівська церква в м. Овруч (1190 р.), залишки давньоруського городища X-XIII ст. на Соколовій Горі, Преображенський кафедральний собор в Житомирі (1864 р.), фортеця-монастир кармелітів і костьол в Бердичеві (XVII ст.), Троїцький монастир в с. Тригір'я (XV ст.), Миколаївська церква в смт. Олевськ (1596 р.).

Закарпатська область розміщена на південному заході України, в Українських Карпатах і частково у Закарпатській низовині. Станом на 1 січня 2021 року в Закарпатській області створено 478 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 193319,1769 га, що становить 15,16% її території. ПЗФ області

представляють: Карпатський біосферний заповідник (площа – 58035,8 га); національні природні парки – 3 (площа – 99680,5 га); регіональні ландшафтні парки – 2 (площа – 14961,96 га); заказники загальнодержавного значення – 19 (площа – 12368 га) та місцевого значення – 56 (площа – 7935,52 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 9 (площа – 464 га) та місцевого значення – 338 (площа – 1358,68 га); ботанічний сад Ужгородського університету загальнодержавного значення (площа – 86,41 га); дендрологічні парки місцевого значення – 2 (площа – 34,9 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 38 га) та місцевого значення – 34 (площа – 162,04 га); заповідні урочища – 12 (площа – 2848,1 га).

На межі Закарпатської та Івано-Франківської областей, в Чорногірському масиві Українських Карпат знаходиться найвища вершина України – Говерла (2061 м вище р. м.). Біля м. Рахів знаходиться умовна точка географічного центру Європи. Головні об'єкти природно-заповідного фонду: Карпатський біосферний заповідник, Національний природний парк Синевир. Виявлено і досліджено понад 360 різних за хімічним складом та лікувальними властивостями джерел мінеральних вод. Об'єкти туризму: замки XIII ст. в Ужгороді, Мукачеве (XIV ст.), Миколаївська церква-ротонда і Хрестовоздвиженський кафедральний собор (1646 р.) в Ужгороді, руїни замку в Хусті, костели в с. Середньому Водяному, Крайниковому, Ужці, Микільський монастир XVIII ст. в Мукачевому, дерев'яні церкви 1428 р., єпископський палац 1646 р. Курортна зона Солотвино розміщена на правому березі ріки Тиса, за своїми цілющими властивостями ропа соляних озер курортної зони аналогічна до ропи Мертвого моря. На базі соляних шахт, на глибині 300 м (Українська та обласна алергологічні лікарні) проводиться лікування хворих на бронхіальну астму та інші алергічні захворювання. Центри гірськолижного туризму: Воловець, Пилипець, Подобовець, Ясіня, урочище Драгобрат.

Запорізька область розміщена на південному сході України. Головна річка – Дніпро з Каховським водосховищем, вздовж узбережжя Азовського

моря – лимани та солоні озера. Станом на 1 січня 2021 року в Запорізькій області створено 347 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 138183,44 га, що становить 5,08% її території. ПЗФ області представляють: «Кам'яні могили» (частина Українського степового природного заповідника площею – 100 га); національні природні парки – 2 (площа – 94882,9 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 1025 га); заказники загальнодержавного значення – 13 (площа – 52113,1 га) та місцевого значення – 226 (площа – 16658,78 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 7 (площа – 412 га) та місцевого значення – 77 (площа – 580, 4 га); зоологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 290 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 7,5 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 31 га) та місцевого значення – 16 (площа – 167,73 га); заповідні урочища – 2 (площа – 95 га).

Природні туристичні ресурси: солоні озера з великими запасами лікувальних грязей, просторі піщані пляжі, південний морський та степовий клімат. На узбережжі Азовського моря розміщено декілька приморських кліматично-рязьових курортів (Кирилівка, Бердянськ). Значні запаси лікувальних грязей є на дні Утлюцького та Молочного лиманів. Головні об'єкти туризму: національний заповідник Хортиця, антропоморфні стели 3-2 тис. до н. е., кам'яні баби XI-VIII ст. до н.е., козацька фортеця на острові Хортиця XV-XVIII ст., Святомиколаївський кафедральний собор 1836 р., земська управа 1912 р., Запорізький 700-річний дуб, музей історії запорізького козацтва, давні кургани, Захаріївська фортеця 1770 р. – собор св. О. Невського XVII ст. в м. Мелітополь, Мелітопольський курган IV ст. до н.е., Історико-археологічний заповідник Кам'яна могила розміщений біля с. Розівка.

Івано-Франківська область розміщена на заході України. Станом на 1 січня 2021 року в Івано-Франківській області створено 560 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 222382,5145 га, що становить 15,97% її території. ПЗФ області

представляють: природний заповідник «Горгани» (площа – 5344,2 га); національні природні парки – 5 (площа – 120339,7 га); регіональні ландшафтні парки – 3 (площа – 38417 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 5415,8 га) та місцевого значення – 62 (площа – 43025,44 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 14 (площа – 440,4 га) та місцевого значення – 205 (площа – 914,9 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 3 (площа – 142 га) та місцевого значення – 6 (площа – 16,36 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 7 га) та місцевого значення – 8 (площа – 83,4 га); заповідні урочища – 207 (площа – 7521,7 га).

У південній частині області створені курорти, лікувальними чинниками яких є: сприятливий мікроклімат, джерела мінеральних вод, лікувальні торфові грязі. Загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування, монументального мистецтва – 1419, понад 60 державних і громадських музеїв, національний заповідник «Давній Галич». В Івано-Франківському краєзнавчому музеї зберігається саркофаг галицького князя Ярослава Осмомисла. Приміщення музею (ратуша) є візиткою міста. Цікаві: музей дерев'яної архітектури та живопису XVI-XVII ст. у Рогатині, ратуша (1695 р.), костел (1703 р.) і колегіум, вірменський храм (1763 р.) в Івано-Франківську; Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. Манявський скит (XVII ст.), мури з брамами (XIII-XIV ст.); церкви Різдва (XII ст.), Святодухівська (1598 р.), Благовіщення (1587 р.) Різдва у смт. Ворохті (XVII ст.). В Івано-Франківському художньому музеї зібрані унікальні пам'ятки галицького іконопису і, барокової скульптури, роботи українських художників другої половини XX ст., а також твори польських, австрійських та італійських майстрів XVIII-XX ст. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського (сховище декоративно-прикладного мистецтва Прикарпаття) занесений до Королівської Енциклопедії Великої Британії як музей світових шедеврів. Гірськолижні курорти: Буковель, Ворохта, Яремче.

Київська область розміщена в центральній північній частині України,

вздовж середньої течії Дніпра. Головна водна артерія – Дніпро. Станом на 1 січня 2021 року в Київській області створено 238 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 292439,6739 га. Відсоток заповідності становить 10,40%. ПЗФ області представляють: біосферний заповідник – 1 (площа 226964,7 га), національні природні парки «Білоозерський» та «Залісся» (площа – 17206,7 га); регіональні ландшафтні парки – 4 (площа – 5754,57 га); заказники загальнодержавного значення – 16 (площа – 63276,9 га) та місцевого значення – 92 (площа – 27999,9419 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 92 га) та місцевого значення – 89 (площа – 367,21 га); дендрологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 405,8 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 3 (площа – 488,5 га) та місцевого значення – 12 (площа – 215,8747 га); заповідні урочища – 16 (площа – 1535,1 га).

Вище Києва утворено Київське водосховище, Природно-рекреаційний потенціал: кліматичні курорти області – Боярка, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа, Пуца – Водиця, Святошин; бальнеологічні курорти – Біла Церква, Миронівка. Великі масиви хвойних лісів, мішані ліси, озера та просторі придніпровські луки мають всі можливості для ефективного оздоровлення. Перлина Київщини – знаменитий дендропарк «Олександрія» (м. Біла Церква), якому виповнилося 200 років Адміністративний центр – місто Київ, який є містом республіканського підпорядкування і, відповідно, слугує окремим адміністративним суб'єктом України. Історико-культурний потенціал: урочище «Палієва гора», городище XII-XIII ст.; будинок Дворянських зібрань XVIII-XIX ст.; «Олександрія» – парк і паркові споруди XVIII-XIX ст.; костюл Іоанна Предтечі 1812 р.; Зимовий палац XIX ст.; собор Василя і Феодосія 1756-1758 рр.; Державний історико-культурний заповідник у м. Вишгороді; вали Дитинця, зали окольного граду X ст.; Спаська церква XI ст.; Михайлівська церква XI ст.; Вознесенський монастир 1695-1700 рр.; колегіум 1753-1757 рр.; залишки фортифікаційних споруд X-XIII ст.

Кіровоградська область розміщена на правому березі Дніпра, у центральній частині України, на переході лісостепової зони в степову. Станом на 1 січня 2021 року в Кіровоградській області створено 223 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 100318,84 га, що становить 4,08% її території. ПЗФ області представляють: регіональні ландшафтні парки – 2 (площа – 78758,05 га); заказники загальнодержавного значення – 21 (площа – 5728 га) та місцевого значення – 84 (площа – 12818,92 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 9,1 га) та місцевого значення – 50 (площа – 525,48 га); дендрологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 109 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 2 (площа – 63,7 га) та місцевого значення – 6 (площа – 107,75 га); заповідні урочища – 55 (площа – 3192,76 га).

Створено два заповідники – Хутір Надія і Карпенків край, дендропарки Онуфріївський Чорний ліс і Веселі Боковеньки. Місцем відпочинку є лісові насадження, 400-літні дуби, лікувальні джерела. Загальна площа лісового фонду становить 179,1 тис. га. Головні рекреаційні ресурси області: м'який клімат, мальовничі береги річок і водосховищ. Діють 3 санаторії та пансіонати, 4 будинки і пансіонати відпочинку, численні бази відпочинку, профілакторії та дитячі табори відпочинку. Головні туристичні об'єкти – залишки укріплень Чорноліського городища (VII ст. до н. е.), фортеця святої Єлизавети (XVIII ст.), комплекс кавалерійського юнкерського училища (XIX ст.), Свято-Покровська церква (1849 р.), Грецько-Володимирська церква (XIX ст.), Хрестовоздвиженська церква, усипальниця Раєвських (183-1855 рр.), комплекс лікарні св. Анни Червоного Хреста (XIX-XX ст.), краєзнавчий музей – приватний будинок в стилі модерн (1885-1905 рр.), синагога (XIX ст.), колишня гімназія (1891-1898 рр.), міська лікарня (1910-1913 рр.), колишній театр (XIX ст.), Свято-Вознесенська церква (1898-1912 рр.); Свято-Миколаївська церква (1853-1873 рр.), Онуфріївський парк (XVIII ст.).

Автономна Республіка Крим, з 2014 року анексована Росією, розміщена на Кримському півострові у південній частині України, на заході і півдні омивається водами Чорного, на сході – Азовського морів. Станом на 1 січня 2021 року в АР Крим створено 197 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 219319,36 га, що становить 8,41% її території. ПЗФ області представляють: природні заповідники – 6 (площа – 63855,07 га); національний природний парк «Чарівна гавань» (площа – 10900 га); регіональні ландшафтні парки – 14 (площа – 41358 га); заказники загальнодержавного значення – 14 (площа – 73957,7 га) та місцевого значення – 25 (площа – 23998,8 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 13 (площа – 639 га) та місцевого значення – 81 (площа – 2580,18 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 1 (площа – 876,6 га) та місцевого значення – 1 (площа – 33,16 га); зоологічні парки місцевого значення – 2 (площа – 34,9 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 3,2 га); парки пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 10 (площа – 276,2 га) та місцевого значення – 21 (площа – 291,25 га); заповідні урочища – 7 (площа – 1205,3 га).

Рекреаційний комплекс охоплює більше 600 підприємств відпочинку та лікування. Санаторії зосереджені здебільшого на Південному березі Криму та в Євпаторії. Водночас у південно-східному Криму розміщена велика кількість пансіонатів, а в гірському Криму розвинута мережа турбаз. Курортні ресурси півострова унікальні, оскільки тут, крім сприятливих кліматичних умов та багатой природи, є лікувальні мінеральні води та грязі. Історико-культурний потенціал: Кримський республіканський краєзнавчий музей, Сімферопольський художній музей, Лівадійський музей-палац, будинок -музей А. П. Чехова, Кримсько-татарський музей мистецтв, Бахчисарайський державний історико-культурний заповідник. У Криму 5820 пам'яток історії та культури. Багато пам'яток архітектури, яким характерне змішання стилів Близького Сходу, Візантії, Вірменії. Сімферополь – «столиця» АР Крим. На території сучасного Сімферополя у III ст. до н. е. - IV ст. н. е. знаходилася столиця Скіфської

держави – Неаполь Скіфський. Серед визначних пам'яток – парк «Салгірка» (XVIII ст.); Український музичний, Кримсько – татарський музично-драматичний, Ляльковий театр і філармонія; Кримський краєзнавчий і художній музеї. Над Алупкою височіє одна з найпривабливіших гір Криму – Ай-Петрі. У місті розміщений один найкращих палаців і парків України – Палац Воронцова і парк 1830-1846 рр. У Бахчисараї збереглися Ханський палац (XVI-XVIII ст.), в приміщенні палацу Бахчисарайський історико-археологічний музей. Успенський печерний монастир (VII- XIXст.), у комплексі монастиря – вирубана в скелі Успенська церква VIII ст., при дорозі Чуфут-Кале. Мечеть Тохталі-Джамі 1707 р. Фортеця і печерне місто «Чуфут-Кале» (X-XVIII ст.). Ялта із сусідніми селищами і містами є найбільшим всесвітньо відомим курортом Криму. Туристів приваблюють «Ластівчине гніздо» 1911-1912 рр.; Вірменська церква 1909-1917 рр.; палац 1831-1836 рр.; Полукоровський пагорб – місце поховання визначних діячів історії і культури; палацовий комплекс XIX-XX ст. у Лівадії на схилі гори Могабі. Феодосія заснована в VI ст. до н. є. Найцікавіші об'єкти туризму – Вірменська церква св. Архангелів Михаїла і Гавриїла (1408 р.); Генуезька фортеця (XIV ст.); Міська фортеця (XIV ст.).

Севастополь розміщений на південному заході Кримського півострова, на узбережжі численних мальовничих бухт Чорного моря, які продовжуються глибокими балками та гірськими долинами. Із заходу та півдня омивається водами Чорного моря. Визначні пам'ятки міста: Петропавлівський собор, Графська пристань, меморіал на Малаховому кургані (XIX ст.); панорама «Оборона Севастополя», діорама «Штурм Сапун-гори» (XX ст.); На околиці Севастополя розміщене місто-музей «Античний Херсонес» (V ст. до н. є.); Херсонеський історико-археологічний заповідник; руїни фортеці Каламіта (XV ст.); Печерний монастир (VII-IX ст.); акваріум-музей; дельфінарій; пам'ятник «Затопленим кораблям»; музей Чорноморського флоту; «Панорама героїчної оборони Севастополя 1854-1855 рр.»; «Британський кримський військовий меморіал»; численні пам'ятники, пам'ятники-фрагменти оборонних споруд та ін.

Луганська область розміщена в східній частині України, у степовій зоні. Станом на 1 січня 2021 року в Луганській області створено 203 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 93219,2911 га, що становить 3,49% її території. ПЗФ області представляють: Український степовий природний заповідник (площа – 5403,02 га); національний природний парк – 1 (площа – 7269 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 14011 га); заказники загальнодержавного значення – 5 (площа – 1416,46 га) та місцевого значення – 92 (площа – 57330,7098 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 3 (площа – 165,24 га) та місцевого значення – 71 (площа – 5390,3 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 2 (площа – 136 га) та місцевого значення – 7 (площа – 107,07 га); заповідні урочища – 20 (площа – 3159,5 га).

Головні туристичні об'єкти: крейдянні скелі Баранячі Лоби (сmt. Новоайдар), Королівські скелі (Луганський заповідник), садиба XVIII ст. (м. Олександрівськ), комплекс споруд Деркульського кінного заводу у с. Данилівка (1765 р.).

На підконтрольній території Луганської області є постраждалі від війни території та об'єкти ПЗФ. Загалом 35 об'єктів загальною площею 10,4 тисяч гектарів. Майже всі вони розміщені в заплавах лісах вздовж р. Сіверський Донець. Враховуючи, що ця територія переважно не розмінована і знаходиться вздовж лінії розмежування, уявити ліквідацію пошкоджень або попередження нових пошкоджень, поки важко. Ще низка територій ПЗФ північної частини Луганщини пошкоджена під час будівництва фортифікаційних споруд ЗСУ. У м. Станиця-Луганська, що також знаходиться у сірій зоні, розміщено адміністрацію Луганського природного заповідника. Центральне відділення заповідника, розміщене тут, закрите для відвідування (в т. ч. його працівниками). На даний час оцінити збитки нанесені війною ПЗФ неможливо.

Львівська область відома, як одне з найкращих в Україні місць рекреації та туризму. Станом на 1 січня 2020 року на території області функціонує 399

об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 177944,2027 га, що складає 8,15% від площі території області. ПЗФ області представляють: природний заповідник «Розточчя» (площа – 2084,5 га); національні природні парки – 5 (площа – 79585,5 га); регіональні ландшафтні парки – 5 (площа – 56540,68 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 3322,995 га) та місцевого значення – 66 (площа – 31834,7 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 592,8 га) та місцевого значення – 197 (площа – 2350,35 га), ботанічні сади загальнодержавного значення – 2 (площа 0 41,2 га), сади загальнодержавного значення – 2 (площа – 41,2 га) та місцевого значення – 1 (площа – 1,5 га); зоологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 5,9 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 2 (площа – 64 га) та місцевого значення – 3 (площа – 3,4434 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 7 (площа – 169,76 га) та місцевого значення – 60 (площа – 778,3799 га); заповідні урочища – 37 (площа – 2823,4 га).

На базі багатих природно-рекреаційних ресурсів створено санаторно-оздоровчі заклади: Великий Любінь, Моршин, Немирів, Східниця, Трускавець, Шкло. Зоною туризму є південь області, територія Українських Карпат та Прикарпаття. Найбільші центри пізнавального туризму – Львів та інші старовинні міст, з історико-архітектурними пам'ятками: Жовква, Дрогобич, Городок, Самбір, Золочів. До найважливіших об'єктів туризму належать: Львівський державний історико-архітектурний заповідник, Державний музей-заповідник «Олеський замок», Державний історико-культурний заповідник «Тустань» (залишки наскельної фортеці IX-XIV ст.) Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі», філія Львівського історичного заповідника у Жовкві, монастирський комплекс у Крехові, давньоруські городища X-XIII ст. у Звенигородці та Стільському; Олеський замок XIII-XVII ст.; найдавніші архітектурні пам'ятки Львова – Високий замок, Миколаївська церква, Вірменський собор, пам'ятки в стилі готики, бароко – костюл Кармеліток босих 1644 р. та ін. В області є: 5 театрів, створено 14 державних музеїв, більшість

яких – у місті Львові. Головні гірськолижні курорти області: Славськ і Тисовець.

Миколаївська область розміщена на півдні України в басейні нижньої течії Південної о Бугу, на півдні омивається водами Чорного моря. Природно-заповідний фонд Миколаївської області станом на 1 січня 2021 року налічував 146 об'єктів загальною площею 77238,17 га. Відсоток заповідності складає 3,14%. ПЗФ області представляють: природний заповідник «Єланецький степ» (площа – 3010,65 га); частина Чорноморського біосферного заповідника (площа – 2741); національні природні парки – 2 (площа – 41497,48 га); регіональні ландшафтні парки – 5 (площа – 39345,2 га); заказники загальнодержавного значення – 1 (площа – 1782 га) та місцевого значення – 60 (площа – 12272,15 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 1 (площа – 11 га) та місцевого значення – 43 (площа – 285,96 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 18,48 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 28 га) та місцевого значення – 18 (площа – 186,3 га); заповідні урочища – 13 (площа – 3656,7 га).

Найцікавіші об'єкти туризму: Будинок штабу Чорноморського флоту (1794 р.), Миколаївська церква (1817 р.), астрономічна обсерваторія (1821 р.), католицький костюл (1896 р.), старий цвинтар (XVIII-XX ст.), водогінна вежа (XIX ст.), церква Пресвятої Богородиці (XIX ст.), історико-археологічний заповідник Ольвія, руїни старогрецького міста Ольвія (V ст. до н. е. - IV ст. н. е.), Катерининська церква (VIII ст.); музей суднобудування; Покровська церква з дзвіницею 1805-1839 рр.; рештки давніх поселень. В області функціонує один з найкращих у Європі зоопарк, 3 парки культури та відпочинку.

Одеська область розміщена на південному заході України. На південному сході омивається водами Чорного моря. На узбережжі велика кількість лиманів (найбільші – Куяльницький і Хаджибейський), повністю чи частково відгороджених від моря піщано-черепашковими пересипами. Природно-заповідний фонд Одеської області станом на 1 січня 2021 року налічував 125

об'єктів загальною площею 154389,7469 га. Відсоток заповідності складає 4,63%. ПЗФ області представляють: біосферний заповідник «Дунайські плавні» (площа – 51547,9 га); національні природні парки – 2 (площа – 49176,1 га); регіональні ландшафтні парки – 2 (площа – 15320 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 15465,2 га) та місцевого значення – 31 (площа – 16440,35 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 10,17 га) та місцевого значення – 47 (площа – 11,19 га); ботанічний сад Одеського державного університету загальнодержавного значення (площа – 16 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 6,5 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 49 га) та місцевого значення – 23 (площа – 1601,5869 га); заповідні урочища – 4 (площа – 13879 га).

Для організації лікувально-оздоровчого туризму використовують декілька прісноводних (Кагул, Ялпуг, Котлабух) і солоних (Сасик, Шагани, Ілібей, Бурнас) озер, які багаті цілющими грязями. Найпопулярніші чорноморські кліматичні та грязьові курорти: Чорноморка, Приморський, Лузанівка, Холодна Балка, Хаджибейський, Сергіївка, Малодолинський, Лебедівка, Куяльник, Затока, Великий і Малий Фонтани, Аркадія. В Одесі є значна кількість архітектурних пам'яток XIX-XX ст., збудованих у стилі класицизму: театр опери та балету (1184-1887 рр.), Троїцька церква (1808 р.), Бельведер (1826-1828 рр.), Приморські сходи довжиною 136,5 м (183 -1842 рр.) пам'ятник А. Е. Ришельє (1828 р.), Стара біржа (1828-1834 рр.), будинок Морського музею (1842 р.), палацовий комплекс (1826-1834 рр.) пам'ятник О. Пушкіну (1888 р.), Вірменська і Грецька церкви (XIII-XIV ст.). Щороку в місті проходить гумористичний фестиваль «Гуморина». Білгород-Дністровський – одне з найстаріших міст України, відоме Білгород-Дністровською фортецею (XIII-XV ст.) збудованою на руїнах грецького античного міста Тіра. Фортеця мала 35 веж, з яких збереглися 20, дві зовнішні та три внутрішні брами. Іншими туристичними об'єктами міста є Вірменська і Грецька церкви (XV ст.), підземна церква св.

Іоана Сучавського (XIV ст.). Білгород-Дністровський занесений ЮНЕСКО у список 10 найстаріших міст світу, які зберегли безперервне функціонування.

Полтавська область розміщена у центральній частині Лівобережної України. Річки області належать басейну Дніпра: ліві притоки – Сула, Псел, Ворскла. У межах області – частина Кременчуцького водосховища. Природно-заповідний фонд Полтавської області станом на 1 січня 2021 року налічував 393 об'єкти загальною площею 142789,7547 га. Відсоток заповідності складає 4,97%. ПЗФ області представляють: національні природні парки – 2 (площа – 22792,62 га); регіональні ландшафтні парки – 5 (площа – 53056,45 га); заказники загальнодержавного значення – 20 (площа – 41226,9 га) та місцевого значення – 159 (площа – 38492,3048 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 1 (площа – 145 га) та місцевого значення – 137 (площа – 1739,020 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 18 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 2 (площа – 20,09 га) та місцевого значення – 1 (площа – 7,64 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 4 (площа – 442,5 га) та місцевого значення – 13 (площа – 179,64 га); заповідні урочища – 48 (площа – 7116,2 га).

В лісовій зоні, на березі р. Псел розміщений кліматичний курорт Гадяч; на березі р. Ворскла – лісовий кліматичний курорт Ліщинівка; рівнинний бальнеологічний курорт лісостепової зони – Миргород. Головні об'єкти туризму: Хрестовоздвиженський собор 1699-1709 рр., ансамбль Круглої площі та Монумент Слави 1805-1811 рр., пам'ятник Петру I 1849 р., Триумфальна арка 1820 р., церква Всіх святих 1815-1821 рр., Мгарський монастир XVII-XIX ст., Керамічний технікум 1846 р., будинок водолікарні 1914-1917 рр., Великосорочинський історико-краєзнавчий музей, літературно-меморіальний музей М. В. Гоголя, Державний музей-заповідник українського гончарства, Меморіальний комплекс садиби філософа і поета та пам'ятник Г. С. Сковороди, пам'ятний знак до 800 – річчя заснування Полтави 1974 р. Полтава відома

архітектурою XVII-XIX ст., розвинутими народними промислами (вишивка, килимарство, кераміка).

Рівненська область розміщена на північному заході, в зоні мішаних лісів (Українське Полісся) та у лісостепу. Природно-заповідний фонд Рівненської області станом на 1 січня 2020 року налічував 317 об'єктів загальною площею 199545,0296 га. Відсоток заповідності складає 9,95%. ПЗФ області представляють: Рівненський природний заповідник (площа – 47046,8 га); національні природні парки – 2 (площа – 30767,11 га); регіональні ландшафтні парки – 3 (площа – 58708 га); заказники загальнодержавного значення – 13 (площа – 16720 га) та місцевого значення – 114 (площа – 50764 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 8 (площа – 420,2 га) та місцевого значення – 63 (площа – 410,7234 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 11,6 га); дендрологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 29,5 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 2 (площа – 39 га) та місцевого значення – 13 (площа – 137,1962 га); заповідні урочища – 96 (площа – 3328,6 га).

Найцікавішими туристичними об'єктами області є Державний історико-культурний заповідник у м. Острог, Державний історико-культурний заповідник у м. Дубно, історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», Державний музей-заповідник «Козацькі могили». Острог вперше згадується у 1100р. в Іпатієвському літописі. Архітектурною домінантою міста є замок князів Острозьких. Його перші дерев'яні укріплення, збудовані ще в домонгольські часи, були повністю знищені татарськими ордами в 1241 р. У першій половині XIV ст. перший історично відомий князь з династії Острозьких – Даниїл відновлює на Судовій горі зруйновані споруди. Замок розміщений на відносно невеликому (0,7 га) овальному майданчику на пагорбі. В ансамбль замку входять сьогодні чотири головних будівлі: житлова оборонна вежа – Вежа мурована, Богоявленська церква, башта Нова та дзвіниця пізнішої забудови (1905 р.). Після ремонтних робіт в 1913-1915 рр. приміщення було пристосоване

під музей з бібліотекою. Сьогодні в 9 залах музею – експозиція Острозького краєзнавчого музею. Варто оглянути також Луцьку і Татарську надбрамні вежі (XV-XVI ст.), Успенський костел (XV ст.).

Сумська область розміщена у північно-східній частині Лівобережної України. Річки Десна, Сейм Сула, Псел, Ворскла належать до басейну Дніпра і здебільшого є його лівими притоками. Природно-заповідний фонд Сумської області станом на 1 січня 2021 року налічував 291 об'єкт загальною площею 178589,3562 га. Відсоток заповідності складає 7,49%. ПЗФ області представляють: природний заповідник «Михайлівська цілина» (площа – 882,9 га); національні природні парки – 2 (площа – 39575,2 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 98857,9 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 17780,3 га) та місцевого значення – 115 (площа – 31534,78 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 3 (площа – 62,1 га) та місцевого значення – 104 (площа – 190,02 га); ботанічні сади місцевого значення – 3 (площа – 17,04 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 1 (площа – 21 га) та місцевого значення – 3 (площа – 5,04 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 2 (площа – 311,66 га) та місцевого значення – 20 (площа – 341,31 га); заповідні урочища – 26 (площа – 369,6 га).

Кліматичний курорт Баси розміщений за 7 км від Сум у масиві хвойно-листяних лісів уздовж р. Псел. Найвідомішим об'єктом природно-заповідного фонду є Український степовий заповідник Михайлівська цілина. Об'єкти туризму: Воскресенська церква 1702 р., Спасо-Преображенський собор 1766 р., Іллінська церква 1836 р., Петропавлівська церква 1851 р., Пантелеймонівський монастир XIX ст., будинок-музей А. П. Чехова XIX-XX ст., музично-драматичний театр ім. М. С. Щепкіна, Державний історико-культурний заповідник у м. Глухів, Триумфальна арка (фортчна брама) 1744 р., Миколаївська церква 1693 р Анастасіївський собор 1885-1886 рр., фабрика художнього ткацтва XIX ст., городище «Городок» (залишки літописного міста Путівля) XI-XIII ст., собор Різдва Богородиці 1591р.; Мовчанський монастир

XVI-XVIII ст., Меморіальний комплекс «Спадщанський ліс», «Золоті ворота», Святодухівський собор 1738-1744 рр., Курганні могильники, кімната-музей письменника Остапа Вишні, Тростянецький палац XIX ст. У м. Суми розміщений художній музей, один із найдавніших і найцікавіших в Україні, твори живопису, графіки і скульптури розмістилися в будинку колишнього казначейства, пам'ятка архітектури XIX ст.

Тернопільська область розміщена на заході України, в межах лісостепової зони. Природно-заповідний фонд Тернопільської області станом на 1 січня 2021 року налічував 643 об'єкти. Фактична площа ПЗФ області складає 123349,0732 га. Відношення площі ПЗФ до площі області становить 8,92 %. ПЗФ області представляють: природний заповідник «Медобори» (площа – 9516,7 га); національні природні парки – 2 (площа – 18681,48 га); регіональні ландшафтні парки – 3 (площа – 42997 га); заказники загальнодержавного значення – 19 (площа – 11997,58 га) та місцевого значення – 114 (площа – 50034,29 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 12 (площа – 126,2 га) та місцевого значення – 459 (площа – 1259,5832 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 1 (площа – 200 га) та місцевого значення – 2 (площа – 32,86 га); зоологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 10 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 2 (площа – 74 га) та місцевого значення – 7 (площа – 35,7 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 4 (площа – 65 га) та місцевого значення – 11 (площа – 55,64 га); заповідні урочища – 5 (площа – 492,2 га).

Головні туристичні об'єкти: Збараський історико-культурний заповідник, пам'ятки архітектури XII-XIX ст. у м. Кременець, Миколаївський собор, Богоявленський монастир, ансамбль Почаївської лаври, Старий замок, картинна галерея в Тернополі; Заліщики відомі кліматичним курортом, палацом і костелом XVIII ст., Бережани – замком (1554 р.), Миколаївською церквою (1691 р.), Троїцьким собором (1768 р.), Троїцьким костелом (1554 р.) та ін. Розвитку спелеотуризму сприяє наявність на півдні Тернопільської області, в межиріччі

Серету, Збруча та Дністра, печер: Оптимістична (довжина ходів понад 217 км), Голубі Озера (121 км), Млинки (понад 28 км), Кришталева (23 км), Вертеба (9 км). Печери утворені 20 млн. років тому шляхом розмивання гіпсових порід підземними водами, процеси печеро-утворення продовжуються і сьогодні. Для проходження печер не потрібно вертикального (альпіністського) спорядження, а стала температура робить спелеотуризм однаково можливими в будь-яку пору року. Значно меншими за розмірами і науковим значенням є: печера Збручанська (біля с. Збручанського, 254 м), печера на Хомах (південніше від Кривче, біля хутора Хоми, 126 м), печера Двох Озер (біля с. Гермаківка в урочищі Мурав'їнець, 57 м), печера Язиченська і камінь Довбуша (біля с. Монастирок, 42 м).

Харківська область – розміщена на північному сході України, у лісостеповій та степовій зонах. Природно-заповідний фонд Харківської області станом на 1 січня 2020 року налічував 246 об'єктів загальною площею 74843,5995 га. Відсоток заповідності складає 2,38%. ПЗФ області представляють: національні природні парки – 3 (площа – 22690 га); регіональні ландшафтні парки – 7 (площа – 20544,33 га); заказники загальнодержавного значення – 3 (площа – 1038 га) та місцевого значення – 170 (площа – 37613,8195 га); пам'ятки природи місцевого значення – 44 (площа – 645,9 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 1 (площа – 41,9 га) та місцевого значення – 1 (площа – 13,25 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 22 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 1 (площа – 22,8 га) та місцевого значення – 1 (площа – 51,5 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 4 (площа – 169,9 га) та місцевого значення – 1 (площа – 10,8 га); заповідні урочища – 9 (площа – 2537,2 га).

Історико-культурний потенціал області охоплює 2535 пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури. Найвідомішими туристичними об'єктами є меморіальний комплекс українського філософа-просвітителя Г. С. Сковороди в с. Сковородинівці, пам'ятки архітектури: Покровський собор (1689

р.), Успенський собор (1771 р.), Катерининський палац (XVIII ст.), Художньо-меморіальний музей І. Ю. Рєпіна, Преображенський собор (XVII ст.), Миколаївська церква (XIX ст.) в м. Ізюмі та ін. У Харкові є 6 театрів, обласна філармонія, цирк, 6 державних музеїв.

Херсонська область розміщена на півдні України в межах Причорноморської низовини, у басейні нижньої течії Дніпра. На півдні омивається водами Чорного і Азовського морів. Берегова лінія дуже порізана. Вздовж морського узбережжя тягнуться піщані острови, коси, мілководні затоки, Дніпровський лиман.

Природно-заповідний фонд Херсонської області станом на 1 січня 2021 року налічував 84 об'єкти загальною площею 319315,9841 га. Відсоток заповідності складає 11,22%. ПЗФ області представляють: біосферні заповідники Чорноморський та Асканія-Нова (площа – 139821,4 га); національні природні парки – 5 (площа – 166692,7441 га); заказники загальнодержавного значення – 8 (площа – 34607 га) та місцевого значення – 15 (площа – 29548,74 га); пам'ятки природи місцевого значення – 30 (площа – 26,1 га); дендрологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 167,3 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення – 13 (площа – 175 га); заповідні урочища – 10 (площа – 902 га).

Зона відпочинку Скадовськ на узбережжі Чорного моря. Головні туристичні об'єкти: Греко-Софіївська церква (1780 р.), Арсенал (1784 р.), пам'ятник англійському лікарю Д. Говарду (1820 р.), Святодухівський собор (1836 р.). Катерининський собор (1786 р.), Очаківська брама (XVIII ст.), Григоріївський монастир (1781-1803 рр.), давні кургани, могила останнього кошового отамана Костя Гордієнка (1733 р.), рештки останньої з козацьких січей; залишки фортеці «Тягин» (XV-XVIII ст.), музей природи Чорноморського біосферного заповідника, Корсунський монастир (XVIII ст.).

Хмельницька область. Природно-заповідний фонд Хмельницької області станом на 1 січня 2021 року налічував 536 об'єктів загальною площею 313084,3963 га. Відсоток заповідності складає 15,18%. ПЗФ області

представляють: національні природні парки «Подільські Товтри» та «Мале Полісся» (площа – 270078,7 га); регіональний ландшафтний парк «Мальованка» (площа – 16915,3 га); заказники загальнодержавного значення – 25 (площа – 9660,8 га) та місцевого значення – 134 (площа – 27972,89 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 5 (площа – 173,2 га) та місцевого значення – 304 (площа – 1619,2263 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 1 (площа – 17,5 га) та місцевого значення – 1 (площа – 2,21 га); зоологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 1,57 га); дендрологічні парки місцевого значення – 6 (площа – 59,61 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 9 (площа – 204,45 га) та місцевого значення – 27 (площа – 389,55 га); заповідні урочища – 20 (площа – 1538,5 га).

Природними рекреаційними ресурсами вважаються сприятливі кліматичні умови, лісові масиви, джерела мінеральних вод, на їх базі створено курорт Сатанів. Історико-культурний потенціал: загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування, архітектури, монументального мистецтва – 2015. Найвідомішим туристичним об'єктом є Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» у м. Кам'янець-Подільському, серед пам'яток якого – укріплення XIV-XVI ст.: Гончарна, Кравецька, Кушнірська, Папська та інші вежі; Руська і Польська брами XVI-XVIII ст.; церква Петра і Павла XVI ст.; готичний костюл XVI ст.; турецький мінарет 1672-1692 рр.; ратуша XVI ст.; Триумфальна арка XVIII ст.; дерев'яна Хрестовоздвиженська церква XVIII ст.; монастирі XVI-XVIII ст.; костюли, замки, залишки фортець та інші пам'ятки. У Хмельницькому 2 театри, обласна філармонія

Черкаська область розміщена у центральній частині України, на берегах середньої течії Дніпра. Станом на 1 січня 2021 року природно-заповідний фонд Черкаської області налічує 561 заповідний об'єкт загальною площею 64746,0785 га, що становить 3,10% від площі області. ПЗФ області представляють: Канівський природний заповідник (площа – 8634,88 га); національні природні парки – 2 (площа – 11227,23 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа –

5562,5 га); заказники загальнодержавного значення – 5 (площа – 14324,71 га) та місцевого значення – 235 (площа – 28960,9663 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 6 (площа – 1166 га) та місцевого значення – 192 (площа – 721,405 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 4,37 га); дендрологічний парк «Софіївка» загальнодержавного значення (площа – 179,18 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 6 (площа – 689,48 га) та місцевого значення – 60 (площа – 729,5272 га); заповідні урочища – 52 (площа – 3743,09 га).

Природно-рекреаційний потенціал: Соснівка – рівнинний кліматичний курорт лісостепової зони, розміщений на великому масиві хвойних лісів правого берега Дніпра. Функціонують санаторії, профілакторії, пансіонати, будинки відпочинку, оздоровчо-спортивні бази. Головні туристичні об'єкти: будинок пана Енгельгарда 1828-1829 рр.; дуб Т. Шевченка; хата чумака (етнографічний музей) 1816р.; хата Т. Шевченка ХІХ-ХХ ст.; садиба: парк, палацовий будинок ХVІІІ-ХІХ ст.; державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Т. Шевченка»; Преображенська церква Красногірського монастиря 1767-1777 рр.; садиба Давидових початок ХІХ ст.; городище «Княжа гора» ХІІ ст.; могила Т. Шевченка; Канівський музей народного декоративно ужиткового мистецтва; сосна М. В. Гоголя; Державний історико - культурний заповідник «Трахтемирів»; Державний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківському; садиба Лопухіних ХVІІІ ст.; парк і комплекс споруд Мисливського замку 1896 - 1903 рр.; Базилянський монастир 1764-1784 рр.; дендропарк «Софіївка» 1796 р.; могила цадика Нахмана 1811 р.; костьол 1812 р.; національний заповідник «Чигирин»; залишки вежі Дорошенка ХVІ-ХVІІІ ст.; братська могила козаків і мирних жителів, які загинули від рук турецьких загарбників ХVІІ ст.; пам'ятник героям битви з польсько-шляхетськими та турецькими загарбниками ХІХ ст.; давні кургани; Мотронинський монастир 1801 р.; Іллінська церква-усипальниця Б. Хмельницького 1653 р.; залишки маєтку Б. Хмельницького ХVІІ ст.; пам'ятник історії «Три криниці» ХVІІ ст.

Чернівецька область розміщена на заході України, в межах Передкарпаття та східної частини Українських Карпат. Природно-заповідний фонд Чернівецької області станом на 1 січня 2021 року налічував 331 об'єкт загальною площею 103598,45 га. Відсоток заповідності складає 12,80%. ПЗФ області представляють: національні природні парки – 3 (площа – 27801,6 га); регіональні ландшафтні парки – 2 (площа – 36473,3 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 1261,8 га) та місцевого значення – 47 (площа – 42875,1 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 9 (площа – 176,4 га) та місцевого значення – 175 (площа – 606,75 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 3,5 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 2 (площа – 22,3 га) та місцевого значення – 4 (площа – 41,2 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення – 40 (площа – 243,9 га); заповідні урочища – 38 (площа – 1072,5 га).

Сприятливі можливості лікування в області створюють відомі родовища лікувальних грязей та джерела мінеральних вод у Глибоцькому, Сторожинецькому, Путильському та Вижницькому районах. Мінеральні ресурси Чернівецької області охоплюють родовища мінеральних вод та грязей. Відомо понад 60 родовищ мінеральних вод типу «Іжевська», «Мацеста», «Боржомі» та «Нафтуса». Загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва – 750. Найвизначнішими об'єктами туризму є: фортеця XIII-XVIII ст. в Хотині, церкви: Святого Миколая (1607 р.), Вознесенська (XVII ст.). Спиридоніївська (1715 р.), Різдва (1767 р.), Вознесенська (XV ст.) у м. Лужанах, Іллінська з дзвіницею (1560 р.); Воздвиженська (1561 р.) у м. Підвальному; комплекс резиденції митрополитів Буковини і Далмації (1864-1882 рр.), тепер університет; залишки оборонних редутив російських військ періоду російсько-турецької війни (1768-1774 рр.); триярусна печера «Попелюшка» з галереєю та внутрішнім оздобленням біля с. Подвірного; пам'ятки садово-паркового мистецтва у м. Чернівці. У Чернівцях 2 театри, обласна філармонія, діють 4 державні музеї.

Чернігівська область розміщена на півночі України, на лівому березі середньої течії Дніпра. Головна річка – Десна.

Природно-заповідний фонд Чернігівської області станом на 1 січня 2021 року налічував 674 об'єктів загальною площею 250720,2944 га. Відсоток заповідності складає 7,86%. ПЗФ області представляють: національні природні парки – 3 (площа – 41988,5 га); регіональні ландшафтні парки – 3 (площа – 85045,3491 га); заказники загальнодержавного значення – 12 (площа – 10421,68 га) та місцевого значення – 443 (площа – 105713,5013 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 7 (площа – 297 га) та місцевого значення – 132 (площа – 562,39 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 9 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 1 (площа – 204,7 га) та місцевого значення – 1 (площа – 11,9 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 40 га) та місцевого значення – 18 (площа – 332,9 га); заповідні урочища – 52 (площа – 17546,26 га).

Природно-рекреаційний потенціал багата флора та фауна, дубово-соснові ліси, широкі луки рівнин річкових заплав, щедрі мисливські та рибальські угіддя понад 600 заповідників. Природними лікувальними чинниками є: йодована деснянська вода, єдине в Україні родовище лікувального мінералу бішофіту, багаті запаси цілющих мінеральних вод. Історико-культурний потенціал області відомий великою кількістю унікальних пам'яток історії та архітектури Княжої та Козацької доби. Понад 100 з них мають світове значення і свідчать про видатну роль і місце Чернігівського князівства у формуванні Київської Русі та Української держави. Найцікавіші об'єкти туризму: Борисоглібський собор XII ст.; Антонієві печери XI-XVIII ст.; полкова скарбниця початок XVIII ст.; Спасо-Преображенський собор, Миколаївська церква 1720 р.; собор Різдва 1800 р.; Густинський Свято-Троїцький монастир 1600 р.; історико – культурний заповідник Качанівка (площа парку 560 га), площа озер і ставків на річці Смож - 100 га, палацовий комплекс, Георгіївська церква XIX ст., альтанка М. І. Глінки з

гротом; Тростянецький дендропарк XIX ст. з унікальною колекцією рослин; Сокиринецький палацо-парковий ансамбль XIX ст.; Печерний храм св. Феодосія Тотемського; Чернігівський Колегіум XVII-XVIII ст.; курганний некрополь IX-X ст.; «Чорна могила» X ст..

Рекомендовані джерела інформації

Основна література

1. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо транскордонного співробітництва від 04.09.2018р. № 43. No 2515-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2515-viii#Text>
2. Інформаційно-аналітичні матеріали підготовлені Департаментом природно-заповідного фонду Міндовкілля України на основі звітів місцевих органів влади. У разі виявлення неточностей та/або розбіжностей, просимо повідомити на електронну адресу: boldarevad@mepi.gov.ua, darya.boldareva@gmail.com
3. Інформаційний бюлетень «Інструменти економічного розвитку місцевих громад: кращі європейські практики у сфері транскордонного співробітництва». Серія 1. Євро регіони, ОЕС, ЄОТС . URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190035.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).
4. План заходів на 2021 – 2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 497-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2021-%D1%80#Text>
5. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 554. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF>.
6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027рр. та план заходів її реалізації. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.09.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11>.
8. Про затвердження Типового статуту об'єднання євро регіонального співробітництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2019 р. № 1127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2019-%D0%BF>.

9. Про затвердження Типової угоди про утворення об'єднання єврорегіонального співробітництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2019 р. № 1126. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2019-%D0%BF](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2019-%D0%BF).
10. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 р. No 1861-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15> (дата звернення: 15.05.2020).
11. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, ратифіковано Законом України № 1672-IV від 07.04.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164.
12. Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України. Серія «Євроінтеграція: український вимір» : монографія. Ужгород : Ліра, 2009. 520 с.
13. Бучко Ж. Тенденції розвитку туризму в євро регіонах за участі України // Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку: збірник матеріалів Всеукр. наук.-прак. інт.-конф., 28-29 жовтня 2020 р. - Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. - С. 70-73.
14. Гоблик В.В. Роль євро регіонів у розвитку економічного співробітництва прикордонних регіонів України та країн-членів С. Економіка та держава . 2015. No 7. С. 14–17.
15. Мікула Н.А. Євро регіональне співробітництво в системі транскордонної співпраці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України . 2014. No 4. С. 28–38.
16. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво : [Посібник] / Н. А. Мікула, В. В. Толкованов. – К. : «Крамар», 2011. – 259 с.
17. Немець К. А. До питання визначення поняття «Євро регіон» / К. А. Немець, Г. О. Кулешова // «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : Геологія – Географія – Екологія» : [Збірник наукових праць]. – Випуск 824. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 118–121.
18. Роїк Н. Г. Інституційна транскордонна співпраця в контексті розширення ЄС : проблеми та перспективи розширення Карпатського євро регіону / Н. Г. Роїк // Гілея : [науковий вісник] : [зб. наук. пр.]. – 2011. – Вип. 43. – С. 683–691.
19. Студенніков І. Феномен євро регіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень / І. Студенніков // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 2003. – Вип. 22–23. – С. 187–201.
20. Тимечко І.Р. Організаційно-економічне забезпечення розвитку прикордонної торгівлі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 ; Інститут регіональних

досліджень НАН України. Львів, 2010. 24 с.

21. Documents/CoR-EGTC-monitoring-report-final-study-2019.pdf (дата звернення: 10.05.2020).
22. EGTC monitoring report 2016 and impacts of Schengen area crisis on the work of EGTCs. European Committee of the Regions Official Website [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.cor.europa.eu/en/documentation/studies/Documents/CoR-EGTCmonitoring.pdf>
23. EGTS monitoring report 2018–2019. European Committee of the Regions . URL: <https://portal.cor.europa.eu/egtc/ressources/>
24. Żurba I. Єврорегіон як найвищий організаційний і функціональний рівень транскордонного співробітництва / I. Żurba // Zeszyt 13 nierownosci społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej : [Materiały]. – 2008. – Wydanie 13. – S. 415–431.

Допоміжна література

25. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні : проблеми та перспективи [довідна записка] / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» ; Калат Ярослава Ярославівна, Демедюк Ольга Петрівна. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. – 16 с.
26. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://surl.li/cnadi><http://surl.li/cnadi>

Електронні джерела

27. <https://ekarpaty.com/pro-nas/yevroregion/>
28. <http://surl.li/cnafx>
29. <https://auc.org.ua/novyna/karpatskyy-yevroregion-aktyvizuye-mizhnarodne-partnerstvo-i-spivrobotnytvo-na-rivni>
30. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2554827-karpatskij-evroregion-podoroz-bez-naplicnika.html
31. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29594>
32. <https://ekarpaty.com/pro-nas/>
33. https://eprints.oa.edu.ua/2346/1/Kukalets_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf
34. <https://zakarpat-rada.gov.ua/dryge-dihannya-yevroregiony/>
35. <https://alenpanov.org.ua/ua/article/29/30>
36. <http://m-studio.net.ua/karpatskijj-%D1%94vroreg%D1%96on-dvodennijj-forum/>

37. <http://dialog.lviv.ua/yevropeyski-kulturni-marshruti-i-ukrayinski-karpati-zagalna-harakteristika-karpatskogo-yevroregionu/>
38. <http://www.findbiz-pl.com/plinfo/>
39. http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/oglad_economiki/slo/5017.html
40. <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/219/41/>
41. <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/27855>
42. <http://economyukr.org.ua/?lang=uk>
43. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/7_2_2016ua/11.pdf

Контрольні запитання та завдання

1. Дайте визначення поняття «єврорегіон» та обґрунтуйте сферу його діяльності.
2. Визначте організаційну структуру єврорегіону.
3. Назвіть де, і коли, був створений перший єврорегіон у Європі? Які єврорегіони України є спільно утворені із країнами-членами ЄС?
4. Які єврорегіони східної та південної частини України з лютого 2022 року припинили своє функціонування? Причини та наслідки таких дій.
5. Які країни входять до складу Карпатського єврорегіону (далі – КЄ)? Його фізико- й економіко-соціальна характеристика.
6. Виокреміть особливості ЕГП країн КЄ.
7. З'ясуйте, в які міжнародні організації входять країни КЄ.
8. Як, на вашу думку, впливає природно-ресурсний потенціал території на розвиток туризму та рекреації.
9. Розкрийте особливості економічного розвитку країн КЄ.
10. Охарактеризуйте туристично-рекреаційний потенціал країн КЄ та можливості перспектив подальшого удосконалення туристичної інфраструктури.

МОДУЛЬ 2

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ КРАЇН КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ ВЗДОВЖ ДІЛЯНКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ТА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Лекція 10. Туристичний потенціал українсько-польських прикордонних територій

Під поняттям «українсько-польське прикордоння» потрібно розуміти територію, яка складається з адміністративних одиниць, розміщених уздовж державного кордону, а саме, з української сторони – Волинська та Львівська області, а з польської – Люблінське та Підкарпатське воєводства. Площа даного прикордоння займає 85 018 км², із яких на українську територію припадає 41 977 км² (що складає 7,0 % території України), а на польську – 43 041 км² (що складає 13,8 % території Польщі).

Віссю прикордоння є кордон довжиною 529 км. Для України він є п'ятим з огляду на довжину (після кордону з Росією, Молдовою, Білоруссю і Румунією), а для Польщі – третім за довжиною після Чехії та Словаччини і становить 14,8 % протяжності кордонів Польщі й 6,9 % довжини кордону України. На цій території мешкає 8,23 млн. чол., з чого на населення Польщі припадає 11,2 а на населення України – 7,6 %.

Кордон з Україною простягається від Ужоцького перевалу, по долині Сян на схід від Літовищів та Устриків Долішніх, перетинає долину річки Стривігор, Перемишльські ворота, в районі Крилова досягає річки Буг, а потім проходить вздовж Бугу на Собібур. Відділяє польські Підкарпатське та Люблінське воєводства на заході від українських Закарпатської, Львівської та Волинської областей на сході.

Соціально-економічна характеристика на українсько-польському прикордонні відображена в табл. 3.1.1

Таблиця 3.1.1

Українсько-польська прикордонна територія

	Територія	Площа	Населення	Працюючі в економіці, тис			
				Пром - ть	Буд- во	Торгів- ля	Разом
Україна	Львівська область	21834	2744,1	249,8	57,4	65,1	900,1
	Волинська область	20143	1066,2	65,6	15,9	16,5	437,4
	Разом	41977	3810,3	315,3	73,3	81,6	1337,5
Польща	Люблінське воєводство	25115	2221,9	124,7	27,0	43,9	419,6
	Підкарпатське воєводство	17926	2050,4	168,9	31,0	43,6	444,8
	Разом	43043	4272,3	293,6	58	87,5	464,4
	Усього	85020	8082,6	608,9	131,3	169	2201,9

Розвиток транскордонного (прикордонного) співробітництва повинен ґрунтуватися на добре спланованій, продуманій та збалансованій політиці, яка б давала змогу реагувати на зміни економічної і політичної ситуації на прикордонні. На сьогодні є багато причин, які гальмують вищезгаданий розвиток, зокрема економічні, політичні й суспільні.

До економічних перешкод відносимо різні темпи, напрями і характер трансформації суспільства, економічних потенціалів двох країн, брак фінансових можливостей, оборотних капіталів і банківської інфраструктури, недостатнє інвестиційне забезпечення спільних проектів та низький рівень розвитку інфраструктури.

До юридичних перешкод належать неузгодженість правничо-юридичних систем України і Республіки Польща, особливо після вступу Польщі до НАТО та ЄС, нестабільність економічного та політичного законодавства і правничої території для транскордонної співпраці, неузгодженість українського законодавства із законодавством ЄС.

До суспільних причин слід віднести негативні стереотипи громадської свідомості (сьогодні переважно долаються), які певним чином гальмують розвиток партнерських відносин між державами, психологічну неготовність

громадськості до співпраці, невисокий рівень зацікавленості широкого загалу в результатах прикордонного та міждержавного співробітництва.

Для вирішення ключових питань та проблем українсько-польського міжрегіонального співробітництва на міжурядовому рівні створено інституційний механізм – Українсько-польську Міжурядову Координаційну Раду з питань міжрегіонального співробітництва (МКРМС). МКРМС приймає рішення з важливих питань міжрегіонального співробітництва, визначає основні напрямки і головні принципи його розвитку, надає компетентним органам України і Польщі відповідні пропозиції, розробляє спільні програми діяльності, спрямовані на розвиток міжрегіональної співпраці та в цілому координує міжрегіональне співробітництво на рівні областей України та воєводств Республіки Польща. У складі МКРМС функціонують комісії з питань пунктів пропуску та прикордонної інфраструктури, з питань просторового планування та з питань транскордонного співробітництва. Засідання МКРМС відбуваються один раз на рік, а засідання комісій – як правило, двічі на рік.

Істотну допомогу у здійсненні міжрегіонального та прикордонного співробітництва надають європейські організації. Ключове місце серед них належить Раді Європи. До найважливіших європейських інститутів, що діють у сфері міжрегіональної співпраці, можна віднести:

1. Постійну конференцію місцевих влад і регіонів Європи (KGRE). Її основними завданнями є надання зауважень та пропозицій щодо покращення розвитку місцевих громад і регіонів.

2. Комітет транскордонного співробітництва Європейської Ради (САНСТ). Комітет розробляє модельні угоди щодо створення єврорегіонів, аналізує механізм застосування Мадридської конвенції.

3. Робочу раду європейських прикордонних регіонів (AGEG). Вона утворена з метою полегшення транскордонного співробітництва регіонів та представляє їх у міжнародних організаціях.

Важливими осередками інтенсифікації та розвитку українсько-польського міжрегіонального та транскордонного співробітництва є єврорегіони

«Карпатський» та «Буг», які діють в українсько-польському прикордонні. Єврорегіон «Карпатський» функціонує на основі Декларації про співпрацю спільнот, які мешкають на території Карпатського регіону, а також на основі статуту Міжрегіональної Асоціації «Карпатський єврорегіон», що були підписані 14 лютого 1993 р. в м. Дебрецені (Угорщина) міністрами закордонних справ України, Польщі та Угорщини.

Важливим аспектом розвитку українсько-польського міжрегіонального та транскордонного співробітництва є залучення в рамках реалізації окремих проектів фінансових коштів ЄС. У цьому контексті необхідно виділити Програму транскордонного співробітництва «Польща – Білорусь – Україна» ЄІСП на 2010-2020 рр., яка була успішно реалізована, кошти якої були ефективно використані органами місцевої влади та самоврядування, а також неурядовими організаціями обох держав в сфері міжрегіонального та транскордонного співробітництва у сфері обслуговування.

В українсько-польському транскордонному регіоні існує ряд цінних природних об'єктів, що володіють великим потенціалом для розвитку туризму. Крім заповідних територій, важливими є і інші об'єкти природного середовища, придатні для розвитку туристичних функцій. До них, без сумніву, можна віднести ліси (на Поліссі і в Карпатах), озера та цікаві краєвиди долин річок. Основні туристичні райони Люблінського воєводства – це Підляський залом Бугу, Ленчинсько-Влодавські озера (понад 60 озер), Центральне Розточчя, Наленчувське плато (міста Казімеж Дольний і Наленчув), Яновські ліси і ліси Сольської пуці. У воєводстві створені два Національні парки (Поліський і Розточанський), 17 ландшафтних парків і 18 об'єктів заповідного ландшафту. З 1992 року функціонує Міжнародний біосферний заповідник (МБЗ) «Західне Полісся», заплановано створення МБЗ «Розточчя і Сольська пуца» на польсько-українському прикордонні. Функціонують також два курорти – Наленчув і Краснобруд. У Підкарпатському воєводстві природні території займають майже 48% його площі, у тому числі 2 Національні парки (Бещадський і Магурський), 10 ландшафтних парків, 17 об'єктів заповідного

ландшафту, 93 природні заповідники. Більшість з цих об'єктів має велике значення для розвитку туризму, особливо ті, що розташовані в Карпатах (Бещадах). Одним з найцінніших є створений у 1992 р. на польсько- словацько-українському прикордонні Міжнародний біосферний заповідник «Східні Карпати». У склад цього єдиного в Європі заповідного об'єкту, розташованого на кордоні трьох країн, входять: Бещадський Національний парк, ландшафтний парк «Долина Сяну» та Ціснянсько-Ветлінський ландшафтний парк. До цікавих об'єктів природи, що знаходяться у Підкарпатському воєводстві, належать також Солінська затока на ріці Сян (22 км²) та дендрарій у місті Болестрашице (3,8 тисяч видів, різновидів і рослинних форм на площі 304,1га). У Волинській області діє Шацький Національний парк, регіональний ландшафтний парк «Стохід – Прип'ять», 16 природних заповідників, 10 пам'яток садово-паркового мистецтва, а також понад 300 інших об'єктів природного середовища, що знаходяться під охороною держави.

Шацький Національний парк – це скарбниця цінних природно-рекреаційних ресурсів, які сприяють веденню як санаторно-курортного, так і туристично-оздоровчого господарювання. Особливою природною цінністю відрізняються озерно-лісові краєвиди. В області нараховується 265 озер (в основному використовуються у туристичних цілях), найбільше з яких – Світязь. Туристично привабливими у рекреаційному відношенні є також Ковельська, Ківерцівська (мисливські угіддя Цуманських лісів) курортні місцевості, приміські рекреаційні зони міст Луцька, Ковеля, Нововолинська, Володимир-Волинського. На території Волині наявні джерела мінеральних вод (санаторії «Пролісок», «Лісова пісня») та родовища лікувальних торфових грязей. В області діє ботанічний сад, заснований у 1977 році Волинським національним університетом імені Лесі Українки, у якому нараховується понад 100 рідкісних видів дерев і чагарників.

У Львівській області заповідні території займають 5,2% загальної площі – (45 природних заповідників, 10 пам'яток садово-паркового мистецтва та 268 інших заповідних природних об'єктів). Суттєва роль в контексті туристичного

розвитку належить заповіднику «Розточчя» та двом Національним паркам – «Яворівському» і «Сколівським Бескидам». На пагорбах старої частини Львова розташований регіональний ландшафтний парк «Знесіння» – єдиний на Україні парк, територія якого повністю визнана природно-історично-культурною пам'яткою. Не менш відомі регіональні ландшафтні парки «Надсянський» і «Верхньодністровські Бескиди» та всевітньо відомий Стрийський парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва (1879 р.). Львівщина багата на унікальні запаси мінеральних вод (понад 200 джерел) та лікувальних грязей, на базі яких функціонують і розвиваються відомі курорти: Трускавець, Моршин, Шкло, Немирів, Любінь Великий. Зараз в області працює 133 санаторно-відпочинкові заклади. В зимовий період туристи проводять час на гірськолижних курортах у Славському, Тисовці, Орявчику, де працює 14 підйомників. Природа Закарпаття відзначається високою цінністю. Відносно мало зміненим гірським екосистемам притаманний майже первісний вигляд.

Найбільшим за площею в області є Карпатський біосферний заповідник, на території якого охороняється понад тисячу видів вищих судинних рослин, 64 види ссавців, 173 види птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 23 види риб, понад 10000 видів безхребетних тварин. Його створено у 1968 році і до сьогодні його територія поступово розширюється. З 1992 року він входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Сьогодні до складу Карпатського біосферного заповідника входять: Угольсько-Широколужанський, Свидовецько-Чорногірський, Рахівсько-Кузійський, Мармароський масиви, «Долина нарцисів», а також «Чорна Гора» і «Юлівська Гора», які є ботанічними заказниками загальнодержавного значення.

На території Закарпаття діють два Національні природних парки – «Синевирський» та «Ужанський». НПП «Ужанський» входить до складу Міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати». В області також функціонує регіональний ландшафтний парк «Зачарований край», 22 заказника загальнодержавного значення, 40 заказників місцевого значення, 9 заповідних урочищ, 9 пам'яток природи загальнодержавного значення і 52 пам'ятки

природи місцевого значення. Окрім того – 1 ботанічний сад загальнодержавного значення, 4 дендрологічні парки місцевого значення та 34 парки-пам'ятки садовопаркового мистецтва: 1 загальнодержавного значення і 33 – місцевого.. Слід також звернути увагу на родовища мінеральних вод, у тому числі широко відомих типу «Боржомі», «Зубер», «Єсентуки», «Нарзан», «Залізистий Нарзан», «Сойми», «Келечин». В області є і термальні води температурою від +18 до +80оС та глибиною залягання – до 800м (Вільхівці, Ужгород, Уголька, Руські Комаровці, Синяк, Шаян, Бігань, Гараздівка, Косино).

Культурний потенціал українсько-польського прикордоння творять природні та антропогенні цінності – різноманітні пам'ятки, музеї, цікаві місця, регіональні культурні заходи, традиції, звичаї, фольклор та історія. З огляду на складне історичне минуле і багатовікове співіснування багатьох народів і релігій даній території притаманна велика культурна цінність.

У Люблінському воєводстві існує ряд об'єктів і територій з цікавою культурою. Серед міст слід назвати Люблін, Замость, Казімеж Дольний, Наленчув, Пулави, Влодаву, Хелм, Бяла-Подляську, Томашув Любельський, Янув Любельський, Красьнік та осередки літнього відпочинку – Звезинець, Краснобруд і Сусец. Під охороною держави знаходиться 36 архітектурних ансамблів. До найцінніших міських архітектурних ансамблів відноситься забудова старих частин Любліна (1317 р.) та Казімежа Дольного (середина XIV ст.), які ведуть свою історію з часів Середньовіччя і внесені у Список пам'яток історії. Заснований у 1580 р. Замость – це єдине у Люблінському воєводстві місто, внесене у Список світової культурної спадщини ЮНЕСКО (1992) (рис.3.1.1)

Рис. 3.1.1. м. Замость, внесене у Список світової культурної спадщини ЮНЕСКО (Польща)

Реєстр пам'яток охоплює 3705 об'єктів будівництва, основну частину яких складають костели, монастирі (414) та інші сакральні об'єкти (318), палацові парки і садиби (267), житлові будинки (226), кладовища (184). Серед пам'яток археології найчисельнішу групу становлять переважно середньовічні (VIII-XIII ст.) городища (84). Також важлива група – кілька десятків давніх Червенських міст у південно-східній частині Люблінського воєводства (Чермно, Грудек, Сонсядка, Бяла Гура, Посадув, Хелм). Найдавнішим градом в регіоні є Вісян в Ходліку біля міста Карчміська. На території воєводства діє православна Люблінсько-Хелмська єпархія. Загалом нараховується 54 православні і колишні греко-католицькі церкви. Найцінніші, дерев'яні церкви розташовані вдовж східного кордону (частина з них стала католицькими костелами) у містах Гребенне, Будинін, Хлоп'ятин, Терєбінь, Вербковіце, Ортель Крулевські та Люблін (в музеї народної архітектури), а також закриті церкви у селах Длужнюв і Мицув. У селі Костомлоти знаходиться єдина греко-католицька церква у Люблінському воєводстві. Основні осередки православ'я – це церковно-монастирський комплекс і духовна семінарія у м. Яблечна, парафії і діючі православні церкви у Хелмі (кафедральний собор), Грубешуві, Влодаві, Славатичах, Тересполі, Бяла-Подляській, Любліні, Горостичі, Дратуві, Голі [20].

Об'єкти єврейської сакральної культури найкраще збереглися у Влодаві (музей), Ленчній (музей), Замості, Щебжешині, Модліборчицях, Тарногруді, Войславіцах, Юзефуві Білгорайському, Красьніку та в Казімежі Дольному.

Найцінніше і найстарше єврейське кладовище розташоване в Любліні, крім цього єврейські кладовища збереглися у Щебжешині (350 нагробків), Казімежі Дольному, Юзефуві. До найцінніших римо-католицьких сакральних об'єктів належать костели: готичні (Пьотравін, Стенжица, Ходель), готично-ренесансові (Люблін – колишній Домініканський костел, Красьнік), в стилі Люблінського ренесансу (кафедральний собор у Замості, три костели у Любліні, парафіяльний костел у Казімежі Дольному, Св. Анни у Коньськоволі, парафіяльний костел у Туробіні, Ленчній, Щебжешині, Уханях, Чермерніках, Бяла-Подляській, Радзині Подляському і Яновці), барокові (у Любартуві, Влодаві, Хелмі, Серніках, Оструве Любельському – всі за проектами Павла Фонтани; Радечніці, Любліні) та ряд костелів епохи Класицизму.

У Підкарпатському воєводстві, який територіально найближче розташований до українського кордону, виділяють 8 груп об'єктів, туристично привабливих з огляду на культурну цінність:

1) пам'ятки замково-палацової культури (спадщина I і II Речі Посполитої – період з початку польської державності до 1945 р.). Найцікавіші: замок у Перемишлі (1340 р.), замок у Барануві Сандомерському (кінець XVI ст.), резиденція родини Красіцьких і Сапегів у Красічині (XVI-XVII ст.), замок у Ланьцуті – одна з найгарніших і найкраще збережених дворянських резиденцій Польщі (XVII ст.), замковий ансамбль у Дубецьку кінця XVI ст., палацово-парковий ансамбль Мнішехів в Дуклі I половини XVIII ст., колишній замок Кмітів у Леську II половини XVI ст., класицистичний палац у Наролі 1770 р., неоготичний палац Реїв у Пшецлаві, колишній бастіонний замок Любомирських у Жешові XVII ст., парково-палацовий ансамбль у Пшеворську;

2) пам'ятки міської культури, до яких належать старопольські міста, а також архітектурні ансамблі, містобудівний устрій і різноманітні пам'ятки ремісницької культури, що експонуються у музеях або розташовані під відкритим небом. Це міста Жешів, Ярослав, Перемишль, Кросно, Санок, Ясліська, а також пам'ятки художнього промислу, містобудування та архітектури;

3) пам'ятки селянської культури, до яких належить культурний доробок жителів села. Прикладом можуть служити експозиції в музеях і скансенах Санока, Кольбушової і Зиндранової, а також дерев'яна архітектура (житлові і господарські приміщення, сакральні пам'ятки);

4) пам'ятки релігійної культури (об'єкти, пов'язані з римо-католицизмом, греко-католицизмом, православ'ям, протестантизмом та юдаїзмом). Наприклад: дерев'яні сакральні будівлі, зокрема найбільший у Польщі дерев'яний костел у Гачуві та найбільший в світі дерев'яний готичний костел у Блізно (обидва – у Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО) (рис. 2.2.2 - 2.2.3), Шлях святинь Матері Божої, Шлях ікон, Шлях дерев'яної архітектури, Шлях візантійських церков, Кальвінський шлях;

5) пам'ятки доісторичної культури (задокументовані залишки поселень, що знаходилися на території регіону кілька тисячоліть до нашої ери) – кургани, городища;

6) пам'ятки єврейської культури (з XVII століття). У багатьох населених пунктах євреї становили 50% і більше відсотків населення. Війна і Голокост знищили цю частину суспільства. Численні пам'ятки єврейської культури – це синагоги (Лесько, Ланьцут, Риманув), кладовища (Лежайськ – могила цадика Елімелеха, Лесько), житлові будинки (Ярослав) та музейні експозиції;

Рис. 3.1.2 - Рис. 3.1.3 Найбільший у Польщі дерев'яний костел у Гачуві та найбільший в світі дерев'яний готичний костел у Блізно (обидва – у Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО), Польща

7) пам'ятки промислової культури, до яких належать технічні об'єкти (наприклад, гуті скла і промислові райони). Прикладом може бути музей нафтової промисловості – сканесен у Бубрці (перший на світі нафтовий промисел, заснований Лукасевичем);

8) пам'ятки військової культури, до яких належать об'єкти оборонної архітектури. Найцікавіші серед них: фортеця у Перемишлі, «лінія Молотова», побудована радянськими військами у 1940-41рр., та інші пам'ятки з часів II світової війни: комплекс сховищ Стемпіна-Цешина, комплекс таємного тунелю штабового потягу у Стшижуві.

Культурно-історичні пам'ятки Волинської області репрезентують її багатотисячолітню історію, культурну і мистецьку спадщину. На території Волинської області під охороною держави знаходиться 1045 об'єктів, у тому числі 149 – археологічних, 860 – історичних, 35 – пам'яток монументальної архітектури і мистецтва. Зареєстровано 199 пам'яток архітектури (церкви, костели, каплиці, замки, палаци, житлові будинки, єврейські кладовища тощо). Серед нововідкритих унікальних пам'яток археології – княже місто Угровськ, яке вперше згадується в літописі під 1207 роком. Проведені в останні роки розкопки давньоруського городища біля с. Новоугрузьке Любомльського району дозволили ототожнити його з літописним Угровськом.

Туристично привабливими, з огляду на культурну цінність, є наступні основні групи об'єктів:

1) замково-палацові комплекси. Найбільш відомі – замок Любарта у Луцьку (IX-XIVст.), що є окрасою історико-культурного заповідника «Старе місто» з відображенням Європи часів князювання Любарта та Вітовта; замок князів Радзивилів (XIVс-XVIII ст.) в Олиці з мальовничим парком;

2) пам'ятки міської культури, яку представляють історико-архітектурні об'єкти міст та містечок області, зокрема Берестечка, Горохова, Камінь-Каширська, Ковеля, Ківерців, Любомля, Рожища, Устилуга, Затурців. Однак найбільше пам'яток зосереджено у Луцьку та Володимир-Волинському, у яких

функціонують два історико-культурні заповідники – «Старе місто» і «Стародавній Володимир»;

3) пам'ятки селянської культури, представлені експонатами Народного музею історії сільського господарства Волині у містечку Рокині, який налічує понад 2000 експонатів. соблививий інтерес викликає діюча експозиція просто неба – перший волинський скансен;

4) пам'ятки релігійної культури, що засвідчують поліконфесійну специфіку Волині, великий радіус поширення християнства та інших віросповідань. Зокрема, на території області розміщені стародавні костели та церкви, що збереглися у місті Луцьку: Петропавлівський костел (1450-1612), костел колегіатів святої Трійці (1640), Стрітенська кам'яна церква (1784), церква св. Покрови, Хрестовоздвижинська церква, Свято-Троїцький собор (XVIII-XI ст.), синагога (початок XVII ст), монастир бригіток, кірха; місті Володимир-Волинському: Мстиславів храм, Святогірський жіночий монастир (XV ст.), Успенська, Троїцька та Печерна св. Варлама церкви; містечку Берестечку: костел св. Трійці у стилі рококо (XVIII ст.), Свято-Троїцький собор (XX ст.), каплиця св. Теклі (XVII ст.); селі Мильці Старовижівського району: чоловічий монастир (XVI-XIX ст.) тощо;

5) пам'ятки доісторичної культури, представлені городищами «волинського типу» у Володимир-Волинському, і так званими «стіжковими» городищами у Камені – Каширському, Любомлі, Ветлах і Турійську;

6) пам'ятки військової культури, що охоплюють об'єкти оборонної архітектури. Про місцеве оборонне будівництво свідчать кам'яні та цегляні вежі, які з'явилися у другій половині XIII ст. і відомі в Стовп'ї, Холмі, Бересті, Кам'янці, Чорторійську. Цей вид укріплень ніде на руських землях, крім Західної Волині і Холмщини, не набув розповсюдження. Їхня поява була значним кроком у розвитку фортифікації, а Волинь стала першою на Русі, де почали застосовувати вежі-донжони у системі оборони міст. Серед небагатьох на Україні пам'яток оборонної архітектури XIV – XV ст., що зберегли свою автентичність, є замок Любарта в Луцьку та замково-палацовий комплекс

Радзивилів в Олиці; з січня 2003 року функціонує державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир» у місті Володимирі-Волинському. Дзоти поблизу Устилугу засвідчують залишки оборонної лінії передвоєнного часу.

Великою культурною цінністю характеризується і Львівщина. Комплекс історичного центру Львова (XIV ст.) у 1998 р. був внесений у Список світової спадщини ЮНЕСКО під номером 865 (рис. 3.1.4). У Львівській області розташовані 794 архітектурні і містобудівні пам'ятки національного значення, 2637 пам'яток місцевого значення та 834 пам'ятки археології, 14 з яких мають статус національних.

Рис. 3.1.4 Комплекс історичного центру Львова (XIV ст.) у 1998 р. був внесений у Список світової спадщини ЮНЕСКО (Україна)

З огляду на туристичну привабливість можна виділити 8 груп об'єктів:

1) пам'ятки замково-палацової культури. Серед палаців найбільш відомий палац Потоцьких у Львові та замки у Жовкві (XVI ст.), Золочеві (1634), Олеську (1327 р.), Підгірцях (1635-1640) та Свіржі (XV ст.), які поєднані туристичним маршрутом «Золота підкова Львівщини»;

2) пам'ятки міської культури, яку представляють архітектурно ідеальні ансамблі міст Жовква і Броди. Не менш цікаві і багаті на архітектурні пам'ятки Дрогобич, Самбір, Старий Самбір, Стрий, Буськ, Хирів, Турка, Миколаїв, Кам'янка-Буська, Радехів, Сокаль тощо. Однак найбільше пам'яток зосереджено у Львові – ансамбль площі Ринок (XIV ст.);

3) пам'ятки селянської культури, представлені експонатами в музеї народної архітектури «Шевченківський гай» у Львові та унікальною хутірською системою поселення Малого Полісся у Жовківському районі;

4) пам'ятки релігійної культури – понад 2400 церков і костелів, в тому числі у Львові: кафедральний собор Св. Юра (1744-1770); Преображенська церква (1877-1898), церква Успіння (1591-1629), Св. Параскеви П'ятниці (1644), Св. Онуфрія (XVI ст.); костели: Домініканський (XVIII ст.), кларисок (1607 р.), кармелітів босих (XVII в.), Єзуїтський (1610-1630); Латинський кафедральний собор (закладений у 1360 р.), ансамбль Бернардинського монастиря (1600-1630), Вірменського кафедрального собору (XVI ст.), костел монастиря бенедиктинок (1597 р.). Особливу цінність представляють дерев'яні церкви у Потеличах (1502 р.), Волі Висоцькій (1598 р.), Жовкві (XVII ст.) та багато інших, з іконостасами, що визнані шедеврами сакрального мистецтва. Багато туристів відвідує Крехівський (XVI ст.) та Унівський (XIV ст.) монастирі, а також печерний монастирський комплекс у Страдчі (1242 р.);

5) пам'ятки доісторичної культури, основною з яких є давня стоянка «Прийма» біля Миколаєва (20 тис. р. до н.е.), двоповерховий скельний скит в селі Розгірче біля Стрия та підземне місто – легендарна столиця білих хорватів – городище Стольсько (VIII-IX ст.);

6) пам'ятки єврейської культури. Окрім численних синагог у Бродах, Городку (4 синагоги - стара велика, хасидська - Клойз, синагога ремісників і Бет-Гамідраш) та синагога «Золота Роза» у Львові (1582-1594рр.), найбільшою історичною пам'яткою хасидської общини є місто Белз, зокрема, юдейський молитовний дім Ішре Лев (1909 р.), а також фортифікаційні укріплення єврейської ділянки Городка – «фортеця Гнін»;

7) пам'ятки промислової культури, до яких належать технічні об'єкти (наприклад, гути скла і промислові райони). Зокрема, музей історії Львівської залізниці, музей метрології та вимірювальної техніки, аптека-музей тощо;

8) пам'ятки військової культури, що охоплюють об'єкти оборонної архітектури. Найцікавіші серед них – це Королівський арсенал у м. Львові,

місто-фортеця Тустань, розташоване в Урицьких скелях у Верхньодністровських Бескидах, та багато інших фортифікаційних споруд у Миколаєві, Бродах, Жидачеві, Старому селі, Хирові, Поморянський замок тощо.

Закарпаття відрізняється особливими пам'ятками культури. Найбільш цікаві з погляду туризму такі населені пункти, як Ужгород (краєзнавчий замок-музей, художній музей, зоологічний музей), Мукачеве (замок-музей), Зарічеве (музей «Лемківська садиба»), Лисичеве (музей «Кузня»), Колочава (музей Івана Ольбрахта), Синевир (музей лісу і сплаву), Солотвино (музей солекопів). Загалом у Закарпатській області розташовано 1817 пам'яток історії, культури і мистецтва (496 – археології, 1273 – історії, 48 – мистецтва). В Ужгородському замку працює краєзнавчий музей, який охоплює 30 залів з понад 100 тисячами експонатів. В музеї виставлені колекції: нумізматична, виробів з бронзи, зброї, рукописів, стародруків, цінних видань, побутового ремесла, народних музичних інструментів, народного одягу і вишивки, годинників. Особливої уваги заслуговує археологічний відділ і природознавчий куточок. Закарпаття пишається старими дерев'яними церквами, збудованими без жодного цвяха у притаманному кожній окремій місцевості стилі. Серед них можна виділити «бойківський» тип церков, який є первісним зразком дерев'яних карпатських храмів – тризрубових, з шатровим, кілька разів заломленим дахом. Характерними є також «лемківський» і «гуцульський» стилі. Дерев'яні церкви знаходяться, зокрема, у таких місцевостях, як Вишка, Ужок, Сухий, Тишів, Буковець, Присліп, Пилипець, Данилово, Крайніково, Верхній Студений, Гусний, Колочава – Горб, Колочава, Середнє водяне, Синевірська Поляна, Торун, Свалява – Бистрий, Подобовець, Гукливий, Ялове, Колодне, Сіль, Кострино, Лазищина, Ясіня, Нересниця, Вільховиця, Ділове, Локій, Дешковиця, Сокирниця, Лікіцари, Домашин, Стужиця, Ізки, Репинне, Нижній Студений, Олександрівка, Ужгород (скансен), Велика Грабівниця, Задільське і Келечин.

Лекція 11. Туристичний потенціал українсько-словацьких прикордонних територій

Українсько-словацький кордон це – протяжність у відстань 97 км з точкою географічного дотику з сторони Словацької Республіки двох самоврядних країв – Кошицького та Пряшівського, а з сторони України – Закарпатської області, а саме територія Ужгородського району, який відповідно до нового адміністративно-територіального поділу України був утворений в липні 2020 року.

Кошицький край розташований у східній Словаччині, межує на півночі з Пряшівським краєм, на сході з Україною, на півдні з Угорщиною, на заході з Банськобистрицьким краєм з переважанням в етнонаціональному складі словаків, частка яких становить 82%. В рельєфі переважає рівнинна територія Східнословацької низовини та гірська система Спішсько-Гемерський крас. Західну гірську область краю утворює Словацьке Рудогір'я, а значну площу південної – займає Кошицька улоговина. Сланські верхи умовно розділяють територію краю на західну та східну частини. У східній частині лежить Східнословацька низовина, де знаходиться найнижча точка Словаччини (94 м н.р.м.). У південно-східній, переважно рівнинній, частині краю здіймаються Земплінські верхи, а північно-східними землями із заходу на схід простягаються Вигорлатські верхи. В Словацькому Рудогір'ї переважає холодний гірський клімат. Найтеплішою областю Кошицького краю є Східнословацька низовина, для якої характерний переважно теплий та сухий клімат. Значним туристичним попитом краю користуються такі сакральні пам'ятки архітектури як будівля колишньої синагоги (1926-1927), Вежа Урбана (XIV ст.), Домініканський костел (XIII ст.), Каплиця св. Михаїла (XIV ст.), Костел апостолів Петра й Павла (XIV ст.), Державний театр та Собор Святої Єлизавети Угорської в місті Кошице (рис.3.2.1 – 3.2.2), а також костел Вознесіння Діви Марії (XIII ст.) в місті Спішська Нова Весь та костел єзуїтів (1687) в місті Рожнява. Серед фортифікаційних споруд та палаців своєю історією і самобутністю виділяються – Бастіон ката (XVI ст., 1628) в місті

Кошице та руїни замку Красна Горка (XIII ст.) в селі Красногорське Подградьє, палаци родини Барча (XVII ст.), родини Бежевiчiв (XVIII-XIX ст.), родини Зiх (XV ст., 1849) та родини Понгравцовських (XIX ст.) в мiстi Кошице. Приблизно 30 км в пiвнiчно-схiдному напрямку вiд Кошиць знаходиться герлянський гейзер iз холодною водою. Лiкувальнi джерела у цiй областi були вiдомi ще з XVII столiття. У Кошицькому краю велика частка земель вiдведена пiд природоохороннi територiї. Цiкавими є народнi парки Словацький рай та Словацький крас, а також областi гiр Вигорлат та долини рiчки Латориця.

Рис. 3.2.1 Державний театр

Рис.3.2.2 Собор Святої Єлизавети Угорської

Пряшiвський край знаходиться в пiвнiчнiй частинi Схiдної Словаччини, на пiвночi межує з Польщею, на сходi – з Україною, на пiвднi – з Кошицьким краєм, на заходi з – Банськобистрицьким та Жилiнським краями, з переважанням в етнiчному складi словак. З географiчної точки зору охоплює низку географiчних районiв: захiдну частину Схiдних Карпат, частини Низьких i Захiдних Бескидiв, Латиської низовини i Центральних Словацьких Карпат. Частина Пряшiвщини – на схiд вiд р. Цiрохи має типову для Схiдних Карпат смугову будову, що полягає в чергуванні повздовжнiх гiрських високих гряд з нижчими заглибинами. Тут у напрямi з пiвдня на пiвнiч виступають: вулканiчний Вигорлат (найвища точка – 1076 м) з пiдгiр'ям, вiддiлений Внутрiшньою Карпатською долиною вздовж Цiрохи i Ублi вiд Середнього Бескиду (найвища точка – 1221 м). Найбiльшу частину Пряшiвського краю

займають Низькі Бескиди (найвища точка – 1002 м). Ці гори є найнижчою частиною Карпатської гірської країни (зокрема Ондавське низькогір'я). На захід від широкої долини Топлі й Бардіївської котловини лежить продовження Західних Бескидів – Чергівські гори (найвища точка – 1157 м). Південний захід Пряшівського краю займають Солоні (або Пряшівські) вулканічні гори (найвища точка – 1092 м) і широка Кошицько-Пряшівська улоговина (вздовж Горнаду й Ториси). Далі на захід лежать масиви Бранисько, Словацькі Рудні гори, а також котловини Центральних Словацьких Карпат. Південно-східну частину Пряшівського краю займає західна частина Потиської низовини. Сполучення з північною частиною Карпат проходить через низку перевалів уздовж Ториси-Попраду: Тилицький (688 м), Дукельський (502 м), Лупківський (651 м) та інші. Цей край володіє значними туристичними ресурсами, серед яких найвідомішими є: дерев'яні церкви – церква Архангела Михаїла (1745) в с. Нова Седліца, церква Архангела Михаїла (1740) в с. Руський Поток, церква Архангела Михаїла (XVIII ст.) в с. Фрічка, церква Опіки Пресвятої Богородиці (1923) в с. Курімка та церква св. Василя Великого (1730) в с. Крайне Черно. Серед замкових архітектурних споруд слід виділити наступні: замок Любовня (XIII ст.) в м. Стара Любовня, Ковальський бастіон (XV ст.) в м. Пряшів, руїни замку Ширишський град (XIII ст.) в с. Велькі Шариш та Флоріанська брама (XV ст.) в м. Пряшів. В межах даного краю розташовані Національні природні парки – «П'єніни», «Полонини» та парк «Словацький рай» (рис. 3.2.3 – 3.2.4)

Рис. 3.2.3 Парк «Словацький рай»

Рис. 3.2.4 НПП «Полонини»

Ужгородський район відповідно до нового адміністративного поділу (2020 року) займає площу 2,4 тис.км², з населенням – 255,8 тис.осіб і до його складу входить 14 територіальних громад. Географічно до українсько-словацького кордону примикають територіальні громади (ОТГ) Великоберезнянщини, Перечинщини та Ужгородщини.

Великоберезнянщина розташована у північно-східній частині Закарпатської області і по західному кордону її межа проходить з Словацькою Республікою та Польщею. У рельєфі переважає гірська територія з безліччю річок та потічків, які несуть свої води з полонини Руни (1479 м) – найбільшої полонини Українських Карпат з ландшафтом високогірних альпійських луків. Визначними пам'ятками району є Церква св. арх. Михайла та Храм Петра і Павла в с.Вишка; церква Покрови в с.Кострино (рис.3.2.5 – 3.2.6)

Рис. 3.2.5 Полонина Руна

Рис. 3.2.6 Храм Петра і Павла в села Вишка

Перечинщина на заході межує з Кошицьким краєм Словацької Республіки. Гірське переважає рельєфу даних територій відкриває чимало можливостей в розвитку туризму. Цікавими туристичними об'єктами є хата-музей «Лемківська садиба»; церква Пресвятої Богородиці в с. Дубриничі; пам'ятник листоноші; унікальна Свято-Василівська церква в с. Лікіцари в бойківському стилі.

Рис. 3.2.7 – 3.2.8 Пам'ятник листоноші Федору в м. Перечин та церква Пресвятої Богородиці в с. Дубриничі

Ужгородщина межує з півдня і заходу з Угорщиною та Словаччиною. Щодо природно-географічних умов, то вона у північній і східній частинах займає передгір'я останніх південних відрогів Карпат, так званого Вигорлат – Гутинського вулканічного хребта, який поступово переходить у Потиську низовину. З туристичної точки зору варто побачити: Реформатський костел в готичному стилі в с. Батфа; Палац Плотені з парком (XIX ст.) в с. Великі Лази; Костел (XVIII ст.) в с. Глибоке; Невицький замок (XII-XIV ст.) біля с. Кам'яниця; Замок тамплієрів (XII-XIII ст.) в смт. Середнє; Винні підвали у скелі-моноліті (XVI ст.) в смт. Середнє та інші не менш привабливі туристичні об'єкти. (рис. 3.2.9 – 3.2.10)

Рис. 3.2.9 Невицький замок с. Кам'яниця Рис.3.2.10 Палац Плотені з парком (XIX ст.) с. Великі Лази

З вищенаведеного бачимо, що прикордонні території України та Словаччини володіють значним туристично-рекреаційним потенціалом.

Сучасний етап у українсько-словацькій співпраці у галузі туризму почався ще в 2005 році і для нього характерна значна активізація. В Програмі діяльності Уряду Словацької Республіки на 2020 – 2025 рр. визначено, що вона буде продовжувати активно підтримувати інтеграцію і модернізацію України у всіх сферах життя, зокрема, в галузі розвитку туризму на суміжних територіях. Передбачається наступне:

1) більш ефективного та якісного виконання завдань органів державної влади у сфері розвитку, збереження, реставрації та популяризації пам'яток історії та культури, збереження та розвитку культурно-національної самобутності народу;

2) створення сприятливих умов для розвитку туризму;

3) сприяння підвищенню привабливості відвідуваності країни в туристичних цілях у світовому співтоваристві.

Переважаючі на даній території гірський рельєф та сільських жителів зумовлює можливості для нових партнерських відносин розвитку екотуризму на природоохоронних територіях ближнього зарубіжжя. У межі досліджуваної території входить значна частина біосферного резервату «Східні Карпати». Це перший в Україні транскордонний заповідний масив, який Комісія ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАБ) внесла в 1999 році у Світову мережу біосферних резерватів. З українського боку він включає Ужанський національний природний парк, а з словацької – національний парк «Полонини» та його буферну зону. Створений транскордонний резерват сприяє збереженню флористичного різноманіття, яке нараховує понад 1000 видів судинних рослин, а також збереженню популяцій таких рідкісних видів хижих звірів як бурий ведмідь, вовк, рись, дикий кіт, куниця та інших. Важлива роль резервату для підтримання екологічної рівноваги басейну річки Уж. На значній площі збереглися унікальні для Центральної Європи пралісові екосистеми, які є цінними еталонами для ведення лісового господарства на природних засадах. Територія біосферного резервату «Східні Карпати» виконує також важливу функцію екокоридору між Західними та Південними Карпатами. Вона

характеризується багатими туристично-рекреаційними ресурсами, зокрема: в селах Ужок, Кострино, Сіль виявлені лікувальні мінеральні джерела бальнеологічного значення. В урочищах Красія, Щербан, Явірник діють туристичні бази, які найбільш наповнені туристами в зимовий період. Тому парк відіграє значну роль для розвитку туристичної та рекреаційної сфери. У Великому Березному є контрольно-пропускний пункт до Словаччини, що полегшує відвідування національного парку закордонними туристами. У гірських селах збереглися традиційний побут, ремесла, культура, кухня. В агротехніці не використовуються хімічні засоби, тому продукти харчування є екологічно чистими. В Ужанському НПП та Словацькому національному парку «Полонини» проживає субетнос лемків, тому важлива роль біосферного резервату у збереженні їх етнографічних особливостей в територіальних межах Східних Карпат. Тут переважає розвиток екотуризму, у якому зацікавлена словацька та українська сторони. Головні особливості східної Словаччини це гори Вигорлату, Низького Бескиду, Буківських Верхів і Чергова, штучні озера Земплінська Шишава і Велика Домаса, а також села і містечка з чудовими пам'ятками історії. До них примикають з української сторони чудові зони відпочинку розташовані вздовж річок Уж та Лютянка, хребти гір Кременець та Яворник, гірські річкові потоки. Ця прикордонна територія є однією із найбільш перспективних в розвитку екологічного туризму. Саме реалізація проекту «Карпатський туристичний шлях» в рамках Програми ЄІСП ПКС – «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна» за тематикою «Гармонізований розвиток туризму» дає перспективи створення та просування спільних транскордонних туристичних продуктів. Різноманітні форми туризму сприятимуть створенню нових робочих місць та розвитку сфери послуг. Це покращуватиме якість життя місцевих жителів та підвищить конкурентоздатність сільських територій в обох країнах.

Транскордонні зв'язки України та Словаччини проходять через 6-ть пунктів пропуску, з них: 3 залізничні (Павлове-Матьовце; Ужгород; Чоп-Чірна над Тисою), 2 автомобільні (Ужгород-Вишне-Немецьке, Малий Березний

Убля), 2 пішохідні та велосипедні (Малий Березний Убля, Малі Семенці-Великі Семенці). Перспективним є відкриття переходу Уліч-Забрідь, який територіально оконтурює гірські депресивні райони Пряшівського самоврядного краю Словаччини та Ужгородського району Закарпаття, що потребують динаміки росту не тільки в сфері туризму, а й загалом. Це сприятиме розвитку місцевого прикордонного руху, що особливо важливо для мешканців цих регіонів, а з іншого – зменшить час очікування на кордоні в уже діючих пунктах, що позитивно позначиться на торгівлі та інших економічних показниках. У подальшому це дало б змогу реалізувати проект «Карпатський туристичний шлях» і через активізацію туристичної діяльності на спільній прикордонній території «Карпатського Єврорегіону» сприяло б економічному росту цих гірських територій.

Отже, співпраця між прикордонними областями Словацької Республіки та Закарпатської області України триватиме й надалі. Її пріоритетами є: 1) створення єдиної мережі туристично-інформаційних центрів; 2) розбудова митної та прикордонної інфраструктури сторін; 3) розвиток партнерської мережі між територіальними громадами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями прикордонних регіонів; 4) розвиток ділового співробітництва через активізацію інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності між прикордонними територіями в галузі туризму; 5) ефективного функціонування Програми Сусідства «Україна – Словаччина – Угорщина»; 6) здійснення спільних заходів щодо активізації розвитку туристичної інфраструктури в прикордонних регіонах тощо.

Лекція 12. Туристичний потенціал українсько-угорських прикордонних територій

До складу українсько-угорського прикордонного регіону входять: Закарпатська область України, яка територіально включає невелику частину Ужгородського району та весь Берегівський район, до складу останнього ввійшла згідно нового адміністративно-територіального поділу (2020 року)

Виноградівщина, а з сторони угорського кордону примикає медьє Саболч-Сатмар-Берег. Довжина спільного кордону суміжних прикордонних територій України та Угорщини становить 136,7 км. Досліджуваний регіон характеризується високою щільністю населення – 97,2 осіб/км² та, відповідно, високою щільністю забудови території. На його території проживає 1818,04 тис. осіб, він займає площу 18 713 км². На кордоні є 7 діючих пунктів пропуску – 5 автомобільних та 2 залізничних.

По державному кордону з Україною з сторони Угорщини розташована адміністративно-територіальна одиниця Саболч-Сатмар-Берег – медьє це – північно-східна частина Угорщини з адміністративним центром – Ньїредьгаза.

Щодо українсько-угорського транскордонного регіону, то станом на 2020 р. договірно-правова база між Україною та Угорщиною налічувала 78 чинних міжнародних договорів та міжнародних документів, які регулюють двостороннє співробітництво практично в усіх сферах діяльності включаючи туризм та рекреацію.

Саболч-Сатмар-Берег (угор. Szabolcs-Szatmár-Bereg) – адміністративний округ/медьє в північно-східній Угорщині, що межує з територією України. Станом на 1.01.2020 р. населення становило 552,9 тис. осіб, з них 117,8 тис. мешкало у центральному місті округу Ньїредьгазі (Nyíregyháza). Загалом у області 228 поселень, з яких 20 – це міста. Найбільш характерними секторами економіки для регіону є: харчова, хімічна, текстильна промисловість, а також виробництво електроніки та оптики.

Рис.3.3.1 Герб медьє Саболч-Сатмар-Берег Рис.3.3.2 Прапор медьє Саболч-Сатмар-Берег

Ще однією важливою атракцією району є етнографічний село-музей Шошто – найбільший в Угорщині регіональний етнографічний музей під відкритим небом. Тут знайомляться зі звичаями та побутом місцевого населення, пробують місцеву палінку – яблучну, сливову чи вишневу горілку регіону Саболч-Сатмар-Берег – та стають свідками яскравих фольклорних дійств в Етнографічному селі-музеї Шошто. Користується популярністю також ботанічний сад імені Яноша Тужона, де представлені колекції рододендронів, тропічних водних та культурних рослин, кактусів, пальм, хижих рослин, а також сад гігантів та японський сад.

Крім численних атракцій самої Ньїредьгази, у медьє є чимало інших локацій, що приваблюють туристів своїми природними та архітектурними визначними місцями. Маріаповч є одним з найвідоміших паломницьких міст. У місцевій греко-католицькій церкві біля вівтаря знаходиться ікона Богоматері, яку вважають чудотворною. У Ньїрбаторі розташоване помістя та готичний храм, споруджені династією Баторі – князями Трансильванії. Тут також функціонує музей Іштвана Баторі, воєводи Трансильванії, син якого був королем Польщі. Село Левелек вважається центром воднолижного спорту та вейкбордингу. У селі Ерпатак відвідують традиційну гуральню з місцевими напоями та кулінарними смаколиками.

У селищі Тисадоб розташований замок Андраші, побудований в 1880 – 1885 роках, який складається з 365 вікон, 52 кімнати, 12 веж і 4 входи, що символізує рік (кількість днів, тижнів, місяців і пір року). Замок оточує красивий парк. А село Шатмарецьке поблизу кордону з Україною відоме цвинтарем, де практично всі нагробки витесані з темного дубу у формі перевернутих човнів з людськими обличчями.

Приблизно за 200 км від українського кордон в Угорщині є термальні джерела. Українські туристи відвідують термальні джерела Егерсалок, Егер, Мішкольц-Тапольце.

Окрім туристичного привабливості Ньїредьгаза має вигідне розташування. Тут перетинаються залізничні та автодорожні вузли. Транспортні шляхи, що

пролягають із заходу на схід, зокрема тут знаходиться важливий вузловий пункт ПанЄвропейського транспортного коридору № 5. Ньїредьгаза вважається логістичним, фінансовим, комерційним центром.

Важливе значення для розвитку туризму має транспортна інфраструктура, зокрема, аеропорти. На даний час на території дослідження функціонують два аеропорти. Найближчим до кордону з Закарпатською областю аеропортом Угорщини є невеликий аеропорт міста Ньїредьгаза. Він знаходиться на відстані близько 70 км від пункту пропуску Чоп-Захонь, близько 85 км від пунктів пропуску Дзвінкове-Лонья, Косино-Барабаш та Лужанка-Берегшурань та близько 100км від пункту пропуску Вилок-Тісабеч. Тут немає регулярних рейсів, аеропорт здебільшого використовується для навчання пілотів та обслуговування літаків бізнес класу пасажиромісткістю до 25 осіб. Тут дві маленькі злітно-посадкові смуги довжиною кілометр кожна, одна з них з трав'яним покриттям.

Другий – Міжнародний аеропорт Дебрецена розташований на відстані близько 125 км від пунктів пропуску Чоп-Захонь, Лужанка-Берегшурань та Вилок-Тісабеч. Тут виконуються регулярні рейси до 13 міст 11 країн (Москва, Ларнака, Тель Авів, Валетта, Пальма де Майорка, Барселона, Мілан, Базель, Париж, Мюнхен, Дортмунд, Ейндховен, Лондон, Шеффілд) та сезонні чартерні рейси до Болгарії, Туреччини, Єгипту, Греції та Іспанії. Пасажиропотік є невеликим, але щороку зростає. За 2018-2020 роки кількість пасажирів аеропорту зросла на 34% з 285 до 381,4 тис. осіб.

Найбільш туристично відвідуваними в Медьє Саболч-Сатмар-Берег є Кафедральний собор Пресвятої Діви Марії та Греко-католицька церква Святого Миколая в місті Ньїредьгаза, курортний район з термальними водами Шоштодьофорде, етнографічний село-музей Шошто, ботанічний сад ім. Яноша Тужона та село Левеляк.

Однією із галузей спеціалізації господарства областей Західної України традиційно вважається туристична індустрія, особливо для Закарпаття, де 80% території області займає гірська територія з переважанням сільських жителів.

Туризм має великий вплив на економіку країни, насамперед як джерело валютних надходжень та збільшення показника зайнятості населення вцілому.

Саме він сприяє диверсифікованості економіки, створюючи галузі, що обслуговують це: готельний бізнес, транспорт, медичне обслуговування, сувенірне ремісництво та інші. З ростом зайнятості у сфері туризму зростають доходи населення, як у галузі міжнародного туризму, так і в суміжних галузях, отже, таким чином, підвищується добробут нації.

Закарпаття – мальовничий край, який має унікальне геополітичне та географічне розташування. Це – не тільки західні ворота в Європу, а й один з найцікавіших регіонів України, де є можливість чудово і дешево відпочити особливо для туристів із ЄС. Саме Берегівський район до складу якого ввійшла Виноградівщина безпосередньо межує по кордону з Угорщиною, а саме з медьє Саболч-Сатмар-Берег.

Берегівщина, здавна славиться багатими курортно-рекреаційними ресурсами: цілющими мінеральними водами, гірськими (80%) та рівнинними (20%) ландшафтами, багатою історико-культурною спадщиною. Тут зосереджені термальні води трьох типів – вуглекислі, кремністі терми (Береговське родовище), азотні терми (Іванівське, Боржавське родовища) та азотно-метанові йодо-бромні хлоридні натрієві (Гараздовське родовище), налічується понад 25 виходів цих вод на поверхню. Численні пансіонати в селах Косино («Косино»), Боржава («Боржава»), Ремети («Енергетик», «Зоря»), Квасово («Веселка») створюють кістяк санаторно-курортного бізнесу краю, пропонуючи лікування серцево-судинної, нервової системи та органів опори і руху. Відпочинку та оздоровленню сприяє м'який помірно-континентальний клімат та екологічно чисті ландшафти.

Традиція лікування термальними водами вкоренилася в Берегові ще за часів Австро-Угорщини, коли в місті з'явилися перші басейни просто неба.

Сьогодні до послуг відпочиваючих – басейни навчально-спортивного комплексу «Закарпаття», що працює з 1967 року та два нові, комфортабельні сучасні оздоровчі комплекси «Косино» та «Жайворонок».

«Косино» – це сучасний оздоровчо-рекреаційний комплекс, розташований серед 200-річного дубового гаю Берегівщини (рис.3.3.1). Він розташувався на шлейфі залягання мінеральних термальних вод, який простягається через частину території таких європейських країн як Франція, Італія, Іспанія, Сербія, Хорватія, Австрія, Швейцарія та Балканський півострів. В Україні цей шлейф охоплює більшу частину Закарпатської області, а саме Виноградівщину та Берегівський район. Цілюща вода курорту піднімається з однієї із трьох діючих на даний момент свердловин на Закарпатті, під назвою 16 Т. Ще у 80-х роках минулого століття її випадково виявили радянські геологи, шукаючи нафтові родовища. Гарячий гейзер термальної води прямує із свердловини глибиною 1190 м під землею та потрапляє в термальний басейн з температурою 40-45°C.

Рис.3.3.1 Термальний комплекс Косино

Також в комплексі високоефективними є фітосауни: евкаліптова, трав'яна, соляна. Туристи можуть відвідати хамам, римську або угорську парну. Процедури стимулюють імунітет, допомагають швидко відновлюватися після стресу, хвороби, а також м'яко і глибоко прогрівати м'язи та суглоби опорно-рухового апарату. Благотворний аромат, приємна розслаблююча музика та м'яке освітлення створюють відчуття релаксу та прекрасного настрою.

Термальна вода косинського джерела дає загально-оздоровчий ефект на організм, наповнюючи його необхідними для нормального функціонування речовинами та мікроелементами:

- залізом, яке міститься в червоних кров'яних тільцях і переносить кисень до клітин;
- кальцієм, який виступає основним будівельним матеріалом кісток;
- калієм і натрієм, необхідними для скорочення м'язів, в тому числі серцевого м'яза;
- цинком, який потрібен для синтезу вітаміну Е в організмі, а значить, впливає на стан шкіри, волосся, нігтів; відповідає за чоловічу статеву функцію;
- хлором, який відповідає за нормальну діяльність нервової системи;
- селеном, який використовується для утворення гормонів щитовидної залози;
- хромом, необхідним для регуляції вуглеводного обміну, нормалізації рівня цукру в крові;
- міддю, яка є бактерицидним елементом і зупиняє запальні процеси в організмі;
- ванадієм, який уповільнює синтез холестерину в організмі;
- магнієм, що необхідний для синтезу білків; важливий в роботі нервової і серцево-судинної системи; сприяє виведенню з організму холестерину.

На території комплексу «Термальні води Косино» розміщено сім басейнів, чотири з них – термальні (рис. 3.3.2)

Рис. 3.3.2 Чотири велетенські фігури фонтанів-джакузі символізують улюблені напої закарпатців: пиво, вино, палінку (фруктова горілка) та каву

Золотий Кран Здоров'я «Косино», що розташований в центрі басейну – найвищий фонтан-ілюзія з термальною водою у світі. А ще цей басейн є лауреатом п'яти номінацій «Книги Рекордів України»: найбільший в країні фонтан-джакузі з термальною водою та чотири найбільших фонтана-джакузі з пивом, вином, палінкою та кавою.

«Смарагдовий» басейн (+38°C) працює цілий рік і зручний тим, що має прямий вхід до «Королівської зали», де можна відпочити після купання, поміряти артеріальний тиск та отримати професійну консультацію в лікаря. З «Королівської зали» зручно перейти в душову, масажний кабінет, кімнату відпочинку, магазин чи на рецепцію (рис. 3.3.3)

Рис. 3.3.3 «Смарагдовий басейн»

Термальні «басейни-близнюки» (+40°C) дуже подобаються цінителям тиші та спокою, саме з них і почалася історія Косино. В далекому 1988 році, при пошуках нафти в цьому регіоні, радянські геологи знайшли унікальну за своїм складом термальну воду. Басейни, наповнені цілющою водою, стали першими термальними басейнами, які почали діяти як лікувально-оздоровчі.

На території комплексу можна спробувати «Ванни Кнайпа» – «17 кроків Здоров'я» та басейн «Інь-Янь». Ванни Кнайпа для ніг відносяться до процедур, що активізують кровообіг. Чергування гарячої та холодної термальної води призводить до розширення судин і поліпшення кровопостачання, благотворно впливає на імунну систему і вегетативну нервову систему, зменшує наслідки

стресу і біль у стопах. Також, до послуг туристів сучасні прісні басейни та заклади харчування із шведською лінією.

Термальна вода має унікальні оздоровчі та лікувальні властивості. Такий ефект досягається за рахунок того, що басейни заповнюються природною мінеральною водою безпосередньо з термальних свердловин.

Вода має унікальні оздоровчі та лікувальні властивості. Такий ефект досягається за рахунок того, що басейни заповнюються природною мінеральною водою безпосередньо з термальних свердловин.

Термальна вода показана людям, які страждають захворюваннями:

1. Опорно-рухової системи (артрит, артроз, поліартрит, остеохондроз, наслідки пошкоджень кісток, м'язів і сухожилів);
2. Серцево-судинної системи (гіпотонія, гіпертонічна хвороба I-II ступеня, атеросклероз, флебіти);
3. Нервової системи (радикуліт, ішіас, неврози, неврастенія, мігрень, безсоння).

Оздоровлення термальною водою корисно тим, хто страждає ожирінням, цукровим діабетом, подагрою, гайморитом, бронхіальною астмою.

На території комплексу розміщені унікальна оздоровча Галокамера так звана соляна кімната. Галокамера (соляна кімната) має унікальну дію. «Галокамера» – спеціалізоване приміщення, умови якого близькі до відомих Солотвинських природних соляних печер. У будівництві галокамер застосовується натуральна морська сіль, багатша за вмістом мікроелементів, ніж кам'яна сіль. Нова технологія виготовлення соляних блоків з морської солі дозволяє інтенсивно насичувати повітря камери частинками солі природнім способом – без застосування аерозолів. Висока концентрація солі поєднується з особливим якісним складом сольових блоків, що містять іони калію, магнію та ряд інших мікроелементів у поєднанні з низькою вологістю, які мають протизапальний, імуномодулюючий, бронхолітичний, релаксуючий вплив. Зручність штучної соляної печери полягає в тому, що мікроклімат в такому приміщенні можна легко регулювати, імітуючи поєднання різних концентрацій

розчинених солей в повітрі. При використанні такого методу у створенні мікроклімату приміщення можливо досягати більш відчутного результату на організм людини і підібрати індивідуальні системи лікування. Зазвичай рекомендують курс від 10-ти до 25-ти процедур, тривалістю 30 хв, відповідаючи віковій категорії та діагнозам.

Терапія в соляній печері проходить в релаксуючому стані, часто супроводжуючись легкою музикою, для націлювання організму на глибоке, рівномірне дихання. Також оздоровлення в соляній печері відмінно поєднується з відпочинком в термальному басейні, сауні і масажем.

Показання:

I. Бронхолегеневої системи: 1) гострий бронхіт; 2) силіко; 3) бронхіальна астма з будь-якими клініко-патогенетичними; 4) рецидивуючий бронхіт.

II. ЛОР-органів: 1) гострий і хронічний тубоотит; 2) хронічні фарингіти; 3) вазомоторні і алергічні рінусопатії.

III. Шкіряний покрив: 1) atopічний дерматит в стадії стабілізації; 2) псоріаз в стадії стабілізації; 3) екзема; 4) жирна себорея; 5) гнійничкові ураження шкіри, вугрі;

IV. З метою профілактики: 1) часті ГРВІ, грипу; 2) часто гострих бронхітів, пневмоній; 3) хронічних захворювань верхніх дихальних шляхів; 4) поліноз; 5) кашлю, пов'язаного з курінням, вплив виробничих поллютантів тощо.

Позитивні результати терапії в приміщенні соляної печери спостерігаються в 75-90 % пацієнтів (відносні показання залежать від різних характеристик і тяжкості недуги людини). Галотерапія дуже позитивно впливає на омолодження організму, буде хорошим доповненням для оздоровчої процедури.

Комплекс «Жайворонок» складається з основного критого басейну (31-33°C), в якому функціонують гідромасаж, гейзер і два водоспади, а також в окремому куточку басейну обладнано, так зване, джакузі (42-45°C).

У 2013 році на території комплексу було відкрито пляж під відкритим небом, який вміщує у себе ще 3 басейни: дитячий, дорослий та один із найбільших басейнів комплексу з прісною водою.

Територія навколо басейнів облаштована для відпочинку: покриття із бруківки, безкоштовно надаються лежачки та парасолі для укриття від сонця. На території з басейнами є кафе з терасою. Гостям пропонується відвідати джакузі, фішпільнінг. Готовий надати свої послуги професійний масажист. Для дітей обладнані хороші ігрові майданчики з гойдалками та турніками, де їм не доведеться нудьгувати. На рис. 3.3.4 наведено план оздоровчого комплексу «Жайворонок».

На території оздоровчого комплексу розташований відмінний ресторан з приємним інтер'єром і живою музикою. Знаходиться він в східному крилі, з боку заїзду. Заклад відомий тим, що пропонує своїм відвідувачам багатий вибір страв закарпатської кухні, яка увібрала в себе кулінарні традиції Угорщини, України, Румунії і Європи в цілому. Багатонаціональний склад населення Закарпатської області зумовив і різноманітність кухні:

Рис. 3.3.4 План оздоровчого комплексу «Жайворонок»

- традиційні українські страви: борщ, вареники, деруни та багато іншого;
- угорський бограч, боб-гуляш, банош, лоці-печене;

- унікальні страви від шеф-кухаря, серед яких як угорська кухня, так і європейська – медальйони з овочами гриль і соусом «Демі-глас», кролик в сметанному соусі, куряче філе гриль з соусом «Капучіно»;

- страви на мангалі (овочі, птиця, дичина, свинина, риба);

- страви із сезонних свіжих овочей та фруктів.

В оздоровчому комплексі «Жайворонок» функціонує винний погріб, висічений в скелі.

Похід в винний погріб дозволяє зробити дегустацію напоїв з відмінною витримкою. Адже берегівське виноробство сягає своїм корінням в далеке минуле. Сам погріб був створений ще в XVI столітті. Відвідувачам пропонується широкий вибір напоїв. Берегівські винороби використовують унікальні методики, що дає їм можливість створювати неповторні напої. Дегустаційний зал оформлений в незабутньому етнічному стилі, який налаштовує на те, щоб спробувати вино. Цінителям справжніх шляхетних напоїв випаде можливість ознайомитися з рідкісними закарпатськими сортами вин, смачними настоянками з насиченим смаком. Завдяки зручному розташуванню погребу в скелі можна розраховувати на прохолодне вино, адже там, за природніх умов, весь час підтримується необхідна температура 12-13 °С.

На території комплексу розташована традиційна лазня з унікальним басейном. Лазня екологічно чиста, все зроблено з натуральних матеріалів. У великому залі розміщені: камін на дровах, стіл для посиденьок за смачними стравами з ресторану, масажні столи для процедур. Парна опалюється натуральними дровами, що додає вагомої значущості в користі нашої лазні. Температура в парній від +80 до +100°C – м'який пар, без спалювання кисню. Для гостей, які планують відпочити тут декілька днів, працює готель «Жайворонок».

Цікавою з туристичної точки зору є історико-культурна спадщина краю, яка представлена замками, музеями, резиденціями, церквами та костелами, зокрема: музей виноградарства і виноробства (м. Берегово) та музей ткацтва (с.

Великі Береги); замок Мінта (с. Квасово) (рис. 3.3.5); палац Береш (с. Великі Береги); резиденція князя Бетлена «Графський двір» та будинки-близнюки (м. Берегово) (рис. 3.3.6); костел Серця Ісуса (с. Бене) та костел Воздвиження Святого Христа (м. Берегово); церква Георгія Переможця (с. Батьово)

Рис. 3.3.5 Замок Мінта (с. Квасово) Рис. 3.3.6 Будинки-близнюки (м. Берегово)

Особливої уваги заслуговує туристична Виноградівщина з центром – м. Виноградів (давня назва Севлюш). Вона має більш розвинуту транспортну інфраструктуру, адже через її територію проходять залізничні та автомобільні автомагістралі загальнодержавного та місцевого значення, а також велосипедна доріжка між населеними пунктами Вилок та Тисобекень довжиною 3150 м, функціонують міжнародні пункти пропуску це – «Дякове» на кордоні з Румунією та «Виллок» на кордоні з Угорщиною.

З фізико-географічної точки зору переважає рівнинний рельєф в межах якого розташована Закарпатська низовина, передгір'я та південно-західні відроги Українських Карпат з висотами до 600 м над рівнем моря. Сприятливі кліматичні умови дають можливість вирощувати такі теплолюбні культури як абрикоси, виноград, персики, тютюн. У лісових ландшафтах даних територій переважають дуб, бук, граб, береза, ясен, а також розташовані два флористичні заповідники – Чорна гора площею 772 га та Юлівська гора – 176 га, які входять до складу Карпатського біосферного заповідника. Головна водна

артерія району це річка Тиса, яка ділить місцевість на дві частини. Не менш важливими є такі річки як Боржава, Батар та Салва.

До стимулюючих чинників розвитку туризму Берегівщини відносимо впершу чергу його вигідне фізико-географічне положення зі всіма природно-рекреаційними багатствами, історико-культурна спадщина та вміння за останні десять років організовувати та проводити масштабні фестивалі. Розвиток туризму стимулює економічну активність, розвиток малого й середнього бізнесу, сприятиме створенню нових робочих місць в різних секторах економіки.

Серед основних завдань та заходів розвитку туристичної галузі в межах Берегівщини та Виноградівщини виділяємо наступні:

- розширення мережі туристично-інформаційних центрів (у містах Берегово, Виноградів, Шаланки, Королево);
- сприяння розвитку бальнеологічного туризму на базі використання мінеральних вод, як «Олегівське» та «Теплиця»;
- розвиток і вдосконалення матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури;
- створення безпечних умов для туристів;

Характерною рисою становлення рекреаційно-туристичного господарства Берегівського району є перспективність розвитку на базі ресурсів та благ, якими він володіє. На жаль не всі наявні рекреаційно-туристичні ресурси в повній мірі для розвитку туристичної діяльності. Тому необхідно створювати нові туристичні маршрути та стаціонарні зони відпочинку. Важливим питанням для планування у туризмі, як і в будь-якій іншій галузі, є вивчення попиту на той чи інший продукт.

Лекція 13. Туристичний потенціал українсько-румунських прикордонних територій

Українсько-румунський транскордонний регіон охоплює Закарпатську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Одеську області України та 5 повітів

(жудеців) Румунії (Сату-Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань та Тулча). Площа транскордонного регіону складає 100 872 км², населення – 8,3 млн. осіб, довжина кордону з Румунією становить (625,4 км), що становить 10,8 % від усієї довжини українського державного кордону по суходолу.

Рівень двосторонніх українсько-румунських відносин міждержавного співробітництва повністю відповідає цивілізованим стандартам відносин розвинених європейських демократій. Значні можливості для всебічної взаємовигідної співпраці між Україною і Румунією зумовлені багатьма об'єктивними чинниками: наявністю спільного кордону, глибокими історичними, культурними та традиційними господарськими зв'язками народів, існуванням численної української національної меншини в Румунії та румунської в Україні.

Станом на 2020 рік сторони уклали більше п'ятдесяти двосторонніх договірно-правових документів і міжнародних угод, які регулюють різні сфери міждержавної та регіональної взаємодії. Серед них є і міжрегіональні угоди про співробітництво та визначення основних пріоритетів у розвитку туристично-рекреаційної сфери. У зв'язку з цим важливими завданнями сьогодення є:

- 1) ідентифікація і розвиток українсько-румунського прикордоння як єдиного туристичного регіону;
- 2) розвиток інтегрованої системи маркетингу і популяризації українсько-румунського транскордонного регіону в Україні, Румунії та інших країнах;
- 3) підготовка висококваліфікованих спеціалістів для обслуговування туристичного руху та менеджерів з транскордонного туризму;
- 4) створення потужної та інституційної інфраструктури для розвитку туризму у межах українсько-румунського прикордоння.

Українсько-румунський кордон в межах Закарпаття це – протяжність у відстань 205,4 км з точкою географічного дотику з сторони Румунії двох самоврядних повітів – Марамороський та Сату-Маре, а з сторони України чотирьох адміністративних районів Закарпаття – частина Березівського, Хустський, Тячівський та Рахівський райони.

На схід від Сату-Марського повіту лежить Марамороський (по-румунськи – Марамуреш) – один із найбільш гірських регіонів як України, так і Румунії. Він межує на півночі з Україною вздовж кордону між Закарпатською та Івано-Франківською областями. Як відомо, Марамороська жупа у 1920 році відповідно до Трианонського договору була розділена по річці Тиса і її північна частина відійшла до Чехословаччини, а згодом і до України, а південна частина – до Румунії. До історичного Марамороша належали Міжгірський, Хустський, Тячівський, Рахівський і гірська частина Іршавського району. Центром комітату був Мараморош-Сигіт (сучасна румунська назва – Сігету-Мармаціей), який розташувався на протилежному боці річки Тиси. Як результат, частина румунських сіл розташувалась на правобережжі, а частина українських – на лівобережжі. Кордон провели у найлегший спосіб – по річці, таким чином близько 30 тисяч румунів опинилися на Закарпатті, і стільки ж українців – у Румунії. Таким чином Марамороську жупу розділили так, що 60% території відійшло до Закарпаття, а 40% – до Румунії. Сучасний повіт Марамуреш змінив свої контури так як до нього долучили місто Бая-Маре і він став повітовим центром. Як і Сату-Маре, це відоме історичне місто з населенням у сотню тисяч мешканців. Зокрема, саме тут процвітала славна Нодьбанська школа живопису, засновником якої є похований у Тячеві Шімон Голоші. Під стінами Бая-Маре скінчив свій земний шлях і відомий опришок Пинтя, про якого ходить чимало легенд на Закарпатті.

Слід зазначити, що на відміну від Сату-Марського повіту, у Марамороському значно менше угорців. Зате майже 7% півмільйонного краю складають українці, які за останнім переписом населення становлять 31 тисячу і проживають у 15 селах вздовж кордону з Україною навпроти закарпатських міст і сіл Тячівського та Рахівського району. Тисячу українців проживає за статистичними даними в Сігеті-Мармаціей, колишній столиці Марамороської жупи.

Особливістю Сату-Марського повіту, який є сусідом Угорщини та України, є значна кількість угорців. У самому місті їх близько третини, не

дивно, що повітову раду тут два терміни підряд очолював угорець. Даний повіт розташований на північно-західних схилах Східних Карпат і Західних Румунських гір в історичному регіоні Трансільванія, південніше Закарпатської області. Його площа становить 4,4 тис. км², а кількість населення – 367 тис. осіб, переважає сільське населення, яке займається вирощуванням пшениці, кукурудзи, цукрового буряка, льону, коноплі, розвивається садівництво та овочівництво. Територію повіту перетинають ріки – Сомеш, Красна і Тур. Доля даної території в промисловому виробництві Румунії складає тільки 1,2 %. Найбільшими містами є Сату-Маре, Карей, Негрешті-Оаш, Ташнад, Ардуд та Лівада.

Сату-Маре, колишній Сатмар, сотисячне місто, яке має чималу історичну вагу. Саме воно було центром Сатмарської жупи, з якою закарпатські комітати не тільки територіально пов'язані, але й історично. До того ж, у сучасний Сату-Марський повіт, входять півтори десятки населених пунктів, що належали до Угочанської жупи з центром у Виноградіві. Так, що тут історія народів тісно переплелася. Сату-Марський повітовий музей досліджує закарпатські архіви і навіть уже видав два томи документів Мукачівської греко-католицької єпархії, а румунські вчені проводять дослідження про шляхту Угочанської жупи XIII–XV століть. Є в повіті і близько півтори тисячі українців, здебільшого переселенців із недалекого Марамороша. Місцева філія Союзу українців Румунії доволі активна і завдяки їй у центрі міста нещодавно відкрили бюст Тарасові Шевченку – єдиний у Північній Румунії.

Прикордонна територія обох країн має чимало спільних рис. Це – переважання гірського рельєфу Східних Карпат, який чергується Тисо-Дунайською рівниною, помірно-континентальним кліматом та багатством природної та історико-культурної спадщини, які є основними чинниками, що створюють сприятливі умови для розвитку туризму на українсько-румунських ділянках прикордонних територій.

Аналіз туристичних принад дає можливість визначити основні напрямки відпочинку, найбільш популярні серед туристів і відвідувачів Карпатського

регіону з української та румунської сторін в межах прикордонних територій Закарпаття. Розвиваються такі види туризму, як: 1) гірськолижний туризм; 2) оздоровчий туризм; 3) водний туризм; 4) піший та велосипедний туризм; 5) пізнавальний екскурсійний туризм та інші.

Так, у повіті Марамуреш туристам варто відвідати такі цікаві туристичні об'єкти як історичний центр міста Бая-Маре (рис. 3.4.1), а саме: вежа Стефана, вежа М'ясна гільдія, Будинок Янку де Хунедоара, палац Чорний орел, колишній Монетний двір, церкви та будинки; історичний центр Сігету Мармаціей – музей Марамурешу, колишня префектура історичного Марамурешу, ратуша, палац культури Астра, колишня будівля в'язниці, Меморіальний будинок Елі Візель, Меморіальний будинок Іоана Міхалі де Апша, церкви різних конфесій, колишні єврейські будівлі, серед яких останньою що залишилася є синагога та веселий цвинтар.

Рис. 3.4.1 Історичний центр міста Бая-Маре   Рис. 3.4.2 Введена церква у Бирсані, об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

На особливу увагу заслуговують вісім дерев'яних храмів даної території, які у 1999 році внесені ЮНЕСКО до числа об'єктів Всесвітньої спадщини, а саме, в селах – Бирсана (рис. 3.4.2), Будешть, Десешть, Єуд, Плопіш, Поєніле-Ізей, Рогоз, Шурдешть. Їх вирізняє те, що вони як правило криті гонтом, мають вузькі та високі шпилі, одно- або двосхилі дахи та часто характерні п'ятиверхі башти з годинниками на західному боці. До прикладу, селище Бирсана розташоване за 20 км від містечка Сігет, в мальовничій долині р. Ізу. Тут, на високому пагорбі, серед старого саду, знаходиться одна із церков (1720 р.), що

входить до списку ЮНЕСКО. Основу церкви складають кам'яні блоки, а стіни укладені з масивного дубового бруса декоративних форм. Вона має дворівневий портал з напівкруглими арками, гранчасту апсиду та високий шпиль із західного боку. Дуже низька у притворі, з маленькими вікнами, вона здавалася б досить темною, якби не традиційний для цих країв багатий внутрішній розпис. Майстерне поєднання білих, синіх, зелених фарб та червоної охри створюють відчуття світла та простору.

Не менш цікавим туристичним об'єктом із готичних храмів території досліджень є церква Різдва Пресвятої Богородиці у селі Іеуц, заснована у 1392 році (об'єкт ЮНЕСКО) і вважається найстарішою в Румунії. Але, як виявили дослідження, цей храм було вщент зруйновано татарами на початку XVII ст., і відбудували його лише у 1638 р. Церква має критий гонтом дах із подвійними залами, башту з квадратним балконом та високим конічним шпилем, який підтримують вісім колон та стільки ж арочних отворів. Головна прикраса храму – внутрішній розпис. Виконав його у 1782 р. засновник мармароської іконописної школи Олександр Понехалші. Працюючи в кращих традиціях візантійського мистецтва, художник вдало поєднав безпосередність народного мистецтва з елементами західного бароко. Розписи вкривають всі стіни, причому кожна картина сюжетно пов'язана із сусідньою, ікони плавно переходять одна в одну. Цікаво, що написи на іконах зроблено старослов'янськими літерами.

Однією з визначних пам'яток культурної спадщини повіту Марамуреш Румунських Карпат є «Веселий цвинтар», що знаходиться в с. Сепица (рис 3.4.3). Він відомий своїми яскравими різнобарвними надгробками з оригінальними малюнками в стилі наївного мистецтва і поетичними текстами, що ілюструють людей, похованих на цвинтарі та епізоди з їхнього життя. Кладовище стало музеєм під відкритим небом і національним туристичним центром. Незвичайним у цьому кладовищі є те, що його вигляд розходиться з переважним у європейських суспільствах переконанням про смерть як похмуру і скорботну подію, тут сам факт смерті наповнений радістю і передбаченням

кращого потойбічного життя. Ідея виникнення незвичайного кладовища пов'язана з ім'ям Стана Йона Петраша, місцевого різьбяр по дереву. Він виготовив перший могильний хрест в 1935 р., вирізав перший надгробок для «Веселого цвинтаря». До 1960-х рр. на кладовищі з'явилося понад 800 дубових хрестів, виготовлених майстром.

Рис. 4.3.4 Веселий цвинтар у с. Сепица

Рис. 4.3.5 Гірськолижний курорт Борша

Також на території даного повіту розташовані відомі у Європі гірськолижні курорти Борша (рис. 4.3.5), Ізвоаре, Могоша, Суїор та місто Кавнік.

Сату-Марський повіт межує з Угорщиною та Україною, розташований в басейні річки Сомеш з однойменним адміністративним центром – Сату-Маре. Археологічні розкопки свідчать, що перші людські поселення в даних місцях існували в епоху кам'яної і бронзової доби і саме тут існували поселення даків. Назва Сату-Маре перекладається як «велике село». Нині місто, звісно, давно переросло свою назву, адже є столицею цілого повіту, але в часи заснування (перші згадки про нього датуються X сторіччям) це справді було велике село зі стратегічним значенням. Ще в ті часи для захисту Сату-Маре була збудована фортеця, а в 1543 році власники поселення – родина Баторі – наказали провести масштабні роботи зі зміни русла річки Сомеш, внаслідок чого добре укріплене містечко опинилося на острові. У часи панування Габсбургів фортецю перебудували на замок з 5-ма бастіонами, які зробили його схожим на зірку. У XVIII столітті Сату-Маре почало перетворюватись на справжнє місто: тут звели

першу будівлю мерії, греко-католицький собор, реформатську церкву, фабрику кераміки, деревообробне підприємство. Нині це гарне місто з багатою історією відвідує чимало туристів. Цікавими визначними пам'ятками є Римсько-католицький собор, Мереживна церква, Кафедральний греко-католицький собор св. Михайла і Гавриїла, Сатмарська синагога, Вежа пожежників, музей повіту Сату-Маре, старовинну будівлю гільдії лимарів (майстрів з обробки шкіри), готель Дачія.

Місто Сату-Маре має багато історичних, культурних і навіть родинних зв'язків із Закарпаттям, тому не дивно, що наш обласний центр проявив ініціативу у справі підписання договору про партнерство між містами Ужгород і Сату-Маре. Офіційно міста стали побратимами у 2009 році і відтоді досить активно співпрацюють, особливо в культурній та туристичній сферах.

Цікавим є той факт, що у місті Сату-Маре українська меншина налічує близько 1500 осіб, а взагалі в Румунії проживає близько 62 тисячі румунських українців. Тут працюють українські школи, українськомовні дитячі садочки, видаються українські друковані видання, серед яких румунською мовою – газета Союзу Українців Румунії.

«Український кур'єр», українською – культурно-просвітницький часопис Союзу українців Румунії «Вільне слово», літературно-культурний журнал українських письменників Румунії «Наш голос», журнал для українських дітей Румунії «Дзвоник» та ін. Саме встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку на площі Васіле Лукача у 2009 році є яскравим прикладом глибокої поваги румунського народу до культурної спадщини, духовних надбань народу України. А в наших добросусідських відносинах – це ще один важливий крок до їх зміцнення, збагачення, збереження і примноження набутих упродовж тривалого історичного періоду, традицій].

37 км від м. Сату-Маре розташована одна з головних визначних пам'яток всього повіту – замок Каройї в місті Карей, який відноситься до об'єктів, які найбільше відвідуються туристами. У минулому він належав угорським магнатам з роду Каройї, відомого з початку XIII століття. Нещодавно замок

відремонтували, і сьогодні в його стінах можна побачити історичні інтер'єри, ознайомитися з історією міста Карей і побувати на класичних музичних вечорах. Замок знаходиться посеред чудового парку, засадженого унікальними деревами.

Щодо туристичних об'єктів чотирьох прикордонних районів Закарпаття, які межують з двома повітами Румунії, то тут слід виділити – Костел францісканців XIV–XV ст. та палац барона Перені XV ст., с. Королево – археологічні пам'ятки ашельської культури, руїни середньовічного замку, винний підвал Ференца Ракоці II, дегустаційний зал леквару у Виноградівському районі; руїни замку XI–XII ст., Єлизаветинська церква XVI ст., ферма буйволів у селі Стеблівка, сироварня та гірськолижний курорт «Хуст» в Хустському районі; Успенська церква XVIII ст., Вознесенська церква 1824 р., водоспад «Труфанець», гора Близниця, озеро Брескул, озеро Несамовите, центр Європи село Ділове в Рахівському районі; Успенська церква, Реформаторський костел, скеля Карстовий міст, карстова печера Молочний камінь (рис. 4.3.7), озеро Конігунда у Тячівському районі.

*Рис. 4.3.6. Палац барона Перені XV ст.
у Виноградіві*

*Рис. 4.3.7 Карстова печера «Молочний
у Тячівському районі*

Переважаючі на даній території гірського рельєфу та сільських жителів зумовлює можливості для нових партнерських відносин розвитку екотуризму та етнотуризму в межах транскордонних територій. Прикладом може бути новий промаркований етнотуристичний маршрут «Шлях Пинті» в межах Виноградівського та Хустського районів, який проляже через кордон до с. Мегаожа повіту Марамуреш у Румунії. Маршрут протяжністю більше як 200 км

загалом відобразить шлях ватажка загону опришків румунського походження, який цікавий туристам, адже мандруючи ним вони довідаються про життя місцевого «Робін Гуда». Слід відмітити, що Хустщина щороку проводить фестиваль «Пинтя Фест» в якому приймають участь і румунські колеги.

Організація транскордонної співпраці має ґрунтуватись на таких напрямках, які є найважливішими для вирішення економічних та соціальних проблем прилеглих територій та забезпечують їхнє успішне впровадження та розвиток.

Рекомендовані джерела інформації

Основна література

1. Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. Мадрид, 21 травня 1980 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
4. Спільна польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва Люблінське воєводство, Підкарпатське воєводство, Волинська область, Львівська область 2005-2015 роки. Разом у майбутнє. – Люблін: Дім Європи, 2006. – 57 с.
5. Стратегія українсько-польського міжрегіонального і прикордонного співробітництва. – Київ-Варшава: Українсько - Польська Міжурядова Координаційна Рада з питань міжрегіонального співробітництва, 2014. – 19 с.
6. Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: [монографія] / І.В.Артьомов. — Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип. 13)
7. Башта А.-Т. В. Видова різноманітність, особливості поширення та проблеми охорони кажанів (Chiroptera) Ужанського НПП / А.-Т. В. Башта, Н. П. Коваль. – Наукові записки Державного природознавчого музею. – Вип. 28. – Львів. – 2012. – С. 85-108.
8. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. - К.: Палітра, 1997. – 86 с.
9. Біль М. Транскордонне співробітництво регіонів України в галузі туризму: сучасний стан та основні напрямки розвитку / М. Біль // Демократичне врядування : наук. вісн. – 2008 – Вип. 2 – С. 21–24.
10. Будинок туриста на Явірнику – в гості до зими (15-16.12.2012) / Ігор Меліка: Туристичні походи: Карпати, Кавказ, Європа [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://igormelika.com.ua/shhodennik-mandrivnika/budinok-turista-na-javirniku-v-gosti-do-zimi-15-16-12-2012>

11. Букові праліси / Ужанський НПП [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=14
12. Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини / Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Букові_праліси_Карпат_та_давні_букові_ліси_Німеччини
13. В Ужанському нацпарку відкрили новий туристичний маршрут та відзначили 150-річчя падіння найбільшого метеориту в Європі «Княгиня» / Ужанський НПП http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content-&view=article&id=34&Itemid=34#JK050
14. Вавринюк А. Сільський туризм як перспективний напрям транскордонного співробітництва в євро регіоні «Буг» / А. Вавринюк // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.; Луцьк, 12–13 жовт. 2012 р. / за ред. В. Й. Лажніка, С. В. Федонюка. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. – С. 244–246.
15. Великий Березний / Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Великий_Березний
16. Великий ліс. Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення / Природно-заповідний фонд / Система моніторингу довкілля Закарпатської області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ecozakarpat.net.ua/parks/-botanichna-pam-iatka-prirodi-mistsievogho-znachiennia-vielikii-lis>
17. Великоберезнянський район / Закарпатська область / Карпати.info [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.karpaty.info/ua/uk/zk/vb/>
18. Вербовська М. Карпати розраховують на гроші ЄС / М. Вербовська // Львівська пошта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/content/view/9314/403/>
19. Військові поховання Великоберезнянського району Закарпаття [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/80381-Viiskovi-pokhovannia-Velykoberezniansko-ho-raionu-Zakarpattia>
20. Волиняни та люблінці розробили стратегію туристичного розвитку Луцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/42646.htm>
21. Гасло Днів добросусідства – від добросусідства до партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2011/09/05/307244>
22. Геологічні пам'ятки Закарпатської області України: Заключення ... Закарпатської ГРЕ (рукопис) / М. Г. Приходько, Д. Г. Панов, Б. В. Мацьків. – Берегово, 2003. – 52 с.
23. Геологічні пам'ятки України: У 3 т. / В. П. Безвинний, С. В. Білецький, О. Б. Бобров та ін. [за ред. В.І. Калініна, Д.С. Рурського, І.В. Антакової]. – К.: ДІА, 2006. – Т. І. – 320 с.
24. Гетьман В. Екотуризм – для збереження ландшафтного різноманіття// Наука і суспільство. – 2001, № 5/6. – С. 26-29.
25. Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат // Український географічний журнал. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
26. Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі і України / Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дерев%27яні_церкви_карпатського_регіону_Польщі_і_України
27. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.05.2020).
28. Діус І. Польський консул зустрівся з керівництвом Закарпаття / І. Діус // Закарпаття онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/90711-Polskyi-henkonsul-zustrivsia-z-kerivnytstvom-Zakarpattia-FOTO> 19.

29. Договірно-правова база між Україною та Угорщиною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hungary.mfa.gov.ua/ua/ukraine-hu/legal-acts>
30. Дубович І.А. Геополітичні та соціально-економ-географічні проблеми транскордонного співробітництва України// Історія української географії. – Випуск 12. – Тернопіль, 2005. – С. 105-109.
31. Екомаршрути / Ужанський національний природний парк [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=28&Itemid=25
32. Експертна зустріч «Сучасні європейські логістичні тренди» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uz.niss.gov.ua/articles/547/>.
33. Закарпатська область: особливості, умови та перспективи соціально-економічного розвитку / Іщук С.О., Созанський Л.Й./ науково-аналітична записка НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2019. – С.21.
34. Індустріальний парк з елементами логістики «Берег-Карпати» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bereg-karpaty.com..> Industrial parks have existed in Hungary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doing-business-in-hungary.com/eng/For_Investors.
35. Кіш Є.Б. Регіональна політика Європейського Союзу: стратегічні імперативи для України / Є. Кіш // Незалежний культурологічний журнал Ї. - Львів, 2002. – №23 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/kish.htm>
36. Кіш Р. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський» – збереження природної спадщини рівнинного Закарпаття / Р. Кіш, А. Поляновський, Т.-А. Башта, О. Вовк, Р. Годунько, І. Данилик, А. Дрешер, О. Луговой, О. Мателешко, А. Мигаль, В. Мітерунко, О. Моунфорд, О. Орлов, С. Попов, Л. Потіш, В. Різун, В. Сабадош, Т. Ямелинець. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2009. – 20 с.
37. Концепція спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини / Кіш Є.Б. Українсько-угорське транскордонне співробітництво: можливості та пріоритети у ХХІ столітті. – Ужгород: Ліра, 2003. – С.17-38.
38. Концепція створення логістичного кластеру на Закарпатті / Кіш Є., Мікула Н. – Ужгород, 2007.
Концепція створення Міжнародного транспортно-логістичного центру (МТЛЦ) на території України. Європейська спілка транспортників України, 2007.
39. Кравчук Я. С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат: Монографія / Я.С.Кравчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 185 с.
40. Куля Н. Транскордонний туристичний кластер або майбутнє туризму Карпатського єврорегіону / Н. Куля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourism.uz.ua/st29.html>
41. Леуш Л. М., Коваль Г. І., Чернова Т. Л., Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах / Л. М. Леуш, Г. І. Коваль, Т. Л. Чернова // Проблеми європейської інтеграції і транскордонного співробітництва: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 29-30 верес. 2005р. / За ред. В. Й. Лажніка і С. Ф. Федонюка, – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 164-167.
42. Ліна Поліщук. Основні пріоритети співпраці українських і польських регіонів: реалії та перспективи. – режим доступу: <http://soskin.info/ea/2008/3-4/200811.html>
43. Лужанська Т. Ю. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи : навч. посіб. / Т. Ю. Лужанська, С. С. Махлинець, Л. І. Тебляшкіна ; за ред. д.геогр.н., проф. І. М. Волошина. – К. : Кондор, 2008. – С. 132.
44. Лужанська Т. Ю., Махлинець С. С., Тебляшкіна Л. І. Сільський туризм: історія,

сьогодення та перспективи: Навчальний посібник./ За редакцією д. г. н., професора Волошина І. М. - К.: Кондор, 2008. – 385 с

45. Марія Повч – один із найвідоміших паломницьких центрів Західної Європи. Офіційний сайт Патріаршого паломницького центру УГКЦ : [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://pilgrimage.in.ua/mariya-povch-odyn-iz-najvidomishyih-palomnytskykh-tsentriv-zahidnoji-evropy/> (дата звернення 3.12.2019 р.).

46. Маршрути УНПП / Ужанський національний природний парк [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=35&Itemid=35

47. Мацола В.І. Формування і розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області: Автореф. дис... канд. екон. наук : 08.10.02 / НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1996. – 29 с.

48. Метеорит Княгиня / Метеорити Закарпаття – історія, факти, докази / Ужанський НПП [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=37&Itemid=42

49. Мігущенко Ю. В. Обґрунтування пріоритетів спільної українсько-польської стратегії транскордонного розвитку в сфері туризму в умовах підготовки до проведення Євро–2012 / Ю. В. Мігущенко, В. В. Засадко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/16.htm>. 244

50. Міжрегіональна Асоціація «Карпатський єврорегіон» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

51. Мікула Н.А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів / Н.А.Мікула // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів: Збірник наукових праць. Вип. 3 (71) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2008. – С.129-141.

52. Обухова О. Ю., Стрільчук Л. В. Українсько-польське транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних намірів / О. Ю. Обухова, Л. В. Стрільчук // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – 2007. – № 1. – С. 127 – 131.

53. Папіш Н. І. Перспективні моделі розвитку функціональної складової українсько-польського державного кордону / Папіш Н. І. // Гілея : науковий вісник . – 2013. – №78. – С. 346-349.

54. Поблизу Закарпаття угорці відкрили великий логістичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/102267-poblyzu-zakarpattia-uhortsi-vidkryly-velykyi-lohistrychnyi-tsentr-foto.htm#sthash.MIWHtevv.dpuf>.

55. Посібник «Транскордонне співробітництво». Мікула Н.А., Толкованов В.В. – Київ, видавництво «Крамар», 2011. - 259 с 113.

56. Регулювання екологічної безпеки транскордонного регіону в умовах євроінтеграції України (наукова доповідь) / [В.С. Кравців, П.В. Жук, І.А. Колодійчук та ін.]; НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього»; [наук. ред. В.С. Кравців]. – Львів, 2015. – 121 с.

57. Рельєф України / Б. О. Вахрушев, І. П. Ковальчук, О. О. Комлев, Я. С. Кравчук, Е. Т. Палієнко, Г. І. Рудько, В. В. Стецюк, [за ред. В. В. Стецюка]. – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 688 с.

58. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dfr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/.../Strategiya.pdf. 32.

- Стрільчук Д. Р. Українсько-польські економічні відносини в контексті європейської інтеграції / Д. Р. Стрільчук // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – 2007. – № 1. – С. 113 – 116.
59. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України // Міжнародні зв'язки України : наук. пошуки і 238 знахідки. - Вип. 15. Міжвідомчий зб. наук. пр. / відп. ред С. В. Відяньський. - К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. - С. 309-322. 168.
60. Сучасна регіональна політика і транскордонне співробітництво / В. І. Пила, О. С. Чмир, О. А. Гарасюк, Т. В. Терещенко. – Хмельницький, 2006. – 412 с. 170.
61. Транскордонне співробітництво допоможе Україні стати частиною «Європи регіонів» // Україна – Євросоюз у деталях – 2014. – № 3. – С. 3. – 36. Режим доступу до журн.: – <http://www.pl-by-ua.eu/ua>
62. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції : монографія / Н. А. Мікула, В. В. Засадко. – К. : НІСД, 2014. – 316 с.
63. Туристичні маршрути / Туризм та рекреація / Великоберезнянська районна державна адміністрація / Офіційна сторінка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vberez.gov.ua/ua/240.htm>
64. Ужанський національний природний парк – живий літопис природи / Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Вип. 9. – Ужгород, 2014. – 36 с.
65. Ужанський національний природний парк. Історична та культурна спадщина / Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Вип. 10. – Ужгород, 2014. – 28 с.
66. Шандор Ф. Туристична галузь [Електронний ресурс] / Ф. Шандор. – Режим доступу: www.zakarpattia.com/. Надійшла до редколегії 20.10.2014 р.
67. Шевчук О. Дослідження та перспективи екотуристичного використання печери Княгиня (Ужанський національний природний парк) / О. Шевчук, Д. Кричевська, Г. Карпишин, В. Палюх. – Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. – 2007. – Вип. 34. – С. 303-308.
68. Ядошук В. В. Туристичні аспекти, що реалізуються в євро регіоні «Буг» за участю структур ЄС // за ред. В. Й. Лажніка, С. В. Федонюка. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2005 – С. 35.

Допоміжна література

69. About Szabolcs-Szatmár-Bereg County : [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.szabkam.hu/en/szabolcs-szatmar-bereg-megyei-kereskedelmi-es-iparkamara/information-for-foreigner-7235> (дата звернення 27.11.2019 р.).
70. Association of European Border Regions: 30 Years of Working Together. – Gronnau: AEBR, 2001. Одержано 15.05.2014 р.
71. Badanie obrotu towarow i uslug w ruchu granicznym na granicy polskoukraińskiej i polsko-białoruskiej w 2013 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.gov.pl>.
72. Debrecen Airport: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <https://www.debrecenairport.com/en> (дата звернення 26.11.2019 р.).
73. Debreceni Nyugati Ipari Park : [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.nyip.hu/betelepultek/> (дата звернення 27.11.2019 р.).
74. Feduń A. Główne kierunki ukraińsko-polskiej współpracy transgranicznej w warunkach procesu integracji europejskiej / E. Feduń // Polska w systemie międzynarodowym w dobie integracji europejskiej. – Puławy, 2001. – S. 141–145.

75. Kiss Éva Logisztikai klaszter létesítésének koncepciója Kárpátalján // Magyar-ukrán határrégió. Együttműködés az Európai Unió külső határán. Magyar Tudományos Akadémia. Debrecen, 2008. – pp.173-165.
76. Középtávú logisztikai stratégia – Government 2014-2020 Accessed: https://2010-2014.kormany.hu/download/7/d5/e0000/IFKA_logstrat_130521.pdf
77. Miszczuk A. Pogranicze polsko-ukraińskie a polityka zagraniczna III RP / A. Miszczuk // Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u porogu XXI wieku / Red. Ryszarda Stemplowskiego i Adriany Źelazo. Instytut Spraw Międzynarodowych. – Warszawa, 2002. – S. 263–280.
78. Narodowa strategia spójności 2015-2025 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Pogranicze polsko-ukraińskie w liczbach US. – Lublin, 1999.
79. Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany / World heritage list UNESCO [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/list/1133/>
80. Дані прес-служби Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=36276

Електронні джерела

81. <http://www.transport-ukraine.eu/docs/direktiva-radi-92106iees-vid-7-grudnya-1992-roku-pro-vstanovlennya-spilnih-pravil-dlya-okremi-0> <http://zakarpattya.net.ua/News/140735-Na-Zakarpatti-spilno-z-uhorskymy-fakhivtsiamy-hovoryly-pro-mozhlyvosti-stvorennia--novykh-ta-rozvytku-diiuchykh-punktiv-propusku>.
82. <https://taif.org.ua/news/fantastychni-propozytsii-carpatskyh-vyhidnyh>
83. http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/3rd_inset_ukr_web_uk.pdf
84. <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/37861.htm>
85. <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/42646.htm>
86. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1888468.html>
87. [http://webapp01.ey.com.pl/EYP/WEB/eycom_download.nsf/resources/Narod_strategia.pdf/\\$FILE/Narodowa_strategia.pdf](http://webapp01.ey.com.pl/EYP/WEB/eycom_download.nsf/resources/Narod_strategia.pdf/$FILE/Narodowa_strategia.pdf)

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте особливості туристично-рекреаційного потенціалу українсько-польського прикордоння.
2. Назвіть та охарактеризуйте найбільш туристично відомі природні та історико - культурні об'єкти Люблінського та Підкарпатського воєводств.
3. Розкрийте туристичну привабливість українсько-словацьких прикордонних територій.
4. Виокреміть найбільш цікаві туристичні об'єкти українсько-угорських прикордонних територій та подайте їх коротку характеристику.

5. З'ясуйте, який природний та історико-культурний потенціал сприяє розвитку туризму в українсько-румунських прикордонних територіях.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСКОРДОННОГО ТУРИЗМУ В МЕЖАХ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Лекція 14. Географія зовнішньоекономічних зв'язків Закарпатської області в межах транскордонних територій з країнами ЄС

Держави Європи в єдиному інтеграційному просторі пов'язані між собою зовнішньоекономічними зв'язками і беруть активну участь у регіональних та світових процесах. Розвиток торгівлі між країнами сприяє диверсифікації міжнародних зв'язків. Саме показники зовнішньої торгівлі товарами і послугами характеризують основні напрямки зовнішньої політики, зокрема, економіки країни, держави чи регіону в цілому. Сьогодні країни взаємодіють між собою в економічній, соціальній, політичній, екологічній, культурній та інших сферах. Найбільш вагомими та динамічними є зовнішньоекономічні зв'язки.

Вони визначаються такими складовими як зовнішня торгівля товарами і послугами, міжнародна міграція робочої сили, рух капіталів, валютно-фінансові відносини тощо. Вектор економічного розвитку України – Європейський Союз, курс на євроінтеграцію. Закарпатська область як «західні ворота» в ЄС є транзитним коридором зовнішньоекономічної діяльності транскордонних територій з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією.

Новий рівень співпраці між Україною, Закарпаттям набуває особливої ваги в останні роки, як приклад, запровадження безвізового режиму для українців, малий прикордонний рух (50 км зона) та підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною. Для зовнішньоекономічних зв'язків важливу роль відіграє економічна частина Угоди, а саме – щодо зони вільної торгівлі із Європейським Союзом.

На даний час ЄС є основним торговельним партнером України, Закарпатської області. Зовнішньоекономічна діяльність останньої повністю зорієнтована на ринок Європейського Союзу. Так, у 2018 році на країни ЄС

припадало 95,5 % товарного експорту цього регіону, тоді як у середньому в інших регіонах України – лише 42,6% (рис.4.1.1)

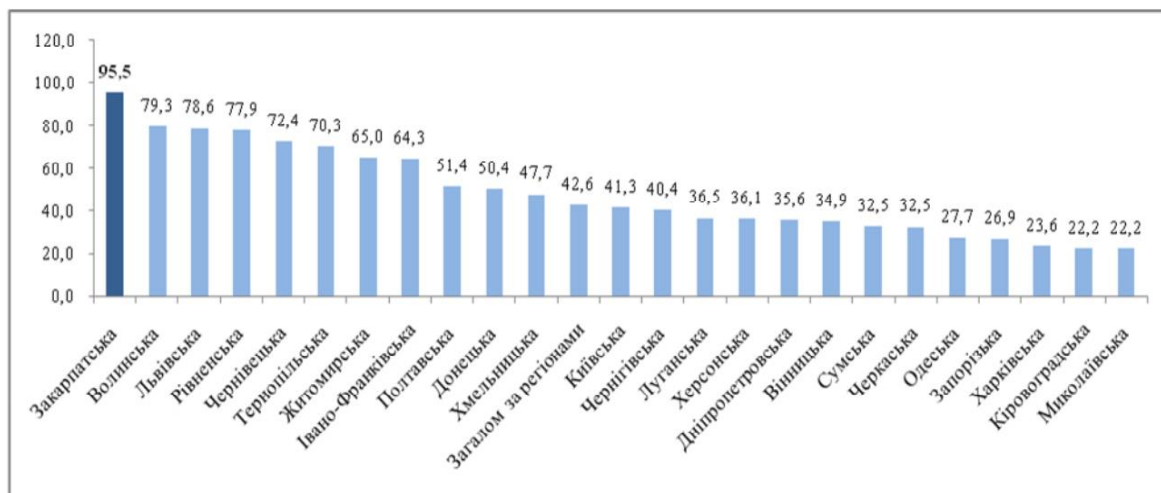

Рис. 4.1.1 Частка торгівлі з країнами ЄС у товарному експорті регіонів України у 2018 р.

Країни прикордонних територій із Закарпатською областю відіграють ключову роль у зовнішньоекономічних зв'язках, насамперед, Угорщина, на яку у 2018 році припадало 56,1% товарного експорту регіону (рис.4.1.2)

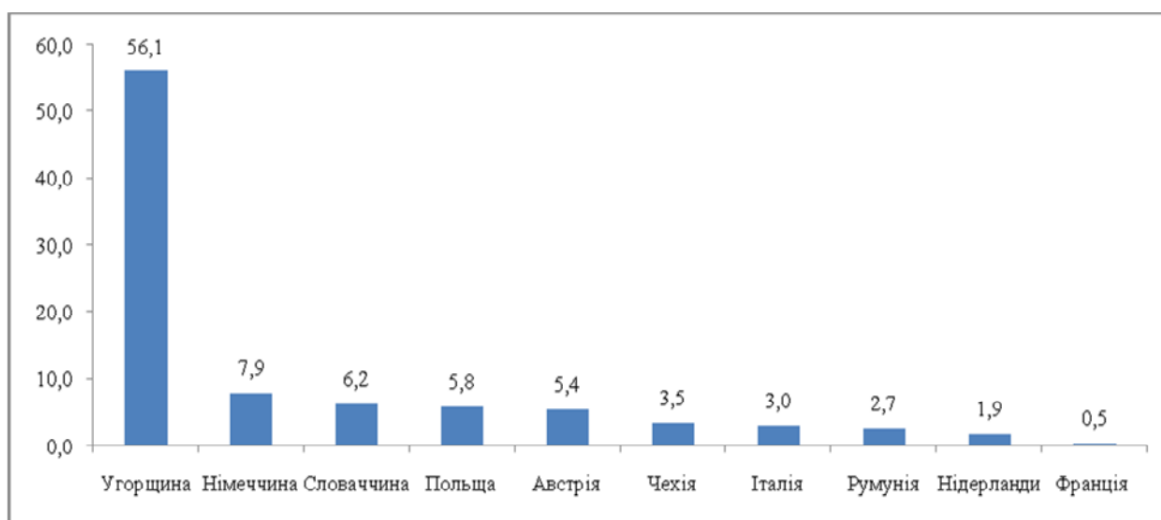

Рис. 4.1.2 Експорт товарів із Закарпатської області у 2018 році, у %

Аналіз статистичних даних показав, що за період січень-червень 2019 року зовнішньоторговельний оборот Закарпатської області у зовнішній торгівлі товарами становив 1469,0 млн. дол. США, експорт товарів – 776,3 млн. дол.

США, а імпорт – 692,7 млн. дол. США. Порівняно з 2018 роком експорт та імпорт зменшилися: 9,5% (81,7 млн. дол. США) – експорт та на 11% (86,0 млн. дол. США) – імпорт. Сальдо позитивне і становить 83,6 млн. дол. США у 2019 році в порівнянні з 74,2 млн. дол. США у 2018 році (рис.4.1.3)

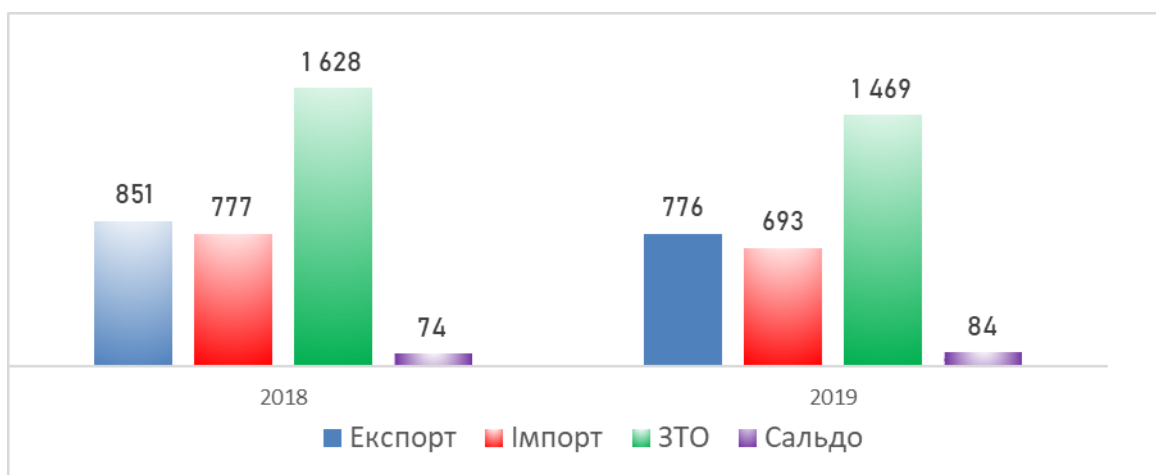

Рис. 4.1.3 Зовнішньоторгівельний баланс Закарпатської області у січні-червні 2019 року

Головними Європейськими країнами – партнерами Закарпатської області у сфері зовнішньої торгівлі товарами за аналогічний період залишається Угорщина, Німеччина, Чехія, Польща, Словаччина, Австрія, Італія, а з азіатських – Китай (рис.4.1.4)

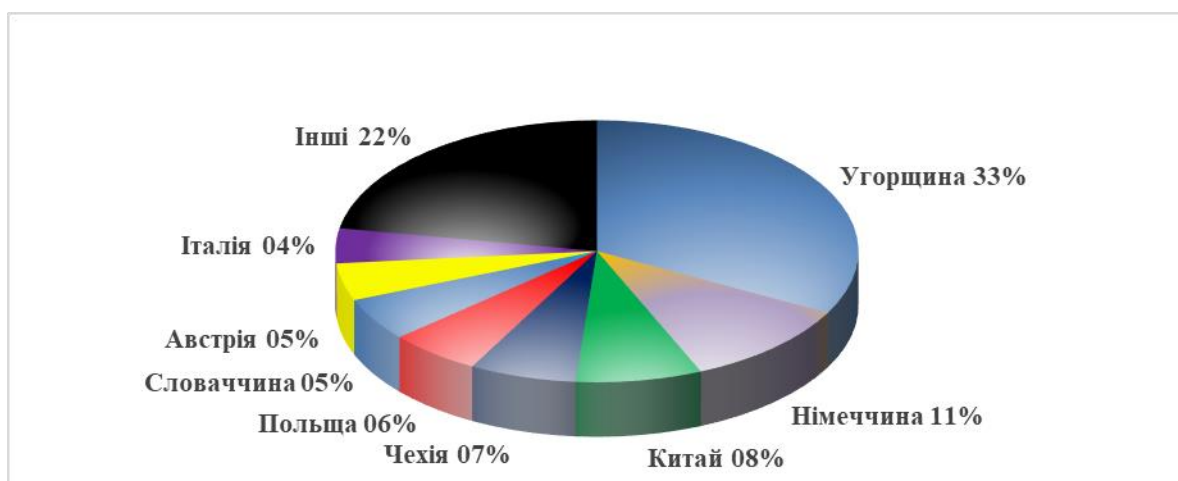

Рис. 4.1.4 Основні країни-партнери Закарпатської області у січні-червні 2019 року

Серед країн – імпортерів товарів у область виділяємо – Китай, Німеччина, Угорщина, Чехія, Італія, Польща, Тайвань, Австрія, Словаччина.

Щодо транскордонних територій, дотичних до Закарпатської області, то частка обсягу зовнішньої торгівлі товарами, а саме Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Польщею за період 2019 року становила 46,3 % від загального обсягу, їх загальноторговельний оборот становив 679,3 млн. дол. США.

Область забезпечила 56,5% українського експорту до Угорщини, який становив 1646,3 млн. дол. США. Найбільшими імпортерами продукції із Закарпатської області впродовж двох останніх років є Словаччина, Польща та Румунія. Загалом, сальдо загальноторговельного балансу країн-сусідів становив 400,9 млн. дол. США.

Вигідне економіко-географічне розташування Закарпатської області, ментальні особливості населення та їх форми господарювання визначають його високу зовнішньоекономічну та транскордонну орієнтованість впершу чергу економіки. Область є лідером в Україні за рівнем експортоорієнтованості економіки. Так, частка експорту товарів і послуг у 2017 році становила 55,8% (проти 29,74 % у 2013 році), що у 2,7 рази більше ніж у середньому в регіонах (рис. 4.1.5)

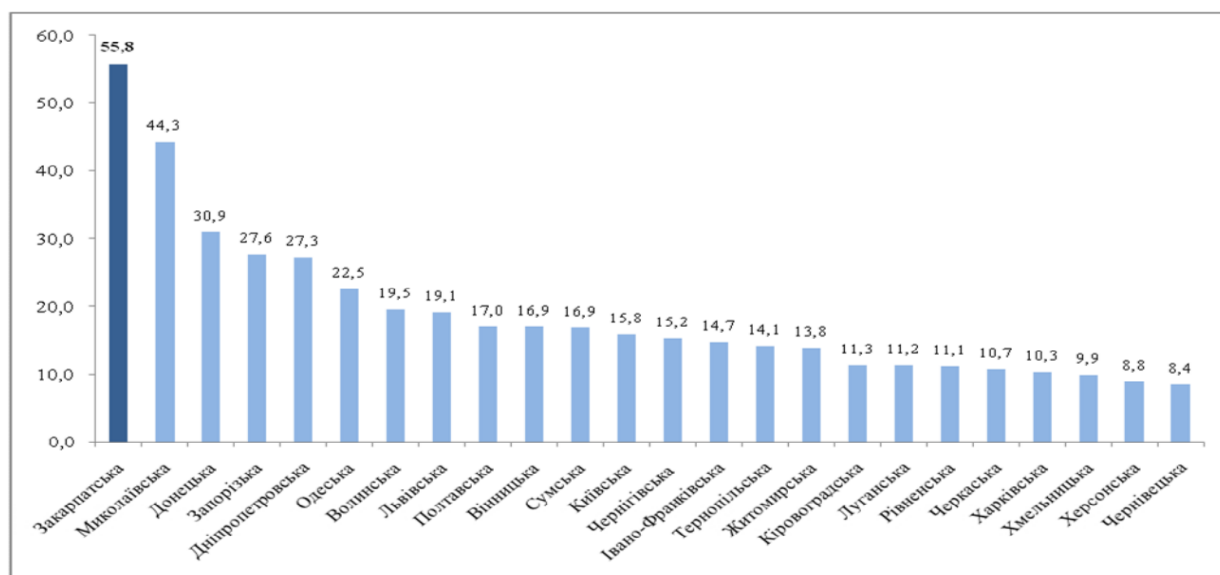

Рис.4.5 Частка експорту товарів і послуг у випуску регіонів України у 2017 році, %

Проаналізовані переважаючі групи товарів в експорті та імпорті прикордонних територій показали: (табл. 4.1.1)

**Структура експорту та імпорту
товарів Закарпатської області у 2019 році**

Експорт			Імпорт	
№	Назва товарів	%	Назва товарів	%
1.	Машини, механізми та електротехнічне обладнання	59,4	Машини, механізми та електротехнічне обладнання	47,3
2.	Різні промислові товари	8,5	Пластмаси, полімерні матеріали	11,0
3.	Деревина та вироби з деревини	8,4	Засоби наземного транспорту	9,1
4.	Текстильні матеріали та вироби з них	8,0	Текстильні матеріали та вироби з них	9,0
5.	Продукти рослинного походження	5,5	Недорогоцінні метали та вироби з них	4,5
6.	Взуття	2,5	Готові харчові продукти	4,4
7.	Готові харчові продукти	2,3	Мінеральні продукти	4,0
8.	Інші товари	5,4	Інші товари	10,7

З вищенаведеної таблиці 4.1.1 бачимо, що унікальною є структура товарного експорту Закарпатської області, в якій найбільші частки займає продукція 4-х товарних груп, а саме: 1) машини, механізми та електротехнічне обладнання (59,4 %); 2) різні промислові товари (8,5 %); 3) деревина та вироби з деревини – 8,4%; 4) текстильні матеріали та вироби з них – 8,0%. Щодо імпорту, окрім продукції машинобудування та текстильних матеріалів (47,3 % проти 9,0%) додаються пластмаси, полімерні матеріали – 11,0% та засоби наземного транспорту – 9,1%.

У структурі імпорту послуг досліджуваної території найвагомішу частку займають транспортні послуги – 38,4% (або 10664,1 тис. дол. США), що на 15,2% перевищує середній показник в Україні. Із них 68,3 % складають послуги автомобільного транспорту, а 18,9% – послуги залізничного транспорту.

У географічній структурі товарного імпорту регіону переважає продукція з країн ЄС, на яку у 2018 році припадало 61,3%. За цим показником Закарпатська область поступалась тільки Тернопільській і Львівській областям.

Щодо зовнішньої торгівлі послугами Закарпатської області за підсумками січня-червня 2019 року зовнішньоторговельний оборот становив 167,7 млн. дол. США. Експорт послуг становив 151,4 млн. дол. США, імпорт – 16,3 млн. дол. США. Порівняно з першим півріччям 2019 року експорт зменшився на 5,1% (на

8,1 млн. дол. США), а імпорт збільшився на 44,5% (на 5,0 млн. дол. США). Позитивне сальдо становило 135,1 млн. дол. США.

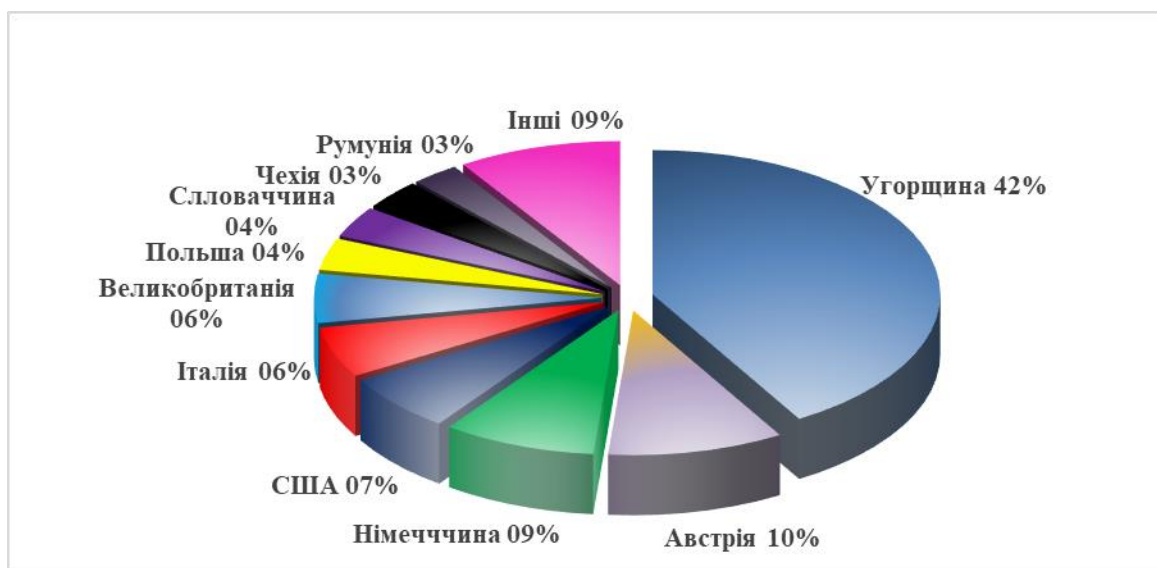

Рис. 4.1.6. Країни-партнери Закарпатської області у сфері зовнішньої торгівлі послугами

Аналіз діаграми (рис.4.1.6) показав, що у сфері зовнішньої торгівлі послугами досліджуваної території є Угорщина, питома вага якої складає 41,5 % загального обсягу, Австрія – 9,9 %, Німеччина – 8,6 %, США – 6,5 %, Італія – 5,7 %, Велика Британія – 5,5 %, Польща – 3,6 %, Словаччина – 3,5 %, Чехія – 3,3 %, Румунія – 2,7 %.

Найбільші обсяги експорту послуг по Закарпатській області у звітному періоді здійснено до Угорщини – 45,1 % загального обсягу, Австрії – 9,9 %, Німеччини – 8,6 %, Великої Британії – 6,0 %, Італії – 5,9 %, США – 3,6 %, Чехії – 3,6 %, Польщі – 3,5 %, Румунії – 2,9 %, Словаччини – 2,7 %.

Основними країнами-постачальниками послуг у Закарпатську область були США – 33,5 %, Словаччина – 11,4 %, Австрія – 9,7 %, Німеччина – 8,7 %, Угорщина – 7,7 %, Італія – 3,9 %, Польща – 3,2 %, Румунія – 1,7 %.

Частка обсягу зовнішньої торгівлі послугами Закарпатської області з сусідніми країнами в цілому, а саме з Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Польщею, за підсумками першого півріччя 2019 року склала 51,2 % від загального обсягу зовнішньої торгівлі послугами, а зовнішньоторговельний оборот з ними становив 85,9 млн. дол. США.

Сальдо зовнішньоторговельного балансу країн-сусідів, кордони яких межують із Закарпаттям, було позитивне і склало 78,2 млн. дол. США.

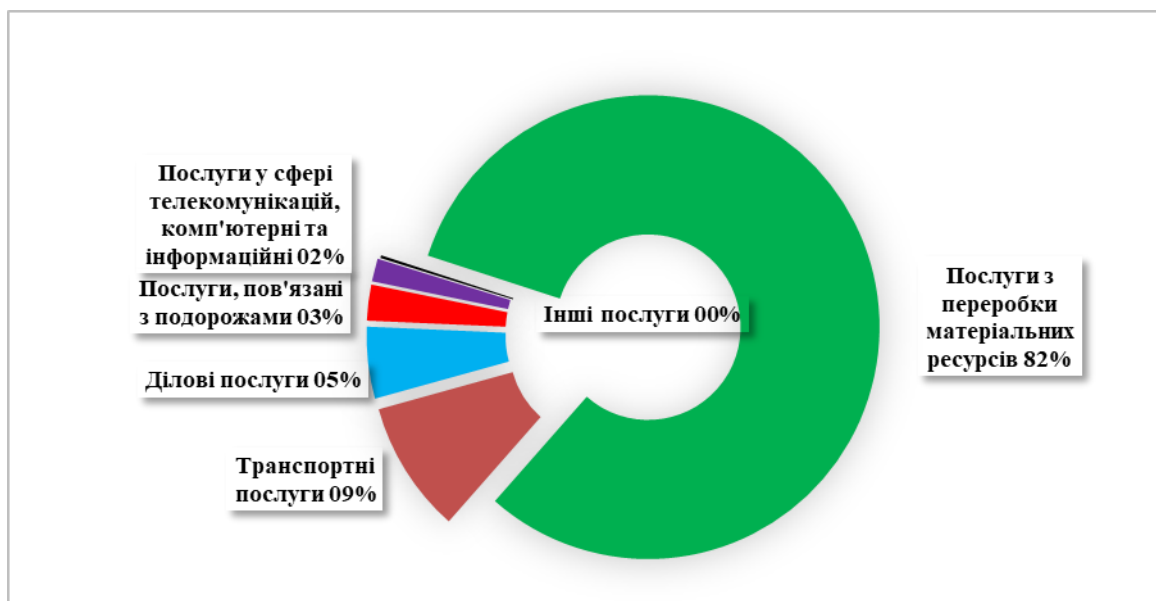

Рис. 4.1.7 Структура експорту послуг у січні-червні 2019 року

Значну частку у структурі експорту послуг становили послуги з переробки матеріальних ресурсів – 81,5 % від загального обсягу експорту послуг; транспортні послуги – 9,2 %; ділові послуги – 5,0 %; послуги, пов'язані з подорожами – 2,5 %; послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги – 1,6 % (рис.4.1.7)

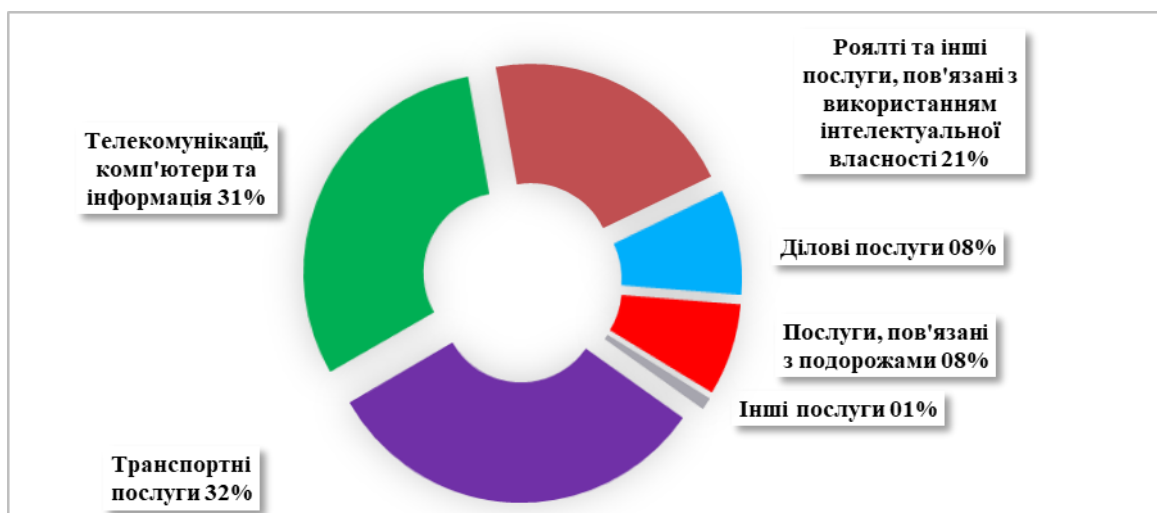

Рис. 4.1.8 Структура експорту послуг у січні-червні 2019 року

Основними групами імпорту послуг у першому півріччі 2019 року були транспортні послуги – 31,9 %; послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги – 30,5 %; роялті та інші послуги – 20,7 %; ділові послуги – 8,4 %; послуги, пов'язані з подорожами – 7,5 % (рис.4.1.8)

Проаналізувавши регіональну структуру товарообміну товарів між Закарпатською областю та країнами ЄС, можна констатувати її високий рівень експортно- та імпортоорієнтованості, що пояснюється в першу чергу прикордонним розташуванням, більшою відкритістю кордонів, що поглиблює інтеграційні зв'язки, насамперед з країнами ЄС.

Станом на перше півріччя 2019 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку Закарпаття досяг 350,3 млн. дол. США і це 13-те місце серед областей України, у розрахунку на 1 особу населення краю – 279, 2 дол. США (12 місце серед регіонів України).

Слід відмітити, що не країни-сусіди ЄС є головними інвесторами в економіку Закарпатської області. В п'ятірку інвесторів входять: Нідерланди 77,5 млн. дол. США (22,1% від загального обсягу); Німеччина – 43,3 млн. дол. США (12,4%); Японія – 40 млн. (10,5%); Польща – 36,4 млн. дол. США (10,4%); Австрія – 28,6 млн. дол. США (8,2 %).

Також, в 10-ку країн входить Угорщина (на 7-му місці), її інвестиційний внесок становить 20,0 млн. дол.США і це 5,7 %.

За видами економічної діяльності іноземні інвестиції найбільше вкладені в промисловість (80,6%); на другій позиції – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (6,1%); третій – операції з нерухомим майном.

Серед підприємців, які залучили найбільше іноземних інвестицій виділяємо наступні:

- 1) ТОВ «Ядзакі Україна» (виробництво електроустаткування для двигунів);
- 2) ТОВ «Гроклін Карпати» (пошиття верху автомобільних сидінь);
- 3) ТОВ «Джейбіл Сьоркіт Юкрейн Лімітед» (виробництво електроустаткування до двигунів);

- 4) ТОВ «ФЦА» (операції з нерухомим майном);
- 5) ТОВ «Фішер-Мукачево» (виробництво лиж), тощо.

За прогнозами фахівців, в планах підприємств з іноземними інвестиціями працевлаштувати на нові робочі місця у 2020р. – 12,2 тис. осіб, у 2021р. – 13,4 тис. осіб. Тільки ТОВ «Ядзакі Україна» планує збільшити кількість робочих місць на 1200 осіб, а створення індустріального парку «Соломоново» на основі підприємства «Єврокар» забезпечить створення 6 тисяч нових робочих місць. Така позитивна динаміка на ринку праці Закарпатської області забезпечить нові надходження в бюджет, гідні зарплати та зменшення відтоку робочої сили за кордон.

Для покращення інвестиційного клімату в жовтні 2019 року створено «Інвестиційний портал регіону» – службу супроводу інвестора в Закарпатській області, метою якого є реклама та підняття інвестиційного іміджу території дослідження.

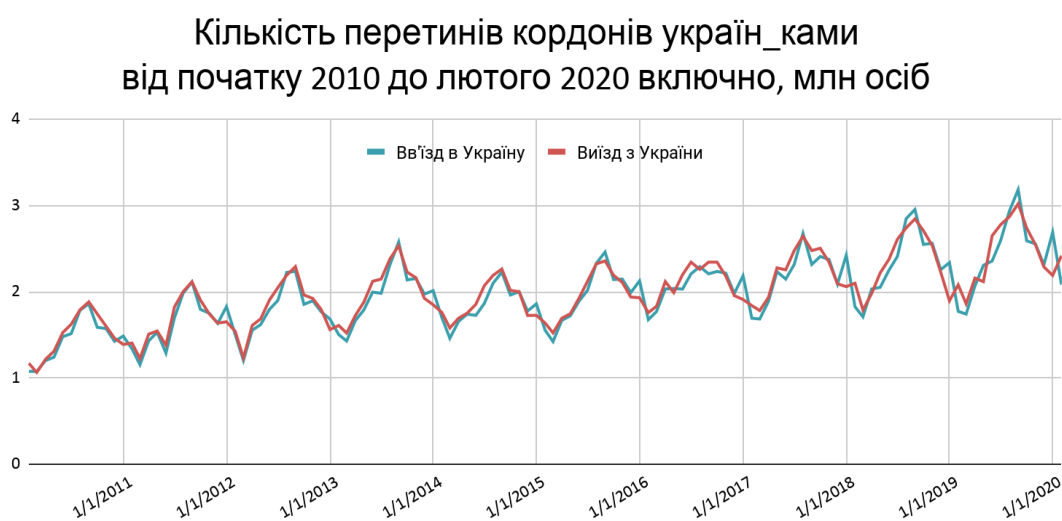
Євроінтеграція Закарпатської області, її транзитний статус дозволяє розвивати логістичний бізнес, який має високий потенціал для інвестування, запозичення нових технологій та досвіду і найважливіше – освоєння нових ринків праці. Зовнішньоекономічна діяльність в межах транскордонних територій в перспективі нарощуватиме експорт вітчизняної продукції, розширить коло потенційних споживачів, дозволить диверсифікувати експортні потоки з мінімізацією ринків.

Закарпатська область в межах транскордонних територій з країнами ЄС за останні 10-річчя змінила вектор своєї економічної діяльності, який повністю спрямовувала на Європейський Союз, країни якого стали ключовими торговими партнерами. Такий Євроінтеграційний вибір відкриває чимало перспектив співпраці з економічно-розвинутими країнами, зміцнює позиції регіону на міжнародній арені та сприяє соціально-економічному зростанню територій досліджень.

Лекція 15. Аналіз динаміки перетинів кордонів у розрізі 2010-2020 років

Адміністративні дані Державної прикордонної служби України (ДПСУ) щодо кількості перетинів кордону часто розглядають як джерело даних для оперативної оцінки міграційних трендів та потенційне джерело для статистики у сфері міграції. Щоб краще розуміти, чи дані щодо перетинів кордонів відображають міграційні тенденції, CEDOS вирішили більш детально проаналізувати дані ДПСУ за період з 1 січня 2010 року до лютого 2020 року (дані починаючи з березня 2020 року не були включені в аналіз через запровадження адміністративних обмежень у пересуванні через кордон), використовуючи методи економетричного моделювання.

Так, за останні 10 років кількість українців, які перетинали державний кордон на в'їзд і на виїзд, зросла на 66% відсотків. У 2010 році кількість громадян України, які перетнули кордон, становила 35,1 млн, у 2019 році – 58,4 млн. Причому з графіка видно, що початок війни у 2014 році спричинив зниження кількості подорожуючих українців, а подальше зростання відбувається дещо повільнішими темпами, ніж до війни (рис. 4.2.1)

Рис. 4.2.1 Динаміка руху українців у розрізі 2010-2020 років

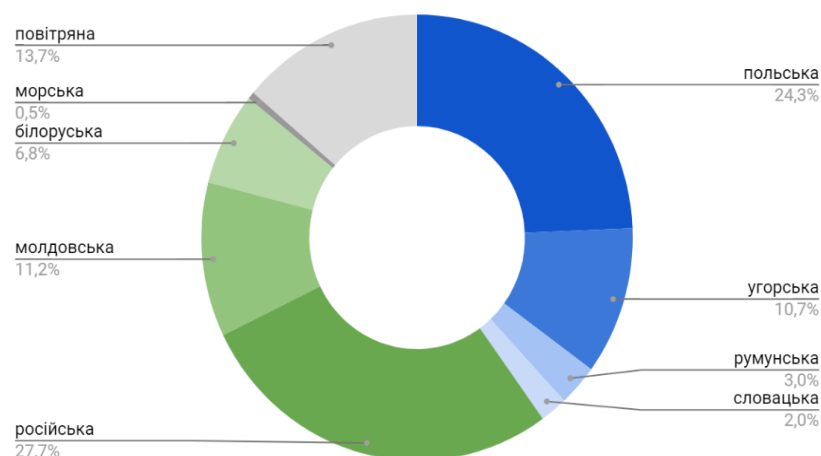
Показники перетину кордону на в'їзд і виїзд мають виражену сезонність: найбільше подорожують від травня до жовтня. Майже всі роки піки перетинів державного кордону припадали на серпень, а найнижчі показники перетинів кордону українцями – на лютий. Потоки з України та в Україну майже

симетричні: приблизно однакова кількість осіб перетинає кордон щомісяця на в'їзд та на виїзд (за винятком збільшення кількості українців, які повертаються наприкінці року та на святкування Великодня).

Окрім загального зростання кількості перетинів кордону, помітною є різниця за ділянками кордону. Найбільший приріст за період спостерігається серед тих, хто для перетину кордону користуються повітряним транспортом – на 213%, тобто більше ніж втричі. Також зростання відбулось на ділянках кордону з усіма країнами-членами ЄС. Зокрема, на 128% спостерігається зростання кількості перетинів кордону з Польщею. Саме на цій ділянці кордону з ЄС рух є найбільш інтенсивним. Помірнішим є зростання перетинів кордону з Угорщиною – на 76% – яка є другою за популярністю європейською країною слідування українців. Найбільшим є відносно зростання кількості українців, які подорожують з чи до Словаччини – на 185%, а також з чи до Румунії – на 126%. Втім, частка перетинів кордону з цими країнами є найменшою з-поміж усіх перетинів кордону з країнами ЄС. Таке зростання є закономірним, адже з 1 червня 2017 року громадяни України, які мають біометричні паспорти, отримали право на безвізові поїздки до країни ЄС та деяких окремих членів Шенгенської зони на підставі угоди між Україною та ЄС, а сам перехід на біометричні закордонні паспорти розпочався ще у жовтні 2016 року.

Натомість зменшилась кількість перетинів кордону із країнами-сусідами України, які не входять до ЄС. Найбільше падіння спостерігається на ділянці кордону з Росією. На початку десятиліття інтенсивність руху на цій ділянці зростала, однак від початку війни кількість перетинів кордону з Росією зменшилась на 36%, зокрема через те, що було припинено рух через низку пунктів пропуску у Луганській і Донецькій областях на кордоні з Росією. Також за останнє десятиріччя на 15% менше перетинів кордонів з Молдовою і на 4% менше – з Білоруссю.

Структура перетинів за ділянками кордону в 2010 році

Структура перетинів за ділянками кордону в 2019 році

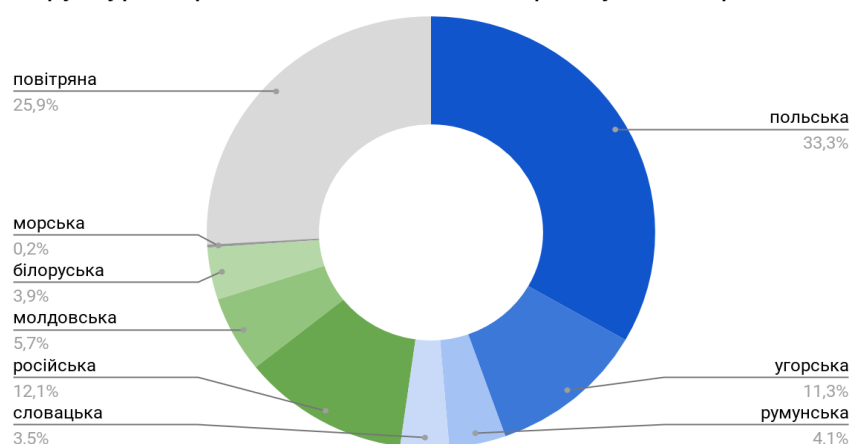

Рис. 4.2.2 – 4.2.3 Перетини державного кордону України в розрізі 2010-2019 років

Якщо ж подивитися на структуру перетинів за всіма ділянками кордону, то бачимо, що серед подорожуючих українців у 2019 році понад половина перетинала кордон до та з країн ЄС (у порівнянні з 40% у 2010 році). Попри зниження до 12% (у порівнянні з 28% у 2010 році) частка Росії у структурі перетинів кордонів залишається значною. Відсоток українців, які в минулому році перетнули повітряний кордон становить 26% (у порівнянні з 14% в 2010 році). Зовсім незначною (менше 1%) залишається частка морського кордону.

Використовуючи місячні дані щодо перетину кордонів за різними ділянками кордону з країнами-сусідами за період з січня 2010 року до лютого 2020 року CEDOS спробували описати поведінку часових рядів за допомогою простих економетричних моделей. Це дозволило оцінити, як ключові події останнього

десятиріччя (запровадження безвізу та початок війни) вплинули на рух громадян України через кордони з державами-сусідами.

Оцінка моделей підтверджує наявність вираженої сезонності. У таблиці 4.2.1 наведена інформація про те, на скільки відсотків у середньому кількість перетинів у кожному місяці більша (чи менша), ніж кількість перетинів у середньому в січні.

Моделі дозволяють наочно побачити наявність статистичної залежності між початком війни та запровадженням безвізового режиму з Європою та кількістю перетинів на різних ділянках кордону.

Таблиця

4.2.1

	в Україну					з України				
	Тренд до початку війни	Вплив війни	Тренд після початку війни	Вплив безвізу	Тренд після безвізу	Тренд до початку війни	Вплив війни	Тренд після початку війни	Вплив безвізу	Тренд після безвізу
з Польщею	1%	-	1%	66%	0%	1%	-	1%	62%	0%
з Росією	0%	-18%	0%	-5%	0%	-	-20%	-	-6%	-
з Білоруссю	0%	41%	-1%	-52%	0%	0%	38%	-1%	-54%	0%
з Молдовою	0%	-	-1%	-	-1%	0%	24%	-1%	-	-1%
з Румунією	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
з Угорщиною	0%	-	0%	-	0%	0%	-	0%	-	0%
з Словаччиною	1%	-	1%	-	1%	1%	-	1%	-	1%
повітрям	1%	-23%	1%	10%	1%	1%	-23%	1%	9%	1%
морем	-	-23%	-	-	-	-	-20%	-	-	-

Початок війни 2014 року асоціюється зі скороченням перетинів російсько-українського кордону (на 18% на в'їзд в Україну та 20% на виїзд з України), повітряного кордону (на 23% як на в'їзд в Україну, так і на виїзд з України) та морського кордону (на 23% на в'їзд в Україну та 20% на виїзд з України). Таке скорочення можна пояснити закриттям пунктів пропуску на наземному кордоні з Росією, пунктів пропуску в Криму та обмеженнями авіаційного сполучення з Росією.

Цікаво, що з першого погляду оцінки моделей вказують на зростання кількості перетинів на кордоні з Білоруссю та Молдовою з початком війни, однак воно нівелюється зміною тренду з незначного позитивного до початку війни на негативний після початку війни. Схожий вплив мав безвіз на перетини кордону з Білоруссю: після впровадження безвізу негативний тренд повернувся до

незначного позитивного. Впровадження безвізу також асоціюється зі скороченням приблизно на 5% руху на кордоні з Росією, що може свідчити про зміну напрямків міграції громадян України. Очікувано, впровадження безвізу асоціюється зі зростанням руху на повітряній ділянці кордону (зокрема через вихід на український ринок бюджетних авіаперевізників) та на ділянці кордону з Польщею. Не зважаючи на те, що безвіз асоціюється зі зростанням середньої кількості перетинів на кордоні з Польщею, після впровадження безвізу таке зростання дещо сповільнилось. Як показують оцінки моделі, впровадження безвізу не асоціювалось зі змінами у динаміці руху на ділянках спільного кордону з іншими країнами ЄС.

Перспективною складовою економіки Закарпатської області є туризм і рекреація. Регіон має значний ресурсний потенціал для розвитку цієї сфери: історико-культурний, природно-рекреаційний та інфраструктурний. Унаслідок незначного техногенного впливу на природне середовище регіоні є досить сприятливою екологічна ситуація. Так, у 2017 році обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у Закарпатській області був найнижчим в Україні і становив 3,2 тис. т проти 17,4 тис. т у 2010-му (табл. 4.2.2)

Таблиця 4.2.2

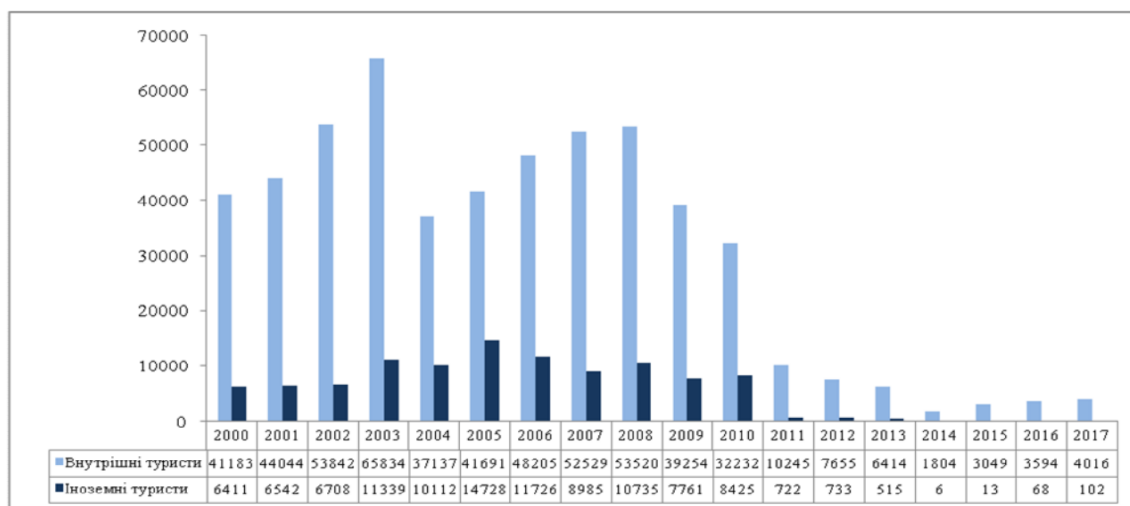
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення за регіонами, тис. тонн

Регіон	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	4131,6	4374,6	4335,3	4295,1	3350,0	2857,4	3078,1	2584,9
Вінницька	103,0	87,3	101,3	149,5	124,5	134,7	119,8	155,8
Волинська	8,2	7,6	7,3	6,6	4,3	4,7	4,7	5,1
Дніпропетровська	933,1	950,4	962,0	940,5	855,8	723,9	833,0	657,3
Донецька	1378,1	1525,9	1514,8	1448,1	1043,0	917,6	981,4	784,8
Житомирська	18,4	19,0	18,5	17,2	10,9	9,0	9,3	10,3
Закарпатська	17,4	17,2	8,1	7,7	3,9	4,4	4,9	3,2
Запорізька	217,5	229,3	207,6	245,9	206,7	193,7	167,0	180,9
Івано-Франківська	169,2	221,8	196,7	202,9	228,8	223,9	196,7	198,3
Київська	106,8	113,6	129,4	111,9	96,2	78,1	98,2	48,2
Кіровоградська	14,8	15,2	16,8	15,7	11,8	14,2	11,8	12,2

Луганська	511,7	472,0	447,6	442,0	197,8	115,2	155,5	75,1
Львівська	113,2	129,4	130,7	121,4	100,2	102,4	103,1	109,1
Миколаївська	21,5	25,7	25,1	20,4	15,9	15,8	13,9	14,2
Одеська	29,2	30,5	28,2	26,2	23,2	26,1	26,4	29,6
Полтавська	72,8	72,3	67,9	66,6	62,9	55,6	56,2	55,9
Рівненська	12,9	17,1	14,9	12,0	11,6	10,2	9,1	9,6
Сумська	31,7	35,9	30,2	30,5	27,0	17,5	19,8	20,3
Тернопільська	18,5	20,4	20,9	15,9	8,2	8,5	9,0	10,6
Харківська	151,9	174,1	197,6	210,3	150,5	53,4	100,2	45,0
Херсонська	5,3	5,8	6,4	6,0	7,2	8,9	9,7	9,6
Хмельницька	19,1	18,7	16,4	17,2	17,1	18,3	21,7	21,1
Черкаська	61,2	62,2	69,4	73,1	66,7	57,5	52,3	48,3
Чернівецька	3,8	3,8	2,9	2,7	2,5	3,2	3,0	3,3
Чернігівська	47,4	49,5	45,8	43,7	41,9	33,9	37,1	31,6

Окрім того, у 2018 році Закарпатська область займала 21-ше місце за обсягом утворення відходів I-IV класів небезпеки (всього 0,1% від загального обсягу в Україні) і 20-те – за обсягом відходів I-III класів небезпеки (0,2%) (табл. 3.2). Для порівняння, у решти областях Західного регіону (окрім Чернівецької) цей показник був суттєво вищим.

Наведені дані свідчать про те, що у Закарпатській області чи не найкращий в Україні стан навколишнього природного середовища. Це, своєю чергою, мало б сприяти розвитку та зростанню в'їзного туризму в цьому регіоні. Однак, статистичні дані відображають протилежні тенденції (рис. 3.1). Зокрема, у 2014 році, порівняно з 2008-м, кількість внутрішніх туристів регіоні зменшилась у 29,6 разу (із 53 520 до 1804 осіб). Упродовж 2015-2017 років потік внутрішніх туристів збільшився у 2,2 разу (із 1804 до 4016 осіб).

Рис. 4.2.4 Кількість внутрішніх та іноземних туристів, які відвідали Закарпатську область, осіб

Подібні тенденції спостерігались і за потоком іноземних туристів у цей регіон. Так, у 2014 році, порівняно з 2008-м, кількість іноземних туристів, що відвідали Закарпатську область, зменшилась із 10 735 до 6 осіб (за даними офіційної статистики). У 2017 році кількість іноземних туристів у регіоні збільшилась до 102 осіб. Таке значення показника кількості туристів для багатого на туристично-рекреаційний потенціал області є мізерним.

Відтак, одним із основних пріоритетів розвитку Закарпатської області має стати формування на її території конкурентоспроможної на міжнародному рівні туристичної та рекреаційної індустрії. Це дозволить забезпечити, з одного боку, потреби споживачів (як українських, так і зарубіжних) у туристично -рекреаційних послугах, а з іншого – збільшити внесок в економіку регіону за рахунок зростання дохідної частини обласного і місцевих бюджетів, притоку інвестицій (у т.ч. іноземних).

Розвиток туристичної та рекреаційної сфер в області повинен відбуватись з урахуванням державних інтересів та відповідно до законодавства України і норм міжнародної туристичної практики. З огляду на наявність привабливих умов для подальшого розвитку туризму, в області слід створити розвинуту інфраструктуру шляхом стимулювання капіталовкладень у реконструкцію та будівництво нових оздоровчо-рекреаційних об'єктів, а також провадити активну інформаційно-рекламну та маркетингову діяльність, спрямовану на формування іміджу Закарпатської області як туристичного центру і входження її до міжнародного туристичного ринку. Це посилить взаємозв'язок туризму з іншими сферами економіки регіону (будівництвом, транспортом, торгівлею та ін.), сприятиме поширенню новітніх технологій та поліпшенню організації праці, впровадженню найефективніших форм господарювання, створенню нових робочих місць, в підсумку – зменшенню наявних територіальних диспропорцій у рівні соціально-економічного розвитку регіону.

Закарпатська область повинна ефективно використовувати своє вигідне географічне розташування в безпосередньому сусідстві з Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею та інші численні переваги прикордонного регіону, зокрема, для активізації зовнішньоекономічних транскордонних зв'язків. Закарпаття має тісні історичні і культурні зв'язки з сусідніми державами. Розвитку таких зв'язків сприяють географічні особливості регіону – межа області з іншими областями України проходить по вододільному хребту Українських Карпат, тоді як державний кордон – по рівнинній території.

Однією з основних соціально-економічних функцій транскордонного регіону (частиною якого є Закарпатська область), є міжнародний туризм. Значення цієї функції обумовлене спільною історичною спадщиною, яка має великий пізнавальний інтерес для народів сусідніх країн. Відтак, важливим завданням, що стосується реалізації соціальної функції транскордонного регіону, є подолання розбіжностей у рівнях життя населення, яке живе по різні боки кордону, а також культурних і мовних бар'єрів, що існують між ними. Тому необхідно стимулювати різні форми соціальної інтеграції, що у підсумку дасть можливість компенсувати певну частину тих функцій, яких не вистачає в одному регіоні за рахунок її надлишку в сусідньому.

Водночас транскордонну співпрацю, зокрема з боку Закарпатської області, стримують такі чинники:

- відсутність належної транспортної, виробничої і соціальної інфраструктури на прикордонних територіях;
- недостатня кількість пунктів перетину кордону, низька пропускна спроможність і технічна оснащеність наявних пунктів пропуску.

Для забезпечення належних умов для транскордонних переміщень людей і вантажів у регіоні необхідним є розвиток і створення мережі міжнародних транспортних комунікацій різних видів (транспортних коридорів), а також системи облаштування контрольних-пропускних пунктів із достатньою пропускною спроможністю і належним транспортним обслуговуванням. Транскордонні території – це зони «стикування» окремих міжнародних

транспортних ділянок і пунктів контрольованого пропуску людей і вантажів. Відтак, облаштування зон сервісного обслуговування осіб і транспортних засобів перед діючими пунктами пропуску через державний кордон може відбуватись, зокрема, із залученням міжнародної технічної допомоги в рамках програм транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства.

У підсумку можна стверджувати, що модернізація і розвиток прикордонної та митної інфраструктури є ключовим чинником забезпечення та активізації соціально-економічного розвитку Закарпатської області в умовах поглиблення євроінтеграції України.

Лекція 16. Особливості функціонування діючих та перспективних пунктів пропуску вздовж українсько- польської, словацької, угорської та румунської ділянок державного кордону

На даний час на ділянці українсько- польського кордону із Закарпатською областю немає жодного діючого пункту пропуску, але розглядається перспектива побудови такого пункту пропуску як (Далі – ПП) «Лубня – Волосате».

Закарпаття зі сторони Польщі межує з Бещадським повітом Підкарпатського воєводства. Населення повіту становить 21,9 тис. осіб, густина населення – 19 осіб/км². Це один з найменш заселених повітів у Підкарпатському воєводстві. На території повіту переважають гірські масиви Польських Бескидів, 70,2% території займають ліси. Тут є осередки гірськолижного туризму. Майже усі Бещади охоплюють зони, які охороняються на законодавчому рівні: Бещадський національний парк, ландшафтний парк долини Сяну та Ціснянсько-Ветлінський ландшафтний парк. Бещадський національний парк також входить до складу Міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати» (див. детальніше на українсько-словацькій ділянці кордону).

На території Польщі налічується 29 інтермодальних терміналів. Від перспективного ПП «Лубня – Волосате» за 227 км у м. Бжеско знаходиться

Три з п'яти пунктів пропуску призначені для пропуску автомобільних та пішохідних пасажиро- і вантажопотоків. Розподіл пасажиро- і вантажопотоків між цими пунктами пропуску наведені у таблиці 4.3.2

Таблиця 4.3.2

Розподіл автомобільних та пішохідних пасажиро- і вантажопотоків через пункти пропуску на українсько-словацькій ділянці державного кордону у 2018 р., %

Пункт пропуску	Громадяни	Легкові автомобілі	Вантажні ТЗ	Автобуси	Вантажі (автомобільними ТЗ)
Малий Березний – Убля	20,33	35,44	-	-	-
Ужгород – Вишне Немецьке	69,55	64,56	100	100	100
Малі Селменці – Вельке Слемеце	10,11	-	-	-	-
Всього	100	100	100	100	100

ПП «Ужгород – Вишне Немецьке» (далі – ПП «Ужгород») є найпотужнішим з-поміж 5-ти пунктів пропуску на митному кордоні між Україною і Словаччиною та лідером за обсягами обслуговування переміщення громадян, легкових автомобілів, вантажних транспортних засобів (ТЗ), автобусів і вантажів (переміщених автомобільними ТЗ). ПП «Ужгород» – цілодобовий міжнародний автомобільний пункт пропуску із 14-смуговим (7 смуг на в'їзд, 7 – на виїзд) рухом через державний кордон України на кордоні зі Словаччиною. Характер перевезень – пасажирський, вантажний. Цей пункт пропуску діє з 1985 р., з українського боку він розташований у м. Ужгород, в однойменному районі.

Ужгородський район включає 65 населених пунктів: 1 селище міського типу і 64 села; у ньому проживає близько 70 тис. осіб; густота населення – 78,8 осіб/км. Пункт пропуску знаходиться на околиці м. Ужгорода, яке одночасно є адміністративним центром Закарпатської області та Ужгородського району. На території міста проживає близько 115 тис. осіб, густота населення становить 2764,6 осіб/км². Ужгород є найбільшим транспортним вузлом Закарпатської області, через який проходить низка європейських автошляхів (Е-50, Е-58, Е-

573), а також міжнародні автошляхи М-06 і М-08 та автомобільний шлях національного значення Н-13. Зовнішні зв'язки міста та його приміської зони забезпечуються не лише автомобільним, але й повітряним і залізничним транспортом.

На словацькому боці переходу знаходиться ПП «*Вишне Немецьке*». Цей пункт пропуску розташований у південно-східній частині однойменного села в окрузі Собранце Кошицького краю. Округ Собранце включає 1 місто і 46 сіл; у ньому проживає близько 23 тис. осіб, густота населення становить 42,38 осіб/км². В окрузі прокладені автомобільні шляхи 3-х категорій: автошляхи I категорії – 21,402 км, II категорії – 29,493 км, III категорії – 128,966 км. У с. Вишне Немецьке проживає близько 250 осіб, густота населення – 53,8 осіб/км². Транспортне сполучення – автошляхом 19 у напрямку Собранце.

Добова проектна спроможність ПП «Ужгород» складає 9000 громадян, 3500 легкових автомобілів, 500 вантажних ТЗ і 30 автобусів. Унаслідок багатьох чинників фактичний рівень та динаміка завантаженості ПП «Ужгород» у розрізі категорій перевезень і років є різними.

ПП «*Малий Березний – Убля*» (далі – ПП «Малий Березний») – другий за вагомістю пункт пропуску на українсько-словацькому кордоні, який виконує важливі функції у забезпеченні руху громадян і легкових автомобілів через цю ділянку кордону. У 2018 р. частка пункту пропуску у забезпеченні потоку громадян через кордон між Україною і Словаччиною (в обох напрямках) становила 20,33% (проти 19,05% у 2016-му), а у першому півріччі 2019-го значення цього показника досягло 23,72% .

ПП «*Малий Березний*» – цілодобовий міжнародний автомобільний пункт пропуску із 4-смуговим (2 смуги на в'їзд, 2 – на виїзд) рухом через державний кордон України на кордоні зі Словаччиною. Характер перевезень – пасажирський (включно з рейсовими та нерейсовими автобусами, пішоходами та велосипедистами) і вантажний (автотранспорт вантажопідйомністю до 3,5 т). Цей пункт пропуску діє з 1995 р., з українського боку він розташований у

Великобerezнянському районі Закарпатської області, поблизу однойменного села.

Великобerezнянський район включає 32 населених пункти: 1 селище міського типу (Великий Березний – адміністративний центр району) і 31 село. У районі проживає понад 26,6 тис. осіб, густота населення – 32,9 осіб/км². Територією району проходить національний автошлях Н-13. Відстань від смт. Великий Березний до обласного центру (м. Ужгород) складає 42 км.

Пункт пропуску знаходиться поблизу с. Малий Березний, в якому проживає близько 1600 осіб, а густота населення становить 295 осіб/км². Село розташоване на відстані 3,7 км від районного центру, з яким сполучене автомобільним шляхом Н-13. До ПП «Малий Березний» пролягає регіональний автошлях Р-53.

На словацькому боці переходу знаходиться ПП «Убля», розташований в однойменному селі округу Снина Пряшівського краю. Округ Снина включає 1 місто і 33 села; у ньому проживає понад 36,6 тис. осіб, густота населення – 46,2 осіб/км². Через територію округу проходить національний автошлях 74 та регіональні автошляхи 558, 566 і 567.

У с. Убля проживає близько 790 осіб, густота населення – 27 осіб/км². Транспортне сполучення – автошляхом 74 у напрямку Снини. Унаслідок запровадження в Україні нових правил розмитнення імпортованих авто наприкінці 2018 р. територія села перетворилась на звалище для машин, від яких відмовляються українці, що не хочуть розмитнювати їх за новими правилами.

Проектна пропускна спроможність ПП «Малий Березний» складає 2000 громадян та 1000 легкових автомобілів (до 3,5 тонн) за добу. Окрім сезонності, динаміка пасажиропотоку залежить і від днів тижня та святкових періодів.

ПП «Малі Селменці – Вельке Слемецце» (далі – ПП «Малі Селменці») – єдиний пункт пропуску на кордоні між Україною і Словаччиною, який має вузьку спеціалізацію – обслуговування пішого і велосипедного руху громадян. Вагомість цього пункту пропуску у загальному потоці громадян через

українсько-словацький кордон є невисокою, але характеризується висхідною тенденцією.

Два пункти пропуску *«Павлове – Матьовце»* і *«Чоп-Чієрна-над Тисою»* для міжнародного залізничного сполучення забезпечують основну частку транспортування вантажів на українсько-словацькій ділянці кордону.

ПП *«Павлове – Матьовце»* (далі – ПП «Павлове») – пункт пропуску на кордоні між Україною і Словаччиною, який спеціалізується на обслуговуванні залізничних вантажних вагонів та вантажів, що перевозяться ними. Цей пункт пропуску обслуговує майже половину залізничних вагонів і вантажів, що перетинають українсько-словацький кордон (в обидва боки).

Висока частка та зростання вагомості ПП «Павлове» в обслуговуванні залізничних вантажних вагонів та вантажів підтверджують вагоме значення цього пункту пропуску у забезпеченні вантажопотоку та руху залізничних вантажних вагонів на ділянці кордону між Україною і Словаччиною.

На українсько-словацькій ділянці кордону ПП *«Чоп-Чієрна-над Тисою»* є єдиним пасажирським залізничним пунктом пропуску. Однак частка пасажиропотоку у структурі загального пасажиропотоку через цю ділянку кордону є незначною на рівні 1%. Понад 40% усього вантажопотоку припадає на цей пункт пропуску. ПП *«Чоп-Чієрна-над Тисою»* та ПП *«Павлове – Матьовце»* - є ключовими у вантажоперевезеннях на українсько-словацькій ділянці кордону.

На українсько-словацькій ділянці державного кордону планується побудувати 6-ть пунктів пропуску (далі – ПП), а саме: *«Забрідь – «Уліч»* (автомобільний), *«Сторожниця – Загор»* (автомобільний), *«Павлове – Матьовці»* (автомобільний), *«Паладь – Комарівці – Селменці»* (автомобільний та вантажний), *«Малі Селменці – Вельке Селменці»* (пішохідний та велосипедний), а також *«Соломоново – Чієрна»* (автомобільний та вантажний).

На ділянці державного кордону між Україною і Угорщиною діють 7 міжнародних пунктів пропуску: *«Чоп-Захонь»*, *«Дзвінкове-Лонья»*, *«Косино-*

Барабаш», «Лужанка-Берегшурань», «Вилок-Тісабеч», «Чоп-Захонь», та «Соловка-Еперешке» (табл. 4.3.3)

Таблиця 4.3.3

Розподіл автомобільних, залізничних та пішохідних пасажиро- і вантажопотоків через пункти пропуску на українсько-угорській ділянці державного кордону у 2018 р., %

Пункт пропуску	Громадяни	Легкові автомобілі	Вантажні ТЗ	Автобуси	Вантажі	Пасажирські вагони	Вантажні вагони
Чоп (Тиса)	36,31	35,65	92,10	71,09	37,36	-	-
Дзвінкове	2,71	4,55	-	-	-	-	-
Косино	4,42	8,51	-	-	-	-	-
Лужанка	24,33	30,87	3,30	28,80	0,01	-	-
Вилок	29,56	20,42	4,60	0,11	0,01	-	-
Чоп (Дружба)	2,67	-	-	-	5,27	100	14,37
Соловка	-	-	-	-	57,35	-	85,63
<i>Всього</i>	100	100	100	100	100	100	100

П'ять з семи пунктів пропуску призначені для пропуску автомобільних та пішохідних пасажиро- і вантажопотоків. Розподіл пасажиро- і вантажопотоків між цими пунктами пропуску наведені у табл. 4.3.4

Таблиця 4.3.4

Розподіл автомобільних та пішохідних пасажиро- і вантажопотоків через пункти пропуску на українсько-угорській ділянці державного кордону у 2018 році, %

Пункт пропуску	Громадяни	Легкові автомобілі	Вантажні ТЗ	Автобуси	Вантажі (автомобільними ТЗ)
Чоп (Тиса)	37,31	35,65	92,10	71,09	99,94
Дзвінкове	2,78	4,55	-	-	-
Косино	4,54	8,51	-	-	-
Лужанка	25,00	30,87	3,30	28,80	0,03
Вилок	30,37	20,42	4,60	0,11	0,03
<i>Всього</i>	100	100	100	100	100

ПП «Чоп - Захонь» – цілодобовий міжнародний залізничний пункт пропуску. Характер перевезень – вантажний та пасажирський.

Пункт пропуск «Чоп-Захонь» є частиною вантажних коридорів ЄС. До ПП «Чоп-Захонь» дотикається вантажний залізничний коридор №6 (Середземноморський вантажний). У Будапешті даний коридор перетинається з коридором №7, який з'єднує такі країни як Німеччина, Чехія, Австрія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія та Греція та забезпечує зв'язок країн через континент до морів. Також через пункт пропуску пролягає 5-й (Критський) міжнародний транспортний коридор.

Основні країни призначення: Угорщина, Італія, Австрія, Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Словенія, Македонія, Чорногорія, Німеччина, Франція, Швейцарія.

ПП «Соловка» – цілодобовий пункт пропуску для міжнародного залізничного вантажного сполучення через державний кордон України на кордоні з Угорщиною. Розташований у селі Соловка в Ужгородському районі Закарпатської області на річці Тиса. Відстань до м. Ужгород становить близько 36 км і проходить автошляхом Е573, з яким збігається М06.

З угорського боку знаходиться пункт пропуску «Еперешке» (медьє Саболч-Сатмар-Берег) на автошляху місцевого значення у напрямку Ньїредьгаза. Найближчий населений пункт – невелике село Тисасентмартан, в якому проживає 1130 осіб (станом на 2015 р.). Відстань до нього автомобільними шляхами через Чоп складає 28 км. До Ньїредьгази (столиці медьє Саболч-Сатмар-Берег) – 112 км автошляхом М-3.

ПП «Дзвінкове» – міжнародний автомобільний пункт пропуску з визначеним режимом роботи з 8 год. 00 хв. до 16 год. 00 хв. із 4-ьох смуговим (2 смуги на в'їзд, 2 – на виїзд) рухом через державний кордон України на кордоні з Угорщиною. Характер перевезень – пасажирський. Розташований у Закарпатській області, Берегівський район, поблизу села Горонглаб, на автошляху Т-0714 (Шом – Горонглаб – контрольно-пропускний пункт «Дзвінкове»), 9 км до М-25 (Контрольно-пропускний пункт «Соломоново –

Велика Добронь – Яноші з під'їздом до контрольно-пропускного пункту «Косини»). З угорського боку знаходиться пункт пропуску «Лонья» (медеь Саболч-Сатмар-Берег), на автошляху місцевого значення у напрямку Нїредьгаза.

ПП «Косино» функціонує відповідно до Міжурядової угоди про пункти пропуску через державний кордон (між урядом Угорщини та України), затверджено Постановою КМУ № 950 від 17.10.2012.

Пункт пропуску «Косино» знаходиться у Берегівському районі Закарпатської обл., в якому розташовано 1 селище міського типу та 42 сільських населених пункти. Пропускний пункт знаходиться в 100 м від державного кордону з Угорщиною в с. Косонь, в якому на 01.01.2018 р. проживало 2338 осіб, густота населення становила 407,59 осіб/км². Пропускний пункт належить до категорії міжнародного і за характером транспортних перевезень є пасажирським для легкового автотранспорту.

ПП «Лужанка» функціонує відповідно до Міжурядової угоди про пункти пропуску через державний кордон (між урядом Угорщини та України), затверджено Постановою КМУ № 950 від 17.10.2012.

Пункт пропуску «Лужанка» розташований на лінії державного кордону у Берегівському районі Закарпатської області, який включає 1 селище міського типу та 42 сільських населених пункти. Пропускний пункт знаходиться в с. Астей, який розташований в 7 км від м. Берегово. На території села Астей станом на 01.01.2018 р. проживало 677 осіб, густота населення становила 407,59 осіб/км². Пропускний пункт належить до категорії міжнародного і за характером транспортних перевезень є пасажирським (для легкового транспорту та автобусів) і вантажним (для вантажного автотранспорту до 7.5 т).

Від обласного центру (м. Ужгород) пункт пропуску знаходиться на відстані 71,6 км, від районного (м. Берегово) – 4,9 км.

ПП «Вилок» функціонує відповідно до Міжурядової угоди про пункти пропуску через державний кордон (між урядом Угорщини та України), затвердженої Постановою КМУ № 950 від 17.10.2012.

Міжнародний пасажирський пункт пропуску автомобільного сполучення «Вилок» розташований у Виноградівському районі Закарпатської області, який включає 1 місто, 2 селища міського типу та 47 сільських населених пунктів. Пропускний пункт знаходиться на державному кордоні України з Угорщиною в смт. Вилок, в якому на 01.01.2018 р. проживало 3227 осіб, густота населення становить 112,7 осіб/км².

Відстань від пункту пропуску до м. Виноградово становить близько 16 км, до м. Ужгород – 83,4 км. Найближчими населеними пунктами до пункту пропуску є м. Берегове – 18 км та м. Іршава – 27 км.

Щодо перспективних пунктів пропуску на українсько-угорській ділянці кордону, то в майбутньому можливе відкриття 6-ти пунктів пропуску, а саме: «Соловка-Тісасентмартон», ПП «Соловка - Еперешке», «Гетен-Тисокеречень», «Дийда-Берегдароц», «Бадалово, Барієво-Сатмарчеке, Тісакород», «Велика Паладь – Мала Паладь (Кишпалад)», «Велика Паладь - Нодьгодош».

На ділянці державного кордону між Україною і Румунією відкрито 6 пунктів пропуску: «Дякове – Халмеу», «Дякове – Халмеу (залізничний)», «Хижа – Тарна Марє», «Терєсва – Кимпулунг ла Тиса», «Солотвино – Сігету-Мармацієй» та «Ділове – Валя Вишеулуй» (табл. 4.3.5). Водночас три пункти пропуску («Хижа – Тарна Марє», «Терєсва – Кимпулунг ла Тиса» та «Ділове – Валя Вишеулуй») на сьогодні тимчасово не функціонують.

Таблиця 4.3.5

Структура автомобільних, залізничних та пішохідних пасажиро- і вантажопотоків через пункти пропуску на українсько-румунській ділянці державного кордону у 2018 р., %

Пункт пропуску	Громадяни	Легкові автомобілі	Вантажні ТЗ	Автобуси	Вантажі	Вантажні вагони
Дякове – Халмеу	32,3	49,8	100	100	85,1	-
Солотвино – Сігету-Мармацієй	67,7	50,2	-	-	-	-
Дякове – Халмеу (залізничний)	-	-	-	-	14,9	100
<i>Всього</i>	100	100	100	100	100	100

ПП «Дякове – Халмеу» (далі – ПП «Дякове») є більшим з-поміж 3-х пунктів пропуску на митному кордоні між Україною і Румунією у Закарпатській області. Це – цілодобовий пункт пропуску на кордоні з Румунією, розташований у с. Неветленфолу Виноградівського району Закарпатської області за 100 м від державного кордону. Відстань до Виноградова (райцентру) становить близько 25 км, до Ужгорода (обласного центру) – 105 км. У с. Неветленфолу проживає понад 1,6 тис. осіб. Пункт пропуску «Дякове» входить до складу митного посту «Виноградів» Чопської митниці. Призначений для пропуску автомобілів, які здійснюють вантажні та пасажирські перевезення.

Він обслуговує переміщення громадян, легкових автомобілів, вантажних транспортних засобів (ТЗ), автобусів і вантажів (переміщених автомобільними ТЗ).

ПП «Дякове» відіграє вагомий роль у забезпеченні переміщення громадян і легкових автомобілів через українсько-румунський кордон у Закарпатській області, обслуговуючи понад половину переміщень легкових автомобілів та майже третину громадян, та є єдиним пунктом пропуску для автобусів, вантажних ТЗ і вантажів, переміщених автомобільними ТЗ через митний кордон між Україною і Румунією через територію Закарпатської області.

ПП «Солотвино – Сігету-Мармаціей» (далі – ПП «Солотвино») – другий за вагомістю пункт пропуску на українсько-румунському кордоні, через який здійснюється пропуск громадян і легкових автомобілів. У 2019 р. частка пункту пропуску у забезпеченні потоку громадян через кордон між Україною і Румунією (в обох напрямках) становила 67,7% (проти 65,8% у 2016-му), а у першому півріччі 2020-го значення цього показника зменшилось до 65,2% . Такий високий показник обумовлений наявністю пішого переходу через пункт пропуску.

ПП «Хижа» – місцевий піший пункт пропуску на кордоні з Румунією, розташований у с. Хижа Виноградівського району Закарпатської області безпосередньо на кордоні з Румунією. Відстань до Виноградова (райцентру)

становить близько 18 км, до Ужгорода (обласного центру) – 112 км. У с. Хижа проживає понад 1,7 тис. осіб. ПП «Хижа» призначений для пропуску громадян, які проживають у прикордонних районах і повітах, за спрощеним режимом перетинання державного кордону. Проектна пропускна спроможність за добу: 100-150 громадян.

ПП «Тересва» – міжнародний залізничний вантажно-пасажирський пункт пропуску на кордоні з Румунією, розташований на станції Тересва регіональної філії «Львівська залізниця» (знаходиться у селі Грушово Тячівського району Закарпатської області за 1 км від державного кордону). Відстань до Тячева (райцентру) становить близько 16 км, до Ужгорода (обласного центру) – 155 км. У с. Грушово проживає понад 5,8 тис. осіб. Призначений для пропуску вантажів та пасажирів залізничним транспортом. Проектна пропускна спроможність за добу: 8 потягів. Станом на теперішній час пункт пропуску «Тересва» не функціонує. У пункті пропуску «Тересва - Кимпулунг на Тисі» рух поїздів було припинено з 17.10.2008 р.

ПП «Солотвино» – постійнодіючий цілодобовий пункт пропуску на кордоні з Румунією, розташований у смт. Солотвино Тячівського району (практично на межі з Рахівським районом) Закарпатської області, за 250 м від державного кордону. Відстань до Тячева (райцентру) становить близько 24 км, до Ужгорода (обласного центру) – 165 км. У смт. Солотвино проживає понад 8,8 тис. осіб. Пункт пропуску «Солотвино» призначений для пропуску автомобілів, які здійснюють пасажирські перевезення пасажиромісткістю не більше 9 посадкових місць (включаючи місце водія) та вантажопідйомністю до 3,5 т, а також пішоходів.

ПП «Солотвино – Сігету-Мармаціей» відіграє важливу роль у забезпеченні руху громадян і легкових автомобілів через кордон між Україною і Румунією у Закарпатській області, що засвідчує висхідний тренд обсягів перетинів у категорії легкових автомобілів та превалююча частка громадян (дві третини), які перетинали українсько-румунський кордон у Закарпатській області.

ПП «Ділове» – міжнародний залізничний (пасажирський, вантажний) пункт

пропуску розташований за 250 м від державного кордону з Румунією. Цей пункт пропуску знаходиться у Рахівському районі Закарпатської області, поблизу однойменного села (станція Берлібаш) на автошляху Н 09. Кількість населення складає 3505 осіб, а густина населення – 310 осіб/км². На території Рахівського району розташовано 1 місто (районний центр), 3 селища міського типу та 28 сіл.

Пункт пропуску «Ділове» входить до складу митного посту «Чоп-залізничний» Чопської митниці. З румунського боку знаходиться пункт пропуску «Валя Вишеулуй», жудець Марамуреш, автошлях 185 у напрямку Сигота.

Щодо перспективних ПП на українсько-румунській ділянці кордону, та планується побудувати «Хижа – Тарна Марє», «Яблунівка-Ремете (Гута)», «Тячів – Малий Тячів», Біла Церква- Сігету Мармаціей».

Беззаперечно, будівництво та відкриття нових ПП дозволить переорієнтувати пасажиро та вантажопотоки в межах кордону країн-сусідів.

Рекомендована література

Основна література

1. Виконавчий протокол N 8 до Меморандуму про співпрацю між Закарпатською обласною державною адміністрацією, Закарпатською обласною радою (Україна) та Кошицьким самоврядним краєм (Словацька Республіка) на період із травня 2016 по травень 2017 року. Платформа для бізнесу LIGA:ZAKON [Електронний ресурс] – Доступний з: <https://ligazakon.net/>
2. Державна цільова економічна програма розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2022 роки // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 р. № 34-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2018-%D1%80> .
3. Етнографічний село-музей Шошто. Туристичний портал Ніредьгази : [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://nyiregyhaza.info.hu/uk/latnivalok/sostoi-muzeumfalu/> (дата звернення 3.12.2019 р.).
4. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» № 2712-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 23, ст.89} [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>
5. Закон України «Про автомобільний транспорт» № 2581-VIII від 02.10.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14>.
6. Закон України «Про автомобільні дороги» № 2621-VIII від 22.11.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15>.
7. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» N 5463-VI (5463-17) від 16.10.2012, ВВР, 2014, N 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>

8. Закон України «Про залізничний транспорт» N 2581-VIII (2581-19) від 02.10.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80>
9. Закон України «Про транспорт» N 901-VIII (901-19) від 23.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80>
10. Закон України «Про трубопровідний транспорт» N 2618-VIII (2618-19) від 22.11.20182015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Марія Повч – один із найвідоміших паломницьких центрів Західної Європи. Офіційний сайт Патріаршого паломницького центру УГКЦ : [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://pilgrimage.in.ua/mariya-povch-odyn-iz-najvidomishyih-palomnytskykh-tsentriv-zahidnoji-evropu/> (дата звернення 3.12.2019 р.).
12. Національна транспортна стратегія Україна на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80>.
13. Про робочий проект «Поточний середній ремонт автомобільної дороги загального користування місцевого значення». Затверджений розпорядженням голови Закарпатської обласної державної адміністрації від 21.12.2018 № 860
14. Програма розвитку прикордонної інфраструктури в Закарпатській області на 2018-2022 роки. Затверджена Закарпатською обласною радою: сайт. URL: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/150618_socekonroz_infra.pdf
15. Програма розвитку прикордонної інфраструктури в Закарпатській області на 2018-2022 роки. Затверджена Закарпатською обласною радою: сайт. URL: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/150618_socekonroz_infra.pdf
16. Програма розвитку прикордонної інфраструктури в Закарпатській області на 2018-2022 роки. Затверджена Закарпатською обласною радою: сайт. URL: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/150618_socekonroz_infra.pdf
17. Програма розвитку співробітництва на 2017 рік між Закарпатською обласною державною адміністрацією (Україна), Закарпатською обласною радою (Україна) та Загальними Зборами області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина). Платформа для бізнесу LIGA:ZAKON [Електронний ресурс] – Доступний з: <https://ligazakon.net/>
18. Програма розвитку співробітництва на 2017 рік між Закарпатською обласною державною адміністрацією (Україна), Закарпатською обласною радою (Україна) та Загальними Зборами області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина). Платформа для бізнесу LIGA:ZAKON [Електронний ресурс] – Доступний з: <https://ligazakon.net/>
19. Програма розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2016-2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF>
20. Проект Схеми планування території Берегівського району Закарпатської області. Затверджений рішенням Брегівської районної державної адміністрації Закарпатської області № 01-0030-18 від 30.07.2018 р.
21. Протокол 14-го засідання Українсько-Словацької міжурядової Комісії з питань транскордонного співробітництва 26-27 листопада 2018 року, м. Ужгород, Україна
22. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років (матеріали, затверджені Керівним комітетом та Робочою групою). П Р О Е К Т (попередня редакція). – Ужгород, 2019. : [Електронний ресурс] – Доступний з: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/191003_rsp-pr.pdf (дата звернення 13.11.2019 р.).

23. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf.
24. Розпорядження голови Закарпатської ОДА «Про робочу групу при облдержадміністрації з проведення обстеження перспективного розміщення автомобільних сервісних зон» № 600 від 11.09.2018 [Електронний ресурс] – Доступний з:
https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/180911_600.pdf
25. Схема планування території. Закарпатська область. Том IV. Пропозиції по реалізації рішень схеми планування території [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/130517_731-iv.pdf
26. Угода про співробітництво між Загальними зборами області Бач-Кішкун (Угорщина), Загальними зборами області Боршод-Абауй-Земплен (Угорщина), Загальними зборами області Чонград (Угорщина), Загальними зборами області Гайду-Бігар (Угорщина), Загальними зборами області Гевеш (Угорщина), Загальними зборами області Яс-Надькун-Солнок (Угорщина), Загальними зборами Кошицького самоврядного краю (Словаччина), Закарпатською обласною радою (Україна), Повітовою радою Марамуреш (Румунія), Загальними зборами області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), Повітовою радою Сату-Маре (Румунія), Автономним краєм Воєводина (Сербія). Платформа для бізнесу LIGA:ZAKON [Електронний ресурс] – Доступний з: <https://ligazakon.net/>
27. Храми міста Ніредьгаза. Туристичний портал Ніредьгази : [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://nyiregyhaza.info.hu/uk/latnivalok/nyiregyhazi-templomok/> (дата звернення 3.12.2019 р.).

Допоміжна література

1. Генсхема України: Система транспорту [Електронний ресурс] – Доступний з: <http://mrbu.maps.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=3040f8663eef431ab44c69fd0c0ac646> (7.11.2019 р.)
2. Договірні-правова база українсько-словацьких двосторонніх відносин : [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://slovakia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sk/legal-acts> (дата звернення 2.12.2019 р.).
3. Перечинський район : [Електронний ресурс] – Доступний з: <http://zaktour.gov.ua/rajon/perechin/> (дата звернення 2.12.2019 р.).
4. Програма спільних дій Пряшівського самоврядного краю (ПСК) та Закарпатської обласної державної адміністрації (ЗОДА), Закарпатської обласної ради (ЗОР) на період з травня 2017 року по травень 2018 року. Платформа для бізнесу LIGA:ZAKON [Електронний ресурс] – Доступний з: <https://ligazakon.net/> (дата звернення 06.08.2019 р.)
5. Публічна кадастрова карта України: : [Електронний ресурс]. – Доступний з: https://newmap.land.gov.ua/?cc=2466684.068691832,6194947.372512287&z=16&l=kadastr&bl=ortho10k_all (дата звернення 11.11.2019 р.)
6. Пункт пропуску «Лубня – Волосате» цього тижня відкриють на три дні : [Електронний ресурс] – Доступний з: <http://m-studio.net.ua/lubna-volosate-anons/>
7. Тимчасовий пішохідний перехід «Лубня – Волосате». Укрінформ: [Електронний ресурс] – Доступний з: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2694578-timcasovij-perehid-lubna-volosate-za-pat-dniv-peretnuli-majze-tri-tisaci-raziv.html>
8. Дідковська Б.В. Зовнішня торгівля товарами України з країнами Західної Європи / Б.В. Дідковська // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2013. – № 4. – С. 62–67.

9. Закарпатська область: особливості, умови та перспективи соціально-економічного розвитку /за ред. Іщук С., Созанський Л.// Науково-аналітична записка. – Львів, 2019. – 32с.
11. Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЄС / Державна служба статистики України Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. І.Лещук, І.Ровенчак Географія зовнішньоекономічних зв'язків України та країн Європейського Союзу //Наукові записки. Серія: Географія. Вип. №1, 2018. Тернопільський нац. педагог. ун-т ім. В. Гнатюка. – С.45-50.
13. Ключевська А.М. Зовнішньоторговельні відносини України в контексті вибору її інтеграційного вектора / А.М. Ключевська // Дослідження міжнародної економіки: зб. наук. пр. – № 2 (67). – К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. – С. 185–192.
14. Офіційний сайт статистики Євросоюзу «Євростат». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>
15. Присяжнюк Ю.В. Розвиток зовнішньоторговельних відносин України та країн Європи / Ю.В. Присяжнюк // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 37 (2). – С. 201–207.
16. Статистичний щорічник Закарпаття /за ред. Гриник Г.Д.// Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2019. – 462с.
17. Debreceni Nyugati Ipari Park : [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.nyip.hu/betelepultek/> (дата звернення 27.11.2019 р.).
18. Debreceni Regionális Innovációs Tudományos és Technológiai Park) : [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.logsped.hu/debreceni_hatar_uti_ipari_park_elnyerte_tudomanyos_es_technologiai_park_cimet.htm (дата звернення 21.11.2019 р.).
19. Košice region. Travel guide sprievodca. : [Електронний ресурс] – Доступний з: https://www.kosiceregion.com/wp-content/uploads/2019/05/kosice_guide_final.pdf (дата звернення 26.11.2019 р.).

Контрольні запитання та завдання

1. Проаналізуйте зовнішньоторговий оборот Закарпатської області з країнами-сусідами ЄС.
2. Виокреміть головні європейські країни, які входять в п'ятірку партнерів Закарпатської області у сфері зовнішньої торгівлі товарами та послугами.
3. Розкрийте важливість покращення інвестиційного клімату в економіку Закарпатської області.
4. Як, на вашу думку, впливає транзитний статус Закарпатської області в питаннях розвитку туризму та рекреації.
5. Проаналізуйте динаміку перетинів кордонів України та Закарпаття в розрізі 2010-2020 років.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

UNWTO	Всесвітня туристична організація, ЮНВТО, ВТООН — спеціалізована міжурядова установа системи ООН, що об'єднує 158 країн-учасниць, 6 асоційованих територій, дві території у статусі спостерігача та понад 500 афілійованих організацій
ВВП	макроекономічний показник, що відображає ринкову вартість всіх кінцевих товарів і послуг (тобто призначених для безпосереднього вживання, використання або застосування), вироблених за рік у всіх галузях економіки на території конкретної держави для споживання, експорту та накопичення, незалежно від національної приналежності використаних факторів виробництва
ВНП	макроекономічний показник статистики народного господарства, що виражає сукупну ринкову вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених національними суб'єктами (підприємствами, організаціями та приватними особами) за рік, незалежно від їхнього територіального розташування
Вишеградська група	Угрупування чотирьох центральноєвропейських країн: Польщі, Чехії, Угорщини і Словаччини
ГУАМ	Регіональне об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова
Єврозона	Валютний союз, що діє в рамках Європейського союзу. Наразі об'єднує 19 країн Європейського Союзу, офіційною валютою яких є євро. Європейський валютний союз почав функціонувати 1 січня 1999 року, коли у безготівкове звернення було запроваджено єдину європейську валюту євро
ЄБРР	Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD – European Bank for Reconstruction and Development)
ЄОТС	Об'єднання, створені з метою полегшення та сприяння транскордонному, транснаціональному та/чи міжрегіональному співробітництву між членами ЄС з метою зміцнення економічного та соціального єднання
ЄС	Європейський союз (EU – European Union)
ЄФР	Європейський фонд розвитку (EDF – European Development Fund)
ЄФРР	Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF – European Regional Development Fund)
ЗМІ	Засоби масової інформації
КЄ	Карпатський євросерегійон
МАБ	Міжнародна академія бізнесу
МАГАТЕ	Міжнародна агенція з атомної енергії (IAEA – International Atomic Energy Agency)
МБЗ	Міжнародний біосферний заповідник
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МВФ	Міжнародний валютний фонд (IMF – International Monetary Fund)
НАТО	Організація Північноатлантичного договору, Північноатлантичний Альянс - військово-політичний блок, який об'єднує більшість країн Європи, Сполучені Штати Америки та Канаду. Заснований 4 квітня 1949 року у США з метою захисту Європи від можливої загрози радянській експансії
НПП	Національний природний парк
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі (OSCE – Organization for Security and Cooperation in Europe)
ОЕСР	Організація економічного співробітництва й розвитку (OECD – Organisation for economic Cooperation and Development)
ОЕС	Організація економічного співробітництва (ECO – Economic Cooperation Organization)

ООН	Організація Об'єднаних Націй (UN – United Nations)
ПП	Пункт пропуску на державному кордоні
РЄ	Рада Європи – міжнародна організація, що сприяє співпраці між її членами, державами та країнами Європи, в галузі стандартів права, прав і свобод людини та громадянина, демократичного розвитку, законності та культурної взаємодії
СОТ	Всесвітня торгівельна організація – інтеграційна організація, створена 1 січня 1995 року з метою лібералізації міжнародної торгівлі та регулювання торгово-політичних відносин держав-членів
ТКС	Транскордонне співробітництво
ЦЕРН	Європейський центр ядерних досліджень (CERN – Centre Europeenne pour la Recherche Nucleaire)
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

Поняття, які необхідно засвоїти

Адиціоналізм
Делімітація
Демаркація
Державний кордон
Децентралізація
Експорт
Євроінтеграція
Єврорегіон
Зовнішньоекономічні зв'язки
Зовнішньоторговельний баланс
Зовнішньоторговельний оборот
Імпорт
Історико-культурні об'єкти
Концентрація
Міжнародне співробітництво
Міжнародний ринок туристичних послуг
Міжнародні організації
Нормативно-правове забезпечення
Партнерство
Прикордонні території
Природні ресурси
Природно-заповідний фонд
Програмування
Рекреаційні ресурси
Рекреація
Соціально-економічний розвиток
Спеціалізація господарства
Суб'єкти транскордонного співробітництва
Субсидіарність
Територіальні громади
Транс'європейські транспортні магістралі
Транскордонний регіон
Транскордонний туризм
Транскордонні проекти
Туризм
Туристична діяльність
Туристична інфраструктура
Туристичний ринок
Українсько-польські прикордонні території
Українсько-румунські прикордонні території
Українсько-словацькі прикордонні території
Українсько-угорські прикордонні території

ДОВІДКА ПРО УКЛАДАЧІВ:

Габчак Н.Ф. – к.геогр.н., доцент кафедри туризму, декан факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Білак О.П. – к.юрид.н., начальник Управління єврорегіональної співпраці Закарпатської обласної державної адміністрації